

BILBOKO **ETXOLA BATEAN**

Iñigo López Simón

elkar

lekuko

Etengabe handitzen eta aberasten ari zen hiria zen Bilbo 1950eko hamarkadan, urte horietako hazkunde ekonomikoari eta industrialari esker, baina hazkunde horrek bazituen bere argi-ilunak; besteak beste, Bilbora lan bila etorri eta, etxe-bizitza duinik eskuratu ezinik, etxola bat eraiki eta bertan bizitzea erabakitzen zuten familiak.

Eraikuntzako oholekin eta handik edo hemendik eskuratutako materialekin gau batean nola-hala altxatutako etxebizitza ziztrinak ziren gehienbat, ez argirik, ez urik, ez inongo erosotasunik ez zutenak. Eta hala eraiki ziren auzo osoak, ez baimenik ez zerbitzurik gabe, hiria inguratzen zuten mendi-magaletan batez ere, baina baita hiri erdian ere, Ingelesen Zelaian adibidez, egungo Guggenheim museoa altxatzen den lekuan.

Hamarkada bat baino gehiago iraun zuen fenomenoaren izan zen, milaka gizon--emakume bizi izan ziren etxola prekario horietan, baina horren oroigarri publikorik ez dago inon, gertaera hark lotsaz gorrituko bagintu bezala. Iñigo López Simón egileak historialariaren zehaztasunaz baina hiritarraren kon-tzientzia kritikoaz heldu dio gaiari, Tene Mujika bekaren laguntzaz idatzitako kronika bizi eta beharrezko honetan.

Iñigo López Simón 1984an jaio zen, Basaurin. Historian dok-torea da, eta arlo bereko irakaslea Bigarren Hezkuntzan. Bere iker-keten esparrua hiri-marjinalitatea eta gazte-delinkuentzia izan da, gehienbat.

BILBOKO ETXOLA BATEAN

Iñigo López Simón

Debako Udalak eta Elkar argitaletxeak antolaturiko

Tene Mujika

historia hurbilaz idazteko bekaren irabazlea

elkar

Bildumaren diseinua: Ainhoa Lukas

Azala: Lorea Uribe-Etxebarria

Egilearen argazkia: Juanxo Egaña

© Iñigo López Simón

© Elkar Argitaletxeak S. L. (Elkar), 2021

ISBN 978-84-1360-110-6

Elkar Argitaletxea

Portuetxe kalea, 88 bis

20018 Donostia

Tel. 943 31 02 67

liburuak@elkar.eus

www.elkarargitaletxea.eus

Eragotzita dago, legeak ezarritako salbuespenetan izan ezik, obra honen edozein berregintza, komunikazio publiko edo moldaketa, aurrez jabetza intelektualaren titularren baimena eskuratzen ez bada. Eskubide horien urraketa jabetza intelektualaren aurkako delitutzat har daiteke (Kode Penaleko 270 eta hurrengo artikulak). CEDRO erakundeak (www.cedro.org) babesten ditu aipatu eskubide horiek.

ePub: booq̣lab

BILBO AZALBERRITZEN

“Argiak piztu daitezela!”

Walkie-talkie bat eskuan mintzo da Juan Carlos I.a, Espainiako Erreinuko erregea. Alboan ditu bere emazte Sofia eta Jose Antonio Ardanza Euskal Autonomi Erkidegoko lehendakaria. Hirurak irribarretsu, alai eta harro agertuko dira prentsak hurrengo egunean argitaratuko dituen argazkietan. Erregeak agindua eman eta museoak argiztatu da. Jendearen txaloak eta oihuak entzun dira jarraian. Bilboko Guggenheim museoaren ibilbideari hasiera ofiziala eman zaio. Garaiko kazetari batek idatzi bezala: *“XXI. mendearen argiak Bilbo argiztatu du”*¹.

Inauguraziora agintari politiko garrantzitsuak, goi mailako bizkaitar enpresariak, aristokratak, kultur munduko kide entzutetsuak eta bestelako izen handiak bildu dira. Zerrenda luze bateko gonbidatuak izan dira museoak irekita ikusi duten lehenengo pertsonak, glamour eta oparotasunez beteriko inaugurazioan parte hartu dutenak. Museoaren inguruetan segurtasun perimetrala ezarri du poliziak. Kaleko jendeak urrunetik ikusi behar izan du inaugurazio zeremonia. Urrunetik ikusi dituzte argiak titanioaren aurka jotzen. Urrunetik saiatu dira aktore famaturen bat identifikatzen. Pixka bat hurbilago dute Puppy, lorez osatutako txakur erraldoia, museoaren zaindaria².

Bilboko itsasadarraren berritzearen ikur izan behar du museoak, baita Bizkaia osoarena ere. Ardanzak esan bezala: *“Museo honi esker, berriz ere*

mundura zabalduko gara”³. Mende eta milurteko berrira sartzeko itsasargia izango da. Iragan industrialaren alboratu eta zerbitzu nahiz finantzei eskainita egon behar du hiriak mende eta milurteko berri honetan. Ez da obra bakarra, ez da ikur bakarra izango. Hor daude bi urte lehenago inauguratutako Bilboko metroa eta 1999an irekitako Euskalduna jauregia. Kongresuak eta musika emanaldiak hartuko dituen etxe hau 1988an itxitako Euskalduna ontziolaren leku berean kokatuko da, karga sinboliko handia duen lekuan. Iragan industrialaren lekuko izan den gunean eraiki izana ez baita aukeraketa hutsala, bi eraikinen formak ez diren bezala. Bai Euskalduna jauregiak bai Guggenheim museoak ibaiertzean hondoa jo duten bi itsasontziren itxura izango dute. Biek egingo diote keinu historian zehar Bilbok itsas merkataritzarekin izan duen harreman estuari.

Erabaki hutsalik ez dago Bilbao Ría 2000 planaren barruan⁴. Hiri berria eraiki beharra dago, iragana atzean utzi eta garai berrietara egokitu. Birsortze hau, azalberritze hau itsasadarraren inguruan egingo da, hiriak Ibaizabalen inguruan landu baitu betidanik bere etorkizuna, ur korronte erraldoia gurtuz, milaka urte lehenago gune honetan ezarri ziren lehenengo biztanleek egin bezala. Ibaiak eman dizkio bizitza, merkataritza eta aberastasuna. Ibaiaren inguruan sortu eta garatu da hiria. Suge erraldoi baten antza du ibaiak, hirian barrena bihurka doan suge batena. Ouroboros bat izan liteke, bere buztana jaten duen suge mitologikoa, itzulera eternala sinbolizatzen duen suge erraldoia. Sugearen antzera, ziklo berri bakoitzari azalberritze bat dagokio. Horretan dabil hiria, azalberritzen. Azal kutsatu eta grisa erantzi, kolore leun eta atseguinekin janzteko. Fabrikak, merkantzia-ontziak, tximinia erraldoiak eta gatazka sozialak atzean utzi behar dira turismoa eta aisialdia besarkatzeko.

Artxandatik munduari begira

Historia mitoekin, erdi egia erdi gezurra diren kontakizunekin osatuta dago. Herri guztiek, gizarte guztiek dute mito fundazionalen beharra, haren iragana azaldu eta ibilbidea markatuko dutenak. Bilboko historian ere hainbat mito daude, baita XX. eta XXI. mendeen arteko trantsizioa azaltzen

dutenak ere. Mito horietako baten arabera, Frank Gehry Artxandara igo zen hiriaren perspektiba hobea izateko, bere titaniozko museoa non kokatu behar zuen ikusteko. Artxanda mendiko gailurrean, zerutik hurbil, arkitekto estatubatuarrak argialdi bat izan eta, zalantzarik gabe, Abandoibarreko puntu konkretu bat seinalatu omen zuen: “*Hor loratuko da etorkizuna*”⁵. Mapan X batekin markatutako gunea Ingelesen Zelaia deituriko kaia zen.

Kai historiko horretan lehorreratzen ziren XIX. mendean Ingalaterratik zetozen ontziak. Han deskargatzen zuten beren merkantzia, han eraiki zuten garraiatzeko beharrezkoa zen trenbidea, han jolastu zen lehen aldiz *football*-era, han ehortzi ziren denbora batez Bilbon hiltzen ziren ingelesak, beraien hilerri propioan. Kai hau angulaz bete omen zuen Burugogorki kapitainak. Horrela dio mitoak. Historikoki garrantzi handiko lekua da, dudarik gabe, Bilboren iragana ezagutu eta ulertzeko. Abandoibarraren birsorkuntzarako iragan hori gogoan eduki behar da argi izateko hiria zer izan den, zer izan behar duen eta zer ez. Lotsa puntu batekin begiratuko zaio atzean utzi den paisaia industrialari. Bada begirada nostalgikoa emango dionik ere.

Merkantzien biltegi, futbol zelai eta hilerri izateaz gain, Ingelesen Zelaia bizileku ere izan zen. Leku honetan etxola-auzo bat izan zen XX. mendeko 50eko hamarkadan, baina leku gutxitan aipatzen da. Guggenheim azpian dagoen lurra altxatuz eta beheko estratuak induskatuz gero, iragan hurbil honen hondarrak aurkituko ditugu, historia hau egiaztatuko duten laginak. Hiriaren azalberritzearen kroniketan, diskurtso ofizialetan, turistentzako eskuorrietan, ordea, ez da ageriko. Itsasontziak, garabiak, kutsadura, futbola eta ingelesak agertzen dira, baina ez dira aipatzen frankismo garaiko hazkunde industrialaren garaian urrunetik etorri ziren etorkinek hor, eta Bilboko beste leku askotan, eraiki behar izan zituzten etxola-auzoak.

Etxolak, txabolak, barrakak. Modu desberdinak bizi-baldintza duinak betetzen ez dituzten etxebizitzak izendatzeko. Ingelesen Zelaian hauetako 63 zeuden 1959. urtean. 63 etxola, 63 familiarentzat. Guztira 282 biztanle ziren. Bilbo osoan 5.000tik gora izango ziren honelako auzoetan bizi zirenak. Abandoibarreko etxola gehienak adreiluz eraikita zeuden, gutxi batzuk egurrez. Guztiek zuten argindarra, saneamendu-sarerik ez, ordea.

Zaborra etxolen alboan pilatuta zegoen. Taberna bat zegoen etxoletako batean, bizilagunen elkartokia zena. Auzoko 50 hurrek Cervantes eta Carmelitas ikastetxeetan ikasten zuten, etxola-auzoan ez baitzegoen eskolarik. Ura La Salve zubiaren azpiko udal iturri batetik eskuratzen zuten. Hor bertan, zubiaren azpian, kapera bat eraiki zuten frantziskotarrek, etxolako biztanleen salbazio espiritualak bermatzeko, beraien arimak galbidetik aldentzeko.

Hiriaren erdigunean ikus zitekeen errealitate gordina baldin bazen, zergatik ezkutatu da?

Merkuriori kontsokratutako hiria

Merkuriok, erromatar mitologiako komertzioaren jainkoak, lau estatua ditu Bilboko hirian⁶. Estatuari zaharrena hiriko kale nagusiaren hasieran kokatzen da, mendeetako existentzia zuen herrixkari hiribildu izateko sortze-akta eman zion Diego López de Haroren omenez izendatutako kalearen hasieran. 1922. urtean eraikia, bera da lauretatik ikusgarriena. Oin baten gainean zutunik, hegodun kaskoa buruan eta kaduzeoa eskuan. Kaduzeoa Apolok Hermes oparitutako makila da, bi suge ditu biribilkatuta eta buruan hegoak. Moises Huerta artistak Bilboko Banco de Comercio-ren eraikina koroatzeko diseinatu zuen obra hau. Gaur egun BBVArena den eraikin hau banketxe, modaren multinazional eta botere gune anitzez inguratuta dago. Kokapena ez da hutsala, inola ere. Merkuriori propio eskainitako lau eskulturez gain⁷, kaduzeoak eta hegodun sugeak, komertzioaren zaintzaile den jainko honen elementuak, leku askotan aurki daitezke; hala nola, Bilboko Burtsaren eraikinaren aurrealdean, La Concordia tren geltokian edo San Nikolas enparantzan kokatuta dagoen Banco de España eraikinean.

Eskultura klasiko askorik ez duen hirian jainko klasikorik irudikatuen Merkurio izatea erabat adierazgarria da, hiribildu karta eskuratu zuenetik komertzioari eskainitako gunea izan baita Bilbo. Aipatu beharra dago, baita ere, Merkurio lapurretaren jainkoa dela. Erdi Aroko Bilbori beste hiribilduek ez zituzten pribilegioak eskaini zizkieten Gaztelako erregeek,

horrela, hiriburutza ekonomikoa nahiz sinbolikoa garrantzi handiagoa zuten beste hiribildu batzuei lapurtuz, Bermeo, Gernika edo Urduñari kasu.

1301. urtean eskaini zion Diego López de Harok Begoñako asentamenduari eta Bilboko portuari hiribildu karta, Logroñoeko foruaren babespean hainbat eskubide eta pribilegio aitortuz. 1310ean, Diegoren iloba María Diaz de Harok beste karta bat eskaini zion hiriari, honen pribilegioak handituz. Garrantzitsuena, erabakigarriena, bide komertzialaren ezarpena izan zen. Urduñatik, Gaztela eta Bizkaia arteko aduanaren kokalekutik, Bermeoko porturaino zihoan bidea Bilbotik, San Anton zubitik, igaro behar zen, eta ez Etxebarritik, ordura arte bezala. Merkantziak Bilbora heldu arte salerosketarako debekua inposatu zuen. Bilbon soilik deskargatu eta saleros zitezkeen. Eskualde mailako debeku honek aldaketa garrantzitsuak ekarri zizkion fundatu berri zen hiriari. Pultsio komertzialari esker, sortu berri zen burgesiari esker, hiria Bizkaiko historiaren motorra bihurtu zen. Bilboko burgesiak hazkunde demografiko eta ekonomikoaren ondorioz handitu zuen bere boterea eta, honetaz baliatuz, landako jauntxoei aurre egin zien.

Gizarte industrialia eta bere ondorioak

Aro Modernoan zehar gainerako udalerriekin gatazkak egon ziren komertzioaren gaineko eskubideen inguruan, eta gatazka hauetan Bilbok zituen pribilegioak gailenduko ziren. Baina hiri barruan ere gatazka politikoak gertatuko dira, geroz eta aberatsago eta boteretsuagoa zen merkatarien kastaren eta lurjabe tradizionalen artean. Hazkunde ekonomiko eta demografikoaren arteko talkak ere ohikoak izango dira. Harresien barruan ez zegoen guztientzako lekurik, ezta hazteko modurik ere. Burgesiaren eta lurjabeen arteko gatazkaren beste adierazpen bat hiriaren zabalkundea izan zen. Jatorrizko zazpi kaleak baino zabalagoak izango ziren eta etxe hobeak izango zituzten kale berriak sortuko ziren Areatzara begira. Gune berri hau hiriko burgesiarentzat izango zen, Alde Zaharreko banaketa espaziala, desberdintasun sozialetan oinarritu zena, finkatuz. Garapen ekonomikoak, historiako aro guztietan bezala, desberdintasunak sortuko ditu. Giza soberakinak izango dira ondorioetako bat, hiriko

gizartearen oinarrian ez ezik, hiri-orubetik kanpo kokatuko direnak. Ez dute soilik bazterketa politiko edo ekonomikoa pairatuko, bazterketa espaziala ere jasan beharko dute.

Burgesiak, Antonio de Loreda merkatariaren eskutik, zabalkunde plan bat aurkeztu zuen 1786an. Plan honek, hiriaren geografia hertsia kontuan hartuz, Bilbo norabide bertikalean haztea proiektatu zuen. Baina ez hori bakarrik. Diskurtso higienista oinarri hartuta, hiriaren distribuzio klasista bat proposatu zuen. Hiria edertu nahi zuen, garbitu, Bilbo merkatarien hiri ilustratu bat izan zedin. Horretarako, hiriko hegoaldean metatzen ziren langile pobreak hiritik kanporatu beharra zegoen. Aukera bakarra San Anton zubitik ibaia gurutzatu eta Bilbo Zaharreko errebaletara bidaltzea zen, hiriko harresietatik kanpo.

Mende bat geroago, industria-iraultza eta honen ondorioak Bilbon nabaritzen hasi zirenean, biztanle pilaketak okerrera baino ez zuen egin. Burgesia lokalaren eta atzerritarraren kapital inbertsioari esker irekitzen ari ziren tailer, fabrika eta meatzeetan lan egiteko jendea behar zen. Bilbok inguruetako herrietatik (Arratiakoak batik bat) zein Espainiako probintzia hurbilenetatik (Kantabria, Burgos) jaso zuen immigrazio gehiena garai honetan. 1860 eta 1887 bitartean populazioa bikoiztu egin zen. 1900 urterako Bilbok 90.000 biztanle izango zituen.

1876an Severino de Achucarro, Pablo de Alzola eta Ernesto de Hoffmeyer-ek diseinatutako zabalgunee proiektua onartu zen. Proiektu honek, Abandoko elizatearen lursailetan egingo zenak, Diego López de Haro izeneko kale nagusia izango zuen ardatz, eta honen inguruan kale perpendikularrez osatutako trama erregular bat eraikiko zen, Europako hirietan egiten ari ziren zabalguneen antzekoa. Proiektu hau txiki geratu eta, mende aldaketarekin, Bilboko zabalgunea handitu egin zen.

Baina zabalgunea burgesiaren bizilekua izan behar zen, horretarako diseinatu zen. Etorkinek ez zuten etxebizitza horiek erosi edo alokatzeko adina dirurik izango. Ez zen beraiengan pentsatuta planifikatu. Hiriko banaketa espaziala argia zen. Argia bezain baztertzailea. Egoera honen aurrean, langileek Alde Zaharreko inguru degradatuenetan, harresitik

kanpoko aldirietan edo hiriko periferian egokitu beharko zuten bizilekua. Egia da langileen etorrera anarkikoa izan zela, baina arazoa ez zen immigrazioaren ondorioa izan, ez soilik, baizik eta hiria burgesiarentzat diseinatu zutenen proiektuen ondorio. Industriak langileak behar zituen funtzionatzeko, ekoizpena handitu eta irabaziak sortzeko eskulan merkea. Baina hiriaren garapen urbanistikoa diseinatzerakoan, langileak planoetatik kanpo geratu ziren⁸.

Ramon de la Sotak Ingalaterrako egonaldietan ikusi eta bere Bilbotik zehar egindako deriba *flaneurretan* amestu bezala⁹, Bilbo hiri britainiar baten antza hartzen hasia zen, bere distribuzio espazial argiarekin, bere lantegi eta paseorako etorbideekin, garaile izateko jaio zen futbol taldearekin, langileentzako auzo periferikoekin, ke jario etengabeko tximinia eta parke berdeekin. Burgesiarentzako neguko eta udako erresidentziekin, baita baztertuentzako aldiriekin ere. Hiri moderno bat bere kontraesan guztiekin.

XX. mendeko hazkunde grisa

Espainiako Gerra Zibilak guztia gelditu zuen, ordea. Topiko bat da, baina horrela da. Bizitza eten egin zen. Eten eta suntsitu. Bilbori kostatu egin zitzaion berreraikitzea eta martxa berreskuratzea. 40ko hamarkadako erdialdean ekoizpen industrialak eta migrazio mugimenduak pixkanaka-pixkanaka hazi ziren, ekonomiaren gurpilari abiadura emanaz. Baina hirian ez zegoen guztientzako etxebizitzarik, oraingoan ere ez. Etxebizitza libre gehienak auzo burgesetan zeuden, eta langile klaseak ezin zuen etxebizitzarik erosi, ezta alokatu ere. Egoera honen aurrean langile batzuek beren etxebizitza propioak eraiki zituzten mendi magaletan. 1955. urterako, perretxikoak bezala hedatu ziren etxola auzoak, hiria inguratzen zuen egurrezko gerrikoa osatuz. Ispiluaren bestaldean zegoena erakusten zion hiriari: garapenaren desorekak. Lotsak eta miseriak aurpegiratzen zizkion. Bilbotar askok, gehienek, bizkarra eman zioten mendi magalek erakusten zietenari. Uste denaren aurka, baina, etxoletan ez zen soilik mesetatik etorritako lunpenproletargoa bizi, langile klasearen maila guztietako kideak

zeuden, bilbotarrak zein kanpokoak. Martxa berreskuratzen ari zen industriak langile hauen guztien ekarpena behar zuen. Eskulan honi esker, gurpilak martxa hartu eta etengabeko azelerazioa izan zuen, Bilboko itsasadarra Espainiako eskualderik oparoenetakoa bilakatu zen arte.

Baina oparotasunarekin batera izurria ere hedatu zen. Zikintasuna, kutsadura, zarata eta miseria hedatu ziren Abra itsasadarretik. Makinak, meatzeak, garabi eta burdingintza lantegiak itsasadarretik barreiatu ziren. Trenak langilez gainezka zihoazen, etxetik lantokirako bidean. Larunbatean lagunarteko alkohol topaketak eta igandean futbola ziren langile klasearen sozializazio esparruak. Kutsadura atmosferikoa nagusi. Tximinietatik ateratzen zen ke beltzak hiriko eraikinak eta hiritarren birikak belzten zituen. Hondakin industrialekin elikatu zen ibaia bera, heriotzaraino. Bilbok hiri britainiar baten ezaugarri guztiak eskuratu zituen.

80ko hamarkadan ziklo aldaketa egon zen. Desindustrializazioarekin, fabrikak itxi eta paisaia industrial hilak hedatu ziren. Langile klaseak langabeziari aurre egin zion, tabernetan errefuxiatuz. Iraultza industrialaren hondarretan kutsadurak eta xiringek hartu zuten paisaia, baita gatazka politiko eta sozialek sortutako indarkeriek ere. Gazte delinkuentzia eta droga kontsumoa areagotu ziren. Langabeziaren amildegiari aurre egin ezin ziotenen suizidioak biderkatu ziren. Kaleetan samindura, etsipena eta amorrua nagusitu ziren.

Tentsio egoera honetan, miseriaz eta kutsadura industrialaz ase, ibaiak –suge zaharrak– gainezka egin zuen 1983ko abuztuaren 26an: lokatza, suntsipena eta 39 hildako utzi zituen. Bilbo berreraiki beharra zegoen. Beste azalberritze bat gauzatu behar zen. Orduan hasi ziren botere lokalak hiriarentzako proiektu berria diseinatzen. Abandoibarrak izan behar zuen berreraikitzearen ardatz. Industria atzean utzi eta zerbitzu gizartea bultzatu beharra zegoen. 1992ko azaroaren 19an sortu zen Bilbao Ría 2000 sozietatea, Bilboko itxura ez ezik, gizartea ere aldatuko zuena. Atzean utzi behar ziren iragan industria, fabrikak eta kutsadura. Bilbo berriak garbia eta atsegina izan behar zuen, multinazionalak erakarriko zituen hondo-irudi

paregabea. Bilbo berria goraipatzen zenean, iragan industrialaren irudiekin alderatuko zen. Gutxitan aipatuko zen, ordea, etxola auzoak egon izana.

Zergatik? 1961ean, etxola gehienak eraitsi zituztenean, gauza ahaztuen ganbarara baztertuak izan zirelako, memoriaren linboan. Bertan bizi izan ziren batzuei lotsa eta mina emango zien hori guztia gogora ekartzeak. Ez zuten miseriarik kontatu nahi, ez zituzten zauriak berrireki nahi. Askotan, etxolak marginalitate eta delinkuentziarekin lotu izan baitziren. Biztanle haietako asko hil eta haien oroitzapenak desagertu dira. Beste askorentzat, ezagutu ez dutenentzat, errealitate hori ez da existitu. Inon agertzen ez direnen bizitzak izan dira. Pobreen artean pobreenen kontuak zirelako, historiak marginatu dituen horien kontuak. Langile borroka loriatsuak martxan jarri ez zituztelako, izen handirik agertzen ez delako. Beste batzuentzat, ordea, lotsa kontua izan da. Errealitate horren jakitun izan eta ezer egin ez zutelako, beste albo batera begiratu zutelako. Agintariek egoerak gainezka egin arte ezer egin ez zutelako. Garapenak sakrifizioak eskatzen ditu eta sakrifizioez hitz egitea debekatuta dago. Historia lerro artean bilatu beharra dago, liburu zaharrak arakatu. Gabriel Arestik eta Martín Vigilek izkiriaturako salaketa literarioetan aurkituko dugu Bilbo kapitalistak bilbotarren aurka ezarritako bazterketa sozial eta urbanistikoa. Irudiak desagertu ziren baina mende aldaketarekin galduta ziruditen bi dokumental berreskuratu ziren: Policarpo Fernández Azcoagaren *¿Bilbao?* eta Jorge Grau-ren *Ocharcoaga*. Han zeuden etxolak, han ageri zen hiria noizbait inguratu zuen miseria gerrikoa. Orduan hori guztia bizi eta pairatu behar izan zutenek beren argazki zaharrei hautsa kendu eta memoriari tira egin zioten.

Hau da kontatu behar dudana historia. Etxolena eta bertan bizi izan zirenena. Beren jaioterrian lekurik ez zutenena. Urrutitik ezer gutxiarekin etorri eta hemen geratu zirenena. Bilboko herritar bihurtu ziren gizon, emakume eta haurrena. Hiri hau haien bizitoki egin zutenena. Sustraiak hemen errotu zituztenen historia da honakoa. Ijitoena ere bai, baztertuen artean baztertuenak. Haiek guztiek Bilbo egin zutelako. Hiri hau, gaur egun dena, beraiegatik eta beraiei esker ere badelako.

Kontatu behar dizuedana hemen gertatu zen.

-
- 1 Méndez, J., “Retrato Real”, *Guggenheim. Nace un museo* (Sup.), *El Correo Español*, 1997-10-19, 2. or.
 - 2 Soilik bost egun lehenago Puppy, museoarentzako zaindari baino gehiago, mehatxu bihurtzekotan egon zen, ETArekin Katu komandoak lehergailuz betetako loreontzi batzuk jarri nahi izan zituen. Beraien ekintza prestatzen ari zirela Txema Agirre Larraona ertzainak identifikatzeko eskatu eta komandoko kide batek bularrean tiro eginez hil zuen. Ardanza lehendakariak gogoan izan zuen inaugurazio ekitaldian eta museo sarrerako plazari haren izena ezarri zion Udalak: “*Bere bizitza ezkutu izan zen gureak gordetzeko, bere sakrifizioarekin museo hau gure askatasunaren ikur bihurtu du*”.
 - 3 Méndez, J., “Retrato Real”, *Guggenheim. Nace un museo*, *El Correo Español*, 1997-10-19, 2. or.
 - 4 Bilbao Ría 2000 diru publikoarekin sortu zen Sozietate Anonimoa izan zen. Haren helburua Bilboko itsasadarreko gunegradatuak berriztatzea zen.
 - 5 Mujika, J., “Sangre derramada y sangre renacida”, *Deia*, 2018-09-30.
 - 6 Merkurio edo Hermes, hori baitzen Greziar mitologiako baliokidea. Baina bilbotarrek nahiago izan zuten erromatar izendapena erabili. Hala ere, bazen *Hermes* izeneko aldizkari bat, 1917 eta 1922 artean argitaratu zena eta euskal abertzaletasuna eta ideia ekonomiko liberalak uztartzea helburu zuena. 2001ean berriz abiarazi zuen Sabino Arana Fundazioak eta martxan jarraitzen du geroztik.
 - 7 Beste hirurak, Kale Nagusiko 55 zenbakian, La Casillan eta San Francisco Javier plazan daude.
 - 8 Egoeraren aurrean, enpresari batzuek langileentzako etxebizitzak sortu zituzten. Horrela jaio ziren Irala, Solokoetxe edo Barrio de la Cruz bezalako auzoak.
 - 9 Deriba inolako norabiderik gabe ibiltzea da, jaso daitezkeen estimulu guztietarako jarrera irekiarekin. Helburua hiriak gudan sortzen duena barneratzea da. Sota, A. de la, *Divagaciones de un bilbaíno*, El cofre del bilbaíno, Bilbo, 1967.

ORTUKO DESERTOREAK

Propaganda frankistak zioenaren aurka, Espainiak krisi ekonomiko batean murgilduta jarraitzen zuen 50eko hamarkadan. Gerrak, gerraosteko lehen urteetako politika ekonomiko autarkikoak eta nazioarteko isolamenduak bilakaera ekonomikoa oztopatu zuten. Hori dela eta, botere publikoek biraketa ekonomiko eta politiko bat diseinatu behar izan zuten. Frankismoa osatzen zuten familia desberdinen arteko barne-gatazken ondorioz, gobernuaren oreka gordetzeak lan ederra ematen zion diktadoreari¹⁰. Erregimen barruko familien artean, Francok falangismoa alboratu zuen nazional-katolizismoaren mesedetan. Horrela, ekialdetik zetorren mehatxu gorri materialistari aurre egin behar zion bastioi kristau bat bezala irudikatu zuen herrialdea. Biraketa ideologiko honi esker, AEB eta Vaticanoarekin akordioak lortu zituen 1953an, Espainia nazioarteko ostrazismotik atera eta mendebaldeko herrialdeen artean leku bat lortuz.

Aldaketa are nabariagoa izan zen 1957tik aurrera. Ordura arte ministerio gehienak frankismoa babestu zuten familia tradizionalak bete bazituzten ere, urte hartan profil teknokrata zuten bi gizon hautatu zituzten merkataritza eta finantza ministerioetako buru. Esan bezala, aldaketa hauek aurretik hasitako bide baten jarraipena izan ziren. Aldaketa honekin, frankismoaren politika autarkikoari behin betiko amaiera eman zitzaion, eta herrialdea, falangistek babesten zutenaren aurka, Hego Amerikako merkatua alboratuta Europari begira jarri zen.

Biraketaren azken mugarria 1959an onartutako Plan de Estabilización delakoa izan zen. Plan honetan ezarritako neurriek Espainiako ekonomiaren hazkunde nabaria ekarri zuten 1961etik aurrera. Bigarren eta hirugarren sektoreen izugarrizko garapena ekarri zuten, baita klase ertainaren eta kontsumo gizartearen sendotzea ere. Sektorerik garrantzitsuena industrialak izan bazen ere, turismoaren indarra aintzakotzat hartu beharra dago, garai honetan eman baitzitzaion hasiera eguzkia eta hondartza oinarri zituen aisialdi eskaintzari. Lortutako emaitzak uste baino hobeak izanik, gero eta ministerio buru gehiago eskuratu zituen teknokraten familiak. Gerraostean frankismoak lehenengo sektorearen aldeko politikak egin bazituen ere, biraketa ekonomikoaren ondoren garapen handiena bizi izan zuen sektorea bigarrena izan zen, industrialak. Espainia nekazari-herrialde bat izatetik herrialde hiritar eta industrial bat izatera igaro zen¹¹.

Nekazari-munduan aldaketa nabarmenak izan ziren. Lanaren mekanizazioa eta industrializazioa bultzatu ziren. Modernizazio honen berehalako efektuak ekoizpenaren, produktibitatearen eta nekazaritza-errentaren handitzea izan ziren. Baina albo-ondorioak ere ekarri zituen. Alde batetik, nekazari-eremuetan produktu industrialen eskaria hazi zen eta, bestetik, mekanizazioaren ondorioz eskulan soberakina agertu zen. Nekazari-mundutik hiri industrialetara migrazio mugimendu handiak sortu ziren, eta fenomeno hau “Trauma Handia” izendatu zen. Landaguneak jendegabetu eta hasiera eman zitzaion gaur egun Espainia Hustua bezala ezagutzen denari¹².

Migratzaile hauek guztiek arrazoi sakonak zituzten jaioterriak utzi eta haientzat guztiz arrotzak ziren hiri industrialetara ihes egiteko. Honela deskribatzen du Feli Carretero Vegazok bere familiak iragan mendeko erdialdean Cácereseko landagunean bizi zuen egoera:

“Nire gurasoek herriko aberats baten lursailetan lan egiten zuten. Gurasoak eta sei neba-arreba bizi ginen han. Gutariko bat ere ez zen eskolara joan. Gurasoek jornalari lana egiten zuten eta bere baratze propioa zeukaten, baina bizi ginen etxea korta baten modukoa zen. Nire anai-arrebetako hiruk animaliekin lan egiten

zuten, etxean ahal zen moduan laguntzeko. Nik eta beste bi anai-arrebek ez genuen lanik egiten txikiegiak ginelako. Baina, pentsa, lan egiten zutenen artean nagusienak 11 urte zituen”.

Egoera gogor hau ihes egiteko pultsio bilakatu zen familia askorentzat. Feliren familiak 1956an migratu zuen Bilbora, berak 8 urte zituela:

“Bizitza oso gogorra zen eta soilik lurjabeak geratu ziren. Gainerakoek emigratu egin behar izan genuen. Nire gurasoek Bilbora etortzeko erabakia hartu zutela gogoan dut, izugarrizko eztabaidak sortu baitziren etxean. Nire amak neba bat zuen Uretamendin, eta berak animatu zituen hona etortzera, hemen hobeto egongo ginela eta seme-alabek idazten eta irakurtzen ikasiko zutela, ikasketak izango zituztela. Etorkizun on bat izango zuten esperantzarekin konbentzitu zituen. Nire gurasoek animaliak eta etxea saldu zituzten, horiek baitziren gure ondasun guztiak. Orduan ikusi zuen nire amak lehenengo aldiz 500 pezetako billete bat. Geneukana kartoizko maleta batean sartu eta Bilbora etorri ginen. Hemen etxola bat geneukan zain”.

Nekazari-guneetako bizi-baldintzak gogorrak ziren, gizon, emakume zein haurrentzat. Horrela gogoratzen du Eugenio Sánchez Martínezek nola hasi zen lanean bederatzi urterekin bere Salamancako jaioterrian:

“Herriko egoera oso gogorra zen. Ni bederatzi urterekin hasi nintzen lanean. Zazpi anai-arreba ginen eta etxean diru beharra zegoen. Nire aitak ardiak zaintzera bidali ninduen gure herritik 10 kilometrora. Soldata nire aitari ematen zioten, hilean 75 pezeta. Horretaz gain, han bizi nintzen, han jan eta lo egiten nuen. Nire gurasoentzat negozio ona zen, elikatzeko aho bat gutxiago eta etxerako soldata bat gehiago. 15 egunean behin ikusten nituen senideak”.

Orainaldi latz eta etorkizun iluna ez ziren arrazoi bakarrak. Iraganak ere pisu handia zuen. Gerra galdu zutenentzat, landaguneetako herri txikiak

kontrol eta esplotazio gune bihurtu ziren. Eugenioren familiarentzat ihes egitea zen irtenbide bakarra:

“Nire aitaren familia errepublikazalea zen eta gerraren ondorioak pairatu behar izan zituzten. Nire aitaren anaia bat hil zuten, ni Eugenio deitu ninduten haren omenez. Nire aitak nekazari-lanak egiten zituen. Gaztela eta Extremadura osoa zeharkatu zuen segalari lana egiteko. Oso bizitza gogorra zen. Lurjabe eta ugazabek gutxi ordaintzeaz gain, oso modu txarrean tratazen zituzten langileak. Jateko sobera zutena ematen zieten, hesteki zaharminduak eta horrelakoak. Miseria gorria zen hura. Egoeraz nazkatuta Bilbora joatea erabaki zuen, herrikide batek animatuta. Nire aita 1955ean etorri zen lanera, Zugaztieta inguruko meatzeetara. Urtebete geroago gainerakoak etorri ginen. Orduan erosi zuen nire aitak etxola Uretamendin”.

Haiena, etortzeko deia baino gehiago, ihes ekintza izan zen. Jarrera hau, ihes egitearena, kritikatu izan zen haien jaioterrietan. Miseriatik ihes egiten zutenei ortuko desertoreak deitu zieten mespretxu osoaz. Eugeniok estigma hori gogoan du, bihotzean arantza bat bezala darama:

“Asto batera igo eta Lebradaraino joan ginen, ni astoaren buztana eskuan hartuta, ez galtzeko. Han trenera igo eta Bilboraino joan ginen. Bidaia oso luzea izan zen, ematen zuen ez ginela inoiz helduko. Bilboko tren geltokira iritsi ginenean aita eta anaia zeuden zain, eta etxolara igo gintuzten. Gogoan dut, astoarekin batera herritik ateratzen ari ginela, herriko lurjabe aberats batekin topo egin genuela. Nire amari inoiz ahaztuko ez ditudan hitzak esan zizkion: ‘Segunda, iparraldera zoaz? Karaka eginez eta lumarik gabe itzuliko zarete, ikusiko duzu!’. Handik bost urtera nire guraso eta anai-arrebekin herrira itzuli ginen, udako oporretan. Gogoan dut gizon hark tabako-denda bat zuela herrian, eta ni hara joan nintzen amak aginduta, janaria garraiatzeko, Bilbora eramateko, kutxa bat eroatera. Han zegoen gizon aberats hura. Kabroiak bost

pezeta kobratu zizkidan kutxa ziztrin batengatik. Zera esan nion: 'Ez dakizu nor naizen? Quico eta Segundaren semea naiz. Gauza bat esango dizut, ez gara lumarik gabe etorri, diruarekin baizik'. Herri horretan nire aita esplotatu baino ez zuten egin, lanordu asko eta baldintza gogorrak. Amorrurori ez dut inoiz kenduko''.

Landa herriak hustu eta hiriak betetzearekin batera, urbanizazio prozesu basati bat abiatu zen hiri askotan. Migrazio gehien jaso zuten hiriak Madril, Bartzelona eta Bilbo izan ziren, espainiar migratzaileen %65, hain zuzen. Honek ondorio eta aldaketa nabariak ekarri zituen aipatutako hirietan, bai fisionomian, bai eguneroko bizitzan eta biztanleen mentalitatean ere. Baina hazkunde hau ez zen inolaz ere orekatua izan, bere izaera konpultsiboagatik desberdintasun sozial eta ekonomiko handiak eragin baitzituen. Espainiako eskualde desberdinen artean ez ezik, hiri barruan ere desoreka nabarmenak gertatu ziren. Modu honetan, Seat 600 eta hondartza amaiezinetako postalen B aldea sortu zen, alde ilun eta ezkutua. Erregimenaren propagandaren aurrean, kontsumo gizarteak eskaintzen zituen ondasunak eskuratu ezin zituzten herritarrak zeuden, gizartearen bazterretan geratu zirenak.

Nekazari-lurretatik ihes egin zuen masa migratzaileak arazo larri batekin egin zuen topo hirietara heltzean: etxebizitza gabezia. 1950eko Etxebizitza Erroldak arazo desberdinak uzten ditu agerian. Alde batetik, Espainiako etxebizitza %25 osasun egoera txarrean zeuden. Familia asko pilatuta bizi ziren, bai etxe txiki batean senide asko elkarrekin bizi zirelako, bai familia desberdinek etxe berean bizi behar zutelako ere. Beste aldetik, etxerik handienak senide kopuru txikiko eta errenta altuko familien esku zeuden. 1958an Instituto de Cultura Hispánica-ren ikerketa batek beharrezko etxebizitza berrien kopurua 1.067.452koa zela adierazi zuen. Hiririk kaltetuenak, noski, garapen industrialaren ondorioz etorkin gehien jaso zutenak izan ziren, haien artean Bilbo.

Egoera honen aurrean, askotan, migratzaileek eurek egingo diote aurre behar honi, beren etxebizitza propioak eraikiz. Era honetan sortu ziren etxolak, hirietan paisaia ilun bat margotuz, non pobrezia oso modu gordinean ageri zen. Etxebizitzen urritasuna, alokairu garestiegiak,

espekulazioa eta berralokairua ziren arazoa sortzen zutenak. Etorkin hauetako zenbaitek gezurrezko etxebizitza-promesekin alde egin zuten beren jaioterrietatik. Bidaia luze baten ondoren, nora jo ez zutela aurkitzen zuten beren burua.

Jende honek bere etxeak modu prekarioan eraiki zituen landa-lurretan. Lursail hauek publikoak izan zitezkeen, baita modu ilegalean saldutako lur pribatuak ere. Etxolak gauez eraikitzen zituzten, goizean goiz etxebizitza zutik baldin bazegoen poliziak ezin baitzituen eraitsi. Hala mantendu da memoria kolektiboan, errealitate hau bizi izan zutenen artean, arau honen inguruko inolako agiri ofizialik agertu ez den arren. Poliziaren kontrola ekiditeko, eraiki berri zituzten etxolak zikintzen zituzten, zaharrago izatearen itxura emateko.

Etxola hauek hainbat motatakoak ziren. Batzuk oso prekarioak eta apalak ziren, inguruan aurki zitezkeen materialez eraikitakoak. Beste batzuk, ordea, etxe txiki baina sendoak ziren, harriz eta adreiluz eraikiak. Tipologiaren arabera bizi-baldintzak desberdinak izango baziren ere, guztietan zen prekaritatea nagusi. Etxola umilenak 18 metro koadrokoak ziren, 2 metroko altuerarekin, solairu bakarrekoak. Barruko banaketa etxolaren arabera zen, baina ohikoena gela bakar batean etxebizitza baten elementu nagusiak aurkitzea zen: logelak eta sukaldea. Argindarrik edo komunik ez, ordea.

Honela deskribatzen zen 1958ko irailaren 18ko BOEko dekretuan Bilboko etxola auzoen egoera:

“Kontaezinak diren etxolek inbaditu dituzte Bilbo inguratzen duten mendi magalak, inolako udal baimenik gabe, ezta bizikidetza zein osasun neurririk gabe ere, eta erronka bat dira Bizkaitar hiriburuaren moralitate, osasun, hiri-ordena eta paisaiaren edertasunaren aurka.

Honek, alde batetik, etxe gabeziaren arazoa agerian utzi du [...] bestetik, familia askoren immigrazio anarkikoa kontrolatzearen beharra. Baina, bereziki, agerian utzi du batzuen aldetik, modu

kontzientean edo ez, besteen beharrak aprobetxatuz ematen ari den joera espekulatiboa, eraikuntzarako egokiak ez diren lursailak zatitu eta inolako osasun neurririk betetzen ez duten eraikinak jasoz, non morala landu beharko litzatekeen espazio sakratua irakaspen ankerrenen zulo iluna bihurtzen den”.

Modu honetan bete ziren Madril, Bartzelona eta Bilboko inguruak eraikin mota hauekin. Modu honetan sortu ziren hiri bazterrean, hiriko muga urbanoetatik at, hainbat etxola auzo, urruneko nekazari-herrien itxura zutenak. Hiriarekiko alienazioa, aspektu guztietan, beraien etxebizitzaren kokapenaren isla zuzena zen. Hiriko saretik kanpo egoteak marjinalitatera bultzatzen zituen autoeraikitako auzo hauetako biztanleak, zerbitzu publikoen onuretatik eta hiriko gizartean murgiltzetik baztertuta. Alienazio egoera honek beren unibertso propioa, beren komunitatea sortzera bultzatu zituen, biziraupen ekintza bezala. Etxola barruko espazioa murriztu zenez, etxebizitzaren kanpoaldeak beste esanahi bat hartu zuen. Etxolen artean sortuko ziren kale eta espazioek beste dimentsio bat izango zuten, komunitate sendo bat sortzeko aukera eskainiko zuten, auzolanean eta elkarrekiko laguntzan oinarrituko zen komunitate bat. Auzo hauen izaera komunala bultzatuko zuen udal gobernuaren ekimen ezak.

Espazio hauen distribuzioa faktore desberdinek baldintzatuko zuten: geografiak, espekulazioak eta prekaritateak. Honek guztiak guztiz baldintzatuko zuen auzokideen bizitza. Auzo hauek talka egiten zuten hiriaren zabalkunde moderno eta burgesaren ordenarekin. Ez zen kale zuzen eta perpendikularrik, ez estolderia edo espaloirik. Ez zen argiztapen artifizialik, ez luxuzko eskaparaterik. Honek, bizi mailaren desberdinatsunak agerian uzteaz gain, etxola auzo hauen estigmatizazioa ekarri zuen. Etxoletako biztanleak beste leku batekoak bihurtu zituen, beste Bilbo batekoak. Mapetan, albistegietan, agiri ofizialetan existitzen ez zen Bilbo batekoak. Auzo hauek hiriaren azpialde iluna balira bezala. *Doppelgänger* bat ziren, biki fantasmagorikoa, existitzen den arren inork aipatzen ez duena. Alienazio honek, hiriarekiko marjinalizazioa honek etxoletako biztanleen aurkako jarrerak eta diskurtso higienistak piztu zituen.

Jende zikina ziren, miserian bizi zirenak, lokatz eta animalia artean. Maketoak, koreanoak eta belarrimotzak ziren, kartoizko maleta batekin eta oilo batekin urrunetik etorri zirenak zikinkeriaz inguratuta, pobrezian bizitzen jarraitzeko. Ortuko desertore hauen bizitza pobreziatik eta marjinalitatetik ihes egiteko ahalegin amaigabea izan da. Bai beren jatorriko herrian, bai harrera egin behar zien hirian ere.

Agintari politikoek konponbidea ipini bitartean, etxolen fenomenoak gora egin zuen. Horrela sortu ziren, modu kaotiko eta espontaneoan, auzune handiak, beren kale estu eta zerbitzu komunitarioekin. Guztia, noski, biztanleek auzolanean eraiki eta sortua. Madrilen, esate baterako, 1956. urtean 5.000 etxola baino gehiago zeuden hiri inguruan zein erdigunean sakabanatuta. Arazoa larria zen eta botere publikoek irtenbide desberdinak bilatu zituzten, batzuk besteak baino arrakastatsuagoak.

Bitartean, etxola-auzoetako eguneroko bizitza prekarioa errealitate gordina izan zen milaka biztanlerentzat.

-
- 10 Frankismo barruko familia edo talde nagusiak Falangea, Eliza, Karlistak, Armada eta, oso neurri txikian, monarkikoak ziren.
 - 11 1950erako nekazari-sektoreak biztanlego aktiboaren %47 osatzen zuen, baina, politika berrien ondorioz, 1980rako soilik biztanlego aktiboaren %21ek egiten zuen lan lehen sektorean.
 - 12 Andaluziatik, adibidez, 800.000 biztanlek emigratu zuten 1940 eta 1960 urteen artean, gehienak jornalariak.

TRENAK EKARRITAKOAK

*“Orduan gure ganaño egin eben eskeko pobre bik Umildadiatz
Jangoikuarren limosna bat eskaturik Zoritxarrian gendukan
danok gure paltrikarak utsik Buel tako tren a pagaduteko iñok
ezeukan dirurik Ango apart meriendak itzi giñuan pezeta barik
Agindu geuntsen ogi zati bat artu egiela maitik Kristiñandadez
beterik
Ezkeunkatsen gorrotorik
Uretamendin bizi baziran be aurreko domekatik”*

Bizkaitarrak (IV) poema sorta
Gabriel Aresti

1951. urtea da. Hegoaldetik datorren trenbidetik makina batek hainbat bagoiri tira egiten die. Abidura motelduz doa Bilboko tren geltokira sartu bitartean, guztiz gelditu arte. Ehunka gizon, eta ez hainbeste emakume, jaitsi dira porlanezko nasara. Maleta txiki bat eskuan batzuk, kutxa handi bat besteak. Urduritasuna guztien aurpegietan. Leku ezezagun, arrotz eta gris batera heldu dira, haien herri, senide eta oroipenak atzean utzita. Irudi hau egunero, behin eta berriro errepikatuko da Bilboko tren geltokian hurrengo urteetan. Irudi hau erabiliko dute bertakoek kanpokoei buruz hitz egiteko. Trenak ekarritakoak, horrela esango diete.

Bidaia luzea, gogorra eta emozioz beterikoa da. Honela gogoratzen du Florencio Granado de Frutosek, bost urte zituela, 1955ean Cáceresetik Bilboraino, hiri ezezagun hartaraino, egindako bidaia:

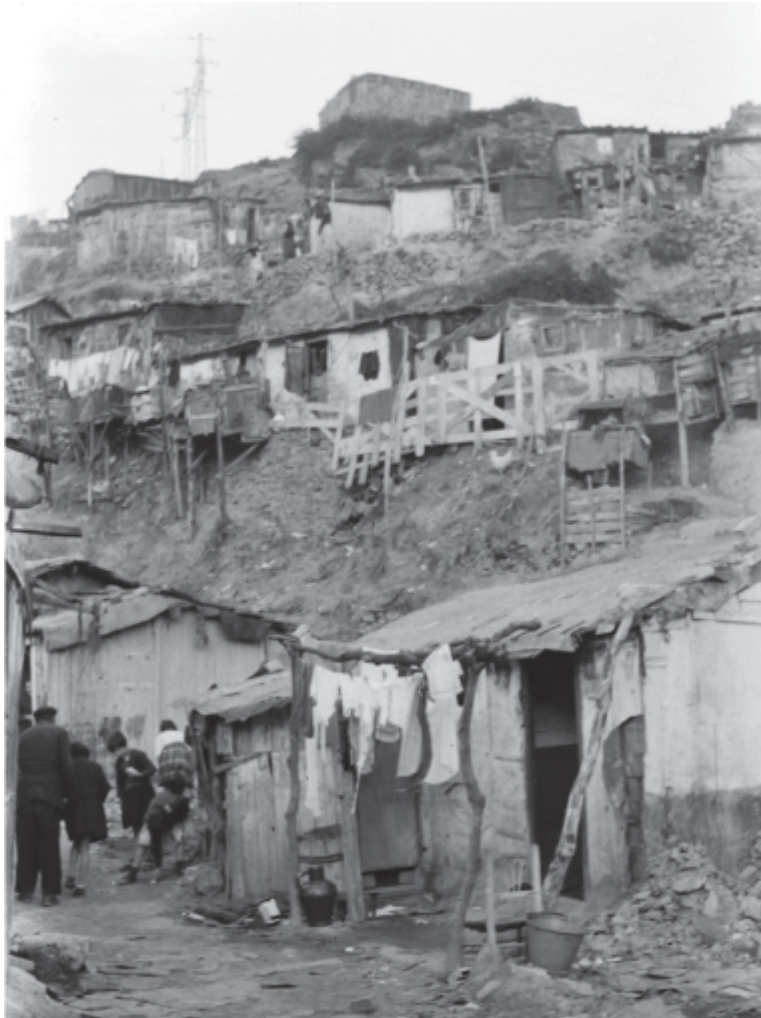
“Nire aitag sega lanak egiten zituen, eta urte hartan, ekainaren bukaeran, Palentziako Venta de Baños herrian zeuden. Bera eta herriko beste 10-12 gizonak Bilbora joatea erabaki zuten. Urte osorako lana zegoela entzun zuten, eta bidearen erdia egina eta dirua aurreztuta zeukatenez, etxera itzuli ordez Bilbora joan ziren zuzenean. Orduan hasi ginen gu bidaia prestatzen. Gogoan dut nire amak nola prestatu zituen fardelak eta fardelak. ‘Aulki hau eramango dut, beste hau ez. Hau postaz bidaliko dut’. Egun osoa fardelak prestatzen ematen zuen. Garai hartan bizitzeko ozta-ozta geneukan, eta ahalik eta gauza gehien ekartzen saiatu ginen. Hala ere, gure ondasunen erdia herrian geratu zen. Bidaia gogoan dut. Oso gogorra eta oso luzea izan zen. Trenez bidaiatzen nuen lehenengo aldia zen. Nire ama haurdun zegoela gogoan dut. [Negarrez hasi da kontakizunaren erdian]. Oso gogorra izan zen. Gainera, hiru tren-aldaketa egin behar izan genituen, maletak, fardelak eta guzti. Guk trena gure bizilekutik 5 kilometrora dagoen Casas del Monte herriko geralekuan hartu genuen. Haraino astoz eta gurdiz joan ginen. Lehenengo lekualdatzea Venta de Baños-en egin genuen. Hor geltokiko langile bati ordaindu genion astoarekin maletak mugitzen laguntzeko. Lekualdatzea egin behar genuen azken geltokira heldu ginenerako ni lasai nengoen, beldur guztiak alboratuta. Baina nire ama oso nekatuta zegoen. Hor zera esan zidan: ‘Hemen hiru bidaia egin behar ditut maletak mugitzeko, oso nekatuta bainago. Zu hemen geldi’. Ni arreba txikiarekin itxaroten geratu nintzen amak bidaiak egiten zituen bitartean. Bidaia horietako batean, ama trenera igo eta trena martxan jarri zen. Abandonatu egin gintuela uste genuen eta negarrez hasi ginen. Trena trenbidez aldatzen ari ziren beste barik. Maniobra bukatutakoan, ama itzuli zen”.

Bilboko geltokira heldu direnek atzean utzi dute beren jaiolekua, beren herria. Gaztelan, Andaluzian, Galizian edo Extremaduran egon daitekeen herria. Han ez dute lanik. Gogorak dira neguak eta lurak ez du jendearen gosea berdintzeko adina ematen. Hotza eta gosea pairatu behar izan dituzte bizitzan, nagusiki. Azpiegiturak ez dira egokienak lurra behar bezala lantzeko eta hari aski etekin ateratzeko. Milaka pertsona etorri ziren mesetako landa-herrietatik, beren herrietan nozitu behar zuten miseria gorritik eta gudak utzitako mamuengandik ihesi, hango herriak erdi hutsik utzita. Udan itzuliko dira, behin eta berriro, elizetako dorreetan agertzen diren zikoinen antzera.

Baina ez da udarik ez zikoinik tren geltoki honetan. Astoak bai, ordea. Astoak alokatzeko zerbitzua baitago, herritik ekarri dituzten ondasunak, familiaren ondasun baliotsuenak, tren geltokitik mendi-magaletaraino igotzeko. Geltokian ez dute inor zain, baina hirian badute ezagunik. Herri beretik lehenago etorri direnak daude hirian, atzetik datozonei bidea zabaltzen dieten aitzindariak. Aurreko hauek jorratutako bide bera hartuko dute senideek edo herri bereko adiskide eta ezagunek, lurrun-makinek sortutako keari jarraituko baliote bezala. Eta aitzindari hauengan aurkituko dute harrera-sare umila bezain samurra, apala bezain bihozbera, bi munduen arteko zubi lana egingo duena. Harrera-sare hauek izango dira mundu ezezagun eta arrotz batean murgiltzeko laguntza bakarra. Urruneko hiri horietan aurpegi ezagun bat izateak, bertan kokatuta dagoela jakiteak, jauzi egiteko erabakia hartzea errazten du. Badakite hiri horretan lana izateko aukera zabala dagoela. Heldu eta hurrengo egunean fabrikan egon beharko dute, lanpostua aurretik hitzartu baitiete hiri ezezagun, gris, lanbrotsu eta hotz horretan dauden lagun edo senideek. Ziurtatu diete langabeziarik ez dagoela. Guztiz kontrakoa, langile gabezia dago, langileen behar gorria. Bizkaian guztientzako lana omen dago, hori dio propaganda ofizialak; lekurik ez, ordea.

Migratzaile hauek guztiek arazo batekin egingo dute topo hiri industrialetara heldzean: etxebizitzaren gabezia larria. Immigrazio jario handiak ez zuen erantzun egokirik jaso agintarien aldetik, eta hirietara heldu

ziren biztanle askok ezin izan zuten etxebizitzarik eskuratu. Jendearen etorrera masiboak Bilbok zituen muga fisikoekin talka egin zuen, hirigintzan kaosa sortu eta hiriaren fisionomia aldatu.

Uretamendiko etxolak 1955ean.

Bilboko Udal Artxiboa

Migrazioa ez zen etxola-auzoak haztearen eta barreiatzearen arrazoi bakarra. Honelako fenomeno izugarria ezin baita arrazoi bakarraren ondorio izan. Migratzaile masa handi horrek Bilbon eta inguruetan etxebizitzaren bat lortzeko aurkituko dituen zailtasun ikaragarriek erabat baldintzatuko dute haien bizitzeko era. Gizarte industrialak eta haren ondorioak ezagunak ziren Bilbon, XIX. mendean industrializatu zen hiri bakanetako bat izan baitzen. Baina garai hartako industrializazio mailak eta honek hiriko

bizimodu eta paisaian izan zuen talkak ez zuten zerikusirik XX. mendearen erdialdean gertatutakoarekin. Gerra zibilak suposatu zuen geldiune eta atzerapenaren ondoren, bigarren industrializazio honek askoz modu bortitza goan aldatu zuen hiria.

Halako aldaketa baten aurrean beharrezkoak dira aurreikuspen eta planifikazio aproposa burutzeko gai diren instituzioak, baina hori ez zen agintari frankisten kasua. Ez Bilbon, ez inon. Gainera, agintari publiko hauek etxebizitzaren planifikazioa esku pribatuaren gain utzi zuten, eta honen ondorioa izan zen lursail eta etxebizitzaren espekulazioa.

Etxegintzaren egoera nahiko eskasa zen. Gerraosteak hainbat arazo sortu zituen sektore honetan, hala nola materialen eskasia, ekimen pribatuaren inbertsiorik eza edo langile kualifikatuen gabezia. Ondorio bezala, higiezinaren sektorea gelditu egin zen. Hala ere, ekimen instituzionaletik abiatuta, hainbat plan onartu ziren, bai Estatu mailakoak bai tokian tokikoak. Dena den, 40ko hamarkadan zehar Bilbo eta Bizkaiarentzat onartutako planek arrakasta gutxi izan zuten, eta ezin izan zioten zetorren migrazio mugimenduari aurre egin.

Etorkin gehienek uste zuten herrian zituzten ondasun apurrak saldu eta, aurreztu ahal izan zutenarekin, etxebizitza bat erosi ahal izango zutela. Bilbora heltzean, ordea, errealitatea oso bestelakoa zela ikusiko dute. Hiria eremu latz bat zen, Gabriel Arestik deskribatu zuen bezala. Udalaren konplizitatearekin beraien egoera prekarioaz eta babesgabetasunaz onura atera zuten espekulatzaile eta iruzurgileei aurre egin beharko diete. Migratzaileetako asko ugazabandreen etxeetan biziko dira, hau da, etxebizitza partekatuetan apopilo. Alokairu baten truke berentzako logela propioa izango dute, baina bai sukaldea, bai komuna zein gainerako espazio komunak partekatu egin beharko dituzte. Honek hainbat arazo sortuko ditu, bereziki logela pertsona bakarraren ordeztu familia batek okupatzen duenean. Oso ohikoa zen etxebizitza berean hainbat familia elkartzea. Metatze honek ondorio larriak izango ditu elkarbizitzan nahiz bizi-kalitatean, baita bizilagunen osasun fisiko eta psikologikoan ere. Kasu batzuetan, halere, solidaritatea sortzen zen pisua partekatzen zuten familien artean.

Ondorio hauen kuantifikazioa egitea zaila da oso. Egokiena, beraz, errealitate hori pairatu behar izan zutenen testigantza entzutea da. Modu honetan gogoratzen du Claudia Calvok, Cácereseko Sierra de Gatan jaio eta zazpi urterekin Uretamendira bizitzera joan zenak:

“Ni oso txikia nintzen, baina amak eta ahizpa nagusiak amorru eta tristezia handiarekin hitz egiten zuten beti garai hartaz. Hori guztia, sentimendu horiek transmititzen dizkizute. Etxearen egoeraz kexu zen, baita ia artillerik ez zuten koltxoiez ere. Horrelako batean egiten genuen lo guztiok, lurrean botata, gurasoek eta anai-arrebok. Batzuk oinak gora, besteak behera. Nire amak beti esaten zuen etxe hartako ugazabandrea lapur bat zela, izugarrizko dirutza kobratzen ziela familia baldintza horietan izateagatik”.

Claudiarentzat etxe partekatu batetik etxola batera joateak bizi-baldintzen hobekuntza suposatu zuen:

“Nahiz eta egurrezko etxola txiki bat izan, gu bakarrik egotea, etxea gure familiarentzat, nire guraso eta anai-arrebentzat izatea, hori izugarria zen. Nik nuen oroipena etxea beste jende batekin partekatu behar izatea zen”.

Egoera hau ohikoena zen hirira heldu berri ziren familientzat. Bakan batzuek bakarrik aurkitu zuten etxebizitza propio batean bizitzeko aukera. Gehienek, esan bezala, beste familia batzuekin partekatu beharko zuten bizilekua. Batzuetan herri bereko bizilagunekin edo senideekin egoteko aukera zuten, hirian harrera-sarerik baldin bazen. Ohikoena, bizi-baldintza prekarioen egunerokoa ezezagunekin partekatu behar izatea zen¹³.

Beste kasu bat neskame zeuden emakumeena da, herria utzi eta familia aberatsago baten etxean lan egitera hirira joan zirenak. Bide horretatik heldu zen Bilbora Teresa del Bosque Marcos, hamazortzi urte zituela. Ez zen zerbitzari-lana egiten zuen lehen aldia:

“12 urterekin neskame hasi nintzen nire herrian bertan, lurjabe handi batzuen etxean beren seme-alabei ipurdia garbitzen eta etxeko

lanak egiten. Gero Salamancara joan nintzen, hiriburura, beste familia baten etxean interina bezala. Gizonak Iberdueron lan egiten zuen eta Bilbora destinatu zuten. Eurekin ekarri ninduten Deustura, 18 urte bete berri nituela. Etxea garbitu eta bazkaria prestatu, hori zen nire lana. Inolako kontratu edo asegururik gabe. Haiek afari eta festak egiten zituzten etxetik kanpo, eta ni han geratzen nintzen, beraien etxea zaintzen. Nik ez nuen ia ezer ezagutzen etxe horretatik kanpo. Ostegun eta igande arratsaldeak nituen libre. Behin eraikin hartan atezain lanak egiten zituen emakume batek La Casillako dantzaldira joatera animatu ninduen. Han ezagutu nuen nire senarra izango zena. Ezkondu ginenean etxe partekatu batera joan ginen, beste familia batekin eta etxeko ugazabarekin elkarbizitzera. Pentsa, hiru emakume sukalde batean, hiru su, hiru lapiko. Hori zoramena zen. Uretamendira igotzea erabaki genuen, etxoletara. Han behintzat guretzat bakarrik zen etxe bat genuen”.

Beste batzuek, gutxiengoak, kalean bizi behar izan zuten, nola edo hala. Hau da Angelines Bas Lópezen familiaren kasua. Bere aita 1952an heldu zen Bilbora, hamazortzi urterekin, margolari lana egitera. Handik hiru hilabetera, Bilbora joan ziren hamazortzi urte zituen ama eta hiru hilabete zituen alaba. Hau izan zen aurkitu zuten egoera:

“Bilbora heldu eta ez etxerik, ez ezer. Gaztaina erreak saltzen zituen postu batean lo egiten genuen. Ezin ginen Gizarte Zerbitzuetara jatera joan. Bietako bat aukeratu behar zuten nire gurasoek: edo jan edo lo egiteko tokia izan. Urtebete ibili ginen horrela. Lanean, nire aitak Uretamendiri buruz entzun zuen: bizitzeko tokia omen zegoen han. Engainatu egin zuten. Egurra erosi zuen eta sardinak gordetzeko kutxak eman zizkioten. Horrekin eraiki zuen etxola, bizilagunek lagunduta”.

Migratzaileak izan ziren arazoari aurre egin behar izan ziotenak, beren kabuz, bizirauteko beharrezkoa zuten etxebizitza eraikiz. Modu honetan, hainbat etxola-auzo eraiki ziren Bilbon oso denbora laburrean. Etxolak

askotariko lursailetan altxatu zituzten, gehienak hiria inguratzen zuten mendi-magaletan, batzuk udalarenak, besteak pribatuak. Azken hauen kasuan, jabeei diru kopuru bat ordaindu behar zieten, eta prezioa jabearen arabera zen. Auzo batzuk hiri barnean eraiki ziren. Egoera honen aurrean, Udalak ez ikusiarena egin zuen. Modu honetan eraiki ziren Bilbon 5.000 etxolatik gora 10 urteko tartean.

Migratzaileek, etxola-auzora heltzean, aukera desberdinak zituzten. Hirian denbora baldin bazeramaten edo ezagunen bat bazuten, eraikitako etxola bat eros zezaketen. Etxoletako biztanle batzuek, beste mota bateko etxebizitzetara joateko aukera zutenean, hutsik geratzen zen etxola ez zuten botatzen, saldu edo alokatu baizik. Hirira heldu berriak zirenentzat edo etxola librerik ez zegoenetan, ordea, etxola eraiki beharra zegoen.

Horrela dakar gogora Floren Carrón-ek, Uretamendiko etxola-auzoan 1950etik bizi izan zenak:

“Nire aita gu baino urtebe lehenago etorri zen Bilbora, 1949. urtean. Handik urtebetera, lana lortu eta diru pixka bat aurreztu ahal izan zuenez, gu ekartzea erabaki zuen. Gu etorri bitartean etxe batean zegoen ostatu hartuta, logela bat alokatua zuen. Etxebizitza bilatzen hasi zen familia osoarentzat, emazte eta hiru seme-alabentzat. Berak pisu batean bizi nahi zuen, bakarrik, bere familiarekin, beste inorekin partekatu behar izan gabe. Baina hori ezinezkoa zen. Zeukan diruarekin inork ez zion etxerik saldu edo alokatuko. Hori ikusita, Uretamendira igo zen, han etxoletan bizitzeko aukera zegoela entzun zuelako. Heldu zenean gaur egun jada existitzen ez den koba batean bizi izan zen, Eloy “El Santanderino” deitzen zuten gizon batek utzita. Gizon hura koba hartan bizi izana zen eta ordurako etxola batean bizi zen, hor bertan. Gu etorri baino lehen, nire aitak etxola eraiki zuen auzokide guztien laguntzarekin”.

Gauetz eraikitzen zituzten etxolak, udaltzainen eta basozainen begiradetatik ihesi. Larre-zoruan eraikitako etxebizitza prekario hauek legez

kanpokoak ziren, baina litekeena da, fenomenoaren tamaina ikusita, auzo hauek errespetatu izana gatazka ekidin eta arazoa larriagoa bihurtu ez zedin. Aipatu beharra dago, ez baita arrazoi hutsala, etxolak gauez eraikitzearen beste arrazoietako bat izan daitekeela egunez gizonak lanean egotea eta gaua izatea, lanetik itzulitakoan, etxebizitza eraikitzeiko aukera bakarra. Baina teilotua emandako etxola eraisten ez zutelako mitoa etxola-auzoetako biztanleen artean oso errotuta zegoenez gero, hirira heldu eta etxola-auzo batera jo ondoren, gaua heldu arte itxaroten zuten eraikitzen hasteko. Argirik gabe, udaltzain zelatarien begiradetatik babestuta, eskura zituzten materialekin beren etxebizitza eraikitzeari ekiten zioten. Azkar, egunsentia heldu baino lehen.

*Gizonak Uretamendiko etxola bat konpontzen egun-argitan.
Bilboko Udal Artxiboa*

Gauez, beraz, lursaila lautu, sokaz eta makilaz mugatu, eta auzokide guztien artean eraikitzen zuten etxola. Oso jakintza eskasarekin edo inolako esperientzarik gabe. Materialak inguruetako obra-hondakinetatik erosi edo

lapurtu, eta eskura zutenarekin erakitzen zuten. Egurrezko habe eta zutikoak zuzen jarri eta, hormak altxatzeko, arrautzak gordetzeko kartoiak eta egur xaflak erabiltzen zituzten. Posible zenean soilik erabiltzen zituzten harriak edo adreiluak. Teilatua egiteko, harriekin eutsitako asfalto-oihala erabiltzen zuten. Gehienak soilaru bakarrekoak ziren, bata bestearen kontra eraikita horma baten eraikuntza aurrezteko. Modu honetan sortu ziren etxeak eta, etxeen lerrokatzearekin, auzoetako kaleak. Erabilitako materialak eta denbora aintzat hartuz, etxebizitza hauen prekaritatea imajina dezakegu. Hala ere, biztanleek denborarekin hobekuntzak egiten zizkieten. Batzuk etxola xumeak izatetik etxe txikiak izatera pasatu ziren. Esaten zenaren kontra, behe-auzo hauek ez ziren degradatutako gunek, hasieratik egin baitzituzten baldintza hauetan¹⁴.

13 1950 urtean Bilbon etxebizitza partekatzen zuten familiak %43,43 ziren. 1960 urterako %58,6.

14 1960 urterako, auzo hauetan bizi zen Bilboko biztanleriaren %10.

ETXOLAZKO GERRIKOAREN SORRERA

Gizon bat hirira begira jarri da Gaztelapiko mendiaren magaletik, Arraiz mendiaren gerizpean. Menditik tren geltokia ikusi du, hiri honetan ezagutu zuen lehenengo tokia. Eskuraezinak zaizkion etxeak ere ikusten ditu. 1949 urtea da eta lan bila etorri zen Bilbora. Heldu eta berehala lortu zuen. Etxebizitzarik, ordea, ez du aurkitu. Ez, behintzat, ordaindu dezakeenik. Horregatik etorri da hona, Gaztelapiko mendiaren magalera. Gune honek, berak ez dakien arren, Uretamendi du izena. Mendian jaio eta hirirainoko bidea egiten duen errekek eman zion izena. Askoz gehiagorik ez dago hemen. Baserri bakar bat dago, Armotxa izenekoa. Ura, lokatza, zuhaitzak eta koba bat daude, klima zakarraren oldartzeetatik babestuko duen etxebizitza izango den koba. Hor ezarriko da bere ondasun apurrekin zerbait hobea aurkitu arte. Gizon hau Eloy da. Kobazuloan bizitzen hasi zenean ez zuen jakin bera izango zela Uretamendi auzoko lehen biztanlea, Eloy “El Santaderino” bezala ezaguna izango zena¹⁵.

Gerora, Eloyk bere etxola altxatuko zuen eta han biziko zen, baina ez zuen kobazuloa abandonatuko. Kobazulo hartan bizitzen egokitze gonbita egiten zien Uretamendira etxe bila heltzen zirenei, etxola propioa altxatzen zuten arte. Horrela joan ziren etxolak barreiatzen Arraiz mendiaren eremu honetan, 1958. urterako 324 etxola izan arte, Bilboko

etxola-auzo handiena. Baina Eloy ez zen Bilboko etxoletako aitzindaria izan, haietako bat baizik. Berak bezala, beste batzuek ere lehen etxola bat eraiki zuten beste ezer ez zegoen tokian.

Bilboko lehen etxolak

Aurreko mendearen 50eko hamarkadaren erdialderako etxolak ikus zitezkeen hiriko edozein lekutatik. Hiriko mendi magalak mota honetako auzoz bete ziren eta 1954 urterako etxolak eta hazinamendua arazo bat ziren jada. Etxebizitza prekarioak betidanik egon dira Bilbon, Erdi Aroko harresiz kanpoko errebalak sortu zirenetik. Industria-iraultza Bizkaian gertatzearekin bat areagotu egin zen fenomeno. Gerraosteko etxolen lehen aipamenak 40ko hamarkadan bertan aurki daitezke. 1943. urtetik aurrera, Bilboko udaletxean etxolak eraikitze eskakizun formalak jasotzen hasi ziren, etorkinen zein jatorrizko biztanleen eskutik. Eskakizun horietan, etxebizitzarik ez zutenen egoera larria azaldu eta eraiki nahi zen etxolaren deskribapena egiten zen. Jesús Galeán Lasheras izan zen horietako bat. Horrela deskribatu zituen berak eta bere familiak pairatu behar zituzten bizi-baldintzak udaletxeari igorritako eskakizunean:

“Hau idazten duenak, Jesús Galeán Lasherasek, jatorriz bilbotarra, hurrengo erregutzen dio Bilboko alkate txit gorenari. Egoera negargarrian bizi naiz nire seme-alabekin, kalean bizi gara, ez ostaturik, ez logela librerik aurkitzen ez dugulako. Min handiarekin erregutzen dut Bilboko Udaletxe txit gorenaren lursailetan etxola bat eraikitze baimena. Oso gogorra da seme-alabekin bizitzea ostaturik gabe eta 10 pezetako soldata batekin. Pairatzen ari garen krisi hau dela-eta, logela bat ordaintzea ezinezkoa zait. Nire eskakizuna betetzea obra sakratu bat izango litzateke, Jaungoikoak ordainduko lukeena. Teilatu baten faltan, izaki koitadu hauek hotzetik babestu ezina oso gogorra da”¹⁶.

Udaletxetik jaso zuen erantzuna argia zen: ezezkoa, udal arauak ez baitzuten horrelako eraikuntzarik baimentzen. Hurrengo urteetan mota

honetako eskakizunak ugarituko dira, ezezko erantzunak eta etxegabetzeak biderkatuko diren gisa. Hauetako bat Afrodisio Martín zen¹⁷. 1945ean Kastrexana bideko zelai batean bizi zen, haurdun zegoen emaztearekin eta beren seme-alabekin. Eguraldiari eta gau hotzari aurre egiteko Monte Cabras-en etxola bat eraikitzeko baimena eskatu zuen. Etxolaren krokis bat aurkeztu zuen eskakizunarekin, hiru logela eta sukaldea zituen 6 x 8 metroko etxola bat. Ezezko erantzuna jaso zuen.

Lana izan arren, soldatak eskasak zirenez, langile askok ezin zuten etxebizitza edo logela baten alokairurik ordaindu. Honen adibidea Bilbon jaio eta Bilboko udaletxean lan egiten zuen gizon baten testigantza dugu¹⁸. Jasotzen zuen soldatarekin, bera, bere anaia eta ama mantentzea ozta-ozta lortzen zuen. Hirurak kalean bizi zirenez, Paseo de los Caños-en, non etxola gehiago zeuden, etxebizitza bat eraikitzeko erreguka idatzi zion Udalari. Eskaria tramitatzeko arduradunaren erantzuna, “beste hainbatetan egin bezala”, ezezkoa izan zen, udalaren irizpidea “oso argia” baitzen horrelako kasuekin.

Hala ere, kasu gutxi batzuetan, udaletxeak etxolak eraikitzeke baimena eman zuen. Eman baino, ez ikusiarena egin zuela esatea zuzenagoa da. Baina albistea hedatu zenean, baimenak ukatzen hasi zen. 1946an Monte Cabras-en bere etxola eraiki nahi zuen Logroñotik etorritako langile batek krokisa aurkeztu zuen udaletxean, Udalaren lursailetan 6x6 metroko etxola bat eraikitzeke, ordura arte “behin-behineko eraikuntzak baimendu direlako, agindutakoan erretiratzeko baldintzarekin”¹⁹. Udaletxetik jasotako erantzunak argi utzi zuen behin-behineko etxolak mendiko zaintzarako, aterpe bezala eta mendiko lanabesak gordetzeke baino ez zirela baimendu, eta errioxarrak proposatutako neurriek helburu horietarako beharrezkoak zirenak gainditzen zituzten.

Etxebizitza partekatzen zuten familien estutasunak oztopo bat ziren elkarbizitza osasuntsu eta bizi-baldintza duinak lortzeko. Bilboko udaletxean hainbat eskakizun daude, errealitate hau aipatu eta etxola bat eraikitzeke baimena eskatzen dutenak, beren bizitzetarako hobekuntza bat izango zela argi zutelako. Etxebizitza partekatzea ez zen soilik eskaintza-gabeziagatik, langileen soldata urriak oztopo bat ziren familia bat bere kabuz bizi zedin. Horrela adierazi zuen 1947an Artxandan etxola bat eraikitzeke baimena eskatu zuen familiaburu batek²⁰. Irabazitako soldatarekin, bera, bere emaztea eta bikotearen lau seme-alabak mantentzeko zailtasun larriak zituen. Horregatik zeuden beste hiru familiarekin etxebizitza bat partekatzera behartuta.

1947an Valladolidetik etorri ziren senar-emazte batzuek eta haien hiru seme-alabek Olabeaga eta San Mames bideko tunela hautatu zuten etxebizitza gisa²¹. Estalpe baten azpian bizi ziren. Negu hurbilari aurre egiteko, etxola bat eraikitzeke eskakizuna egin zuten udaletxean. Eskakizuna ukatu zitzaient, noski, “higiene eta estetika” arrazoiengatik. Ordurako estalpe ugari zeuden tunelean, familia askoren aterpe zirenak. Udaletxean eskakizun asko jaso ziren eremu honetan etxolak eraikitzeke, baita hiritik kanpo eraikitzeke ere, hiria inguratzen zuten mendien magaletan. Udal Gobernuaren erantzuna ezezkoa izaten zen. Hirigunetik

kanpoko lurrak partzelatu eta han etxolak eraikitzeke eskakizunei ere ezetza eman zieten beti, eraikuntza hauek ez baitzituzten higie-ne eta moralitate baldintza minimoak betetzen. Gainera, Udal Gobernuak baiesten zuen gisan, baimenak emateak eraikin mota honen ugaritzea ekarriko luke, Bilbo bezalako hiri batentzat onartezina izango zena. Beraz, irtenbidea bilatu beharrean, Udal Gobernuak eskariak ukatu eta beste alde batera begiratzea erabaki zuen. Bitartean, haien amesgaiztoa, Bilbo hiri dotorea infraetxebizitzek inguratzea, errealitate isila ari zen bilakatzen.

1948 urtean, alokairupeko logela batean bere emazte eta sei seme-alabekin bizi zen gizon batek hiriko kanpoaldean etxola bat eraikitzeke baimena eskatu zuen, berriro ere, “aurretik Udaletxeak baimen hauek eman dituelako”²². Beraien etxebizitza Cantalojas zubiaren alboan zegoen eta beste hainbat familiarekin batera bizi ziren, guztiak pilatuta. Monte Cabras-en etxola bat eraikitzea eta han bizitzea aukera hobea zen, zalantzarik gabe. Udaletxeke teknikariaren erantzuna hurrengoa izan zen:

“Monte Cabras-eko lursail pribatu batzuetan estalpe-etxolak eraikitzeke baimena eman zuen Udalak, baldintza batzuk bete eta hiriko kanpoaldeko lursailetan eraikitzen baziren, baina jada eraikuntza horiek egiteko baimenak ukatzen ditu”.

Urtebete geroago, Balbino Garay Lozak, Iturburu kaleko meatzearen alboan zegoen lursail abandonatu batean etxebizitza bezala erabiltzeke 6 x 6 metroko etxola bat eraikitzeke baimena eskatu zuen²³. Bere egoera gogorra zen, lau logelako etxebizitza batean bizi baitzen beste 14 pertsonarekin batera. Eraiki nahi zuen etxolan, bere emaztea, bi seme-alaba, koinatua eta honen semea biziko lirатеке. Udaletxeak, beti bezala, baimena ukatu zion.

Etxola asko eraikitzen ari ziren tokia Paseo de los Caños izan zen, horrela adierazten dute han etxebizitza prekario hauek eraikitzeke aurkeztu ziren baimen ugariek. Gune hau hiriko kanpoaldean badago ere, Atxuri eta Alde Zaharretik gertu dago. Kokaleku ona da hiritik hurbil baitago, lantoki eta komertzioetatik hurbil, mendi magala baino askoz hurbilago. Artxanda

eta Monte Cabras-en ere etxolak eraikitzeke eskakizun asko jasoko ziren. Eskakizun hauei guztiei ezezkoa eman zien Udalak, higiene eta estetika arrazoiak argudiatuta. Etxolak ugaltzen ari zirela ikusita, Udalak jarrera gogorragoa hartu zuen. Eraikitzen ari ziren baina bukatu gabe zeuden etxolak eraisten zituzten, dokumentatuta dagoenez. Etxola eraikitzen ari zirenei salaketa jarri eta etxola eraisteko 48 orduko epea ematen zitzaien. Bete ezean, etxola eraitsi eta isuna ordaindu beharko zuten.

Baimenik gabe ere, etxolak hiriko kanpoaldeko lursail publikoetan eraiki ziren. Migratzaileen etorrera hain handia zen eta bizitzaren baldintzak hain gogorrak –pisu partekatuetan zein kale gorrian bizi zirenentzat–, non Udalaren ahalegin guztiak alferrikakoak izan ziren eta etxolak ugaltzen joan ziren, etengabe. Ikusi bezala, egoera hau ez zen samurra inorentzat eta, beste irtenbiderik ezean, askok mendira jo eta beren etxebizitzak eraiki zituzten. Horrela, pixkanaka-pixkanaka, udaletxeak arazoaren aurrean izan zuen jarrera arduragabeari esker, etxolak Bilbo osotik hedatu ziren. Fenomeno hau “Miseriazko Gerrikoa” izendatu dute historialari batzuek, “Latorrizko Gerrikoa” beste batzuek.

Etxolak agerian

Jabetza pribatuko lursailetan ere etxolak eraiki ziren. Gehienetan lurjabeek alokairu baten truke utzita. Beste batzuetan, baina, eraikuntza hauek lurjabeen interesen aurka zihoazen. Kasu hauetan, udaletxearen jarrera oso bestelakoa izan zen: salaketak jasotzean, udaltzainek etxoletako bizilagunak etxegabetu eta etxolak eraisten zituzten. Etxolak hiri inguruetakoko errealitate ikusezina izatetik hiriko erdigunean zegoen arazo izatera igaro ziren. Hiri barruko etxola hauek Bilboko hiritarren begi bistan jartzen zuten mendi magaletan ezkututzen zen miseria gorria.

Adibideetako bat Benito de Eguren Goiri industria-gizonak 1946 urtean jarritako salaketa da²⁴. Elcano eta Alameda de Urquijo kaleen artean eraikitako etxolek talka egin zuten enpresariak bere lursailentzat zituen asmoekin: “gunea urbanizatu eta sanotzea”. Han altxatu ziren erakin prekarioetako batzuk taberna eta dendak ziren, beste batzuk etxebizitzak eta

gutxi batzuk astoentzako kortak. Etxola hauek, betiere enpresariaren esanetan, “garapen bidean dagoen hiria modernizatzeko” oztopo bat ziren. Horregatik, bertan bere enpresaren bulegoak eraiki nahi zituelako, eraikin horiek eraistea eskatu zion udaletxeari. Alkateak 1947ko otsailaren 4an sinatu zuen etxegabetze agindua, hainbat familia etxebizitzarik gabe utziz. Etxegabetzeen aurrean, ezer gutxi egin zezaketen kale gorrian geratu ziren hiritarrek, mendi magaletara jotzea ez bazen. Hiriak, lana eman zien hiri berak, bere kaleetatik kanporatu zituen mendietako ahanzturara, ikusezinak ziren tokira.

Urte berean, Pérez Galdós eta General Eguía kaleen arteko etxoletan bizi ziren hiru familiak idazki bat aurkeztu zuten udaletxean, etxegabetzearen aurrean konponbide bat eskatzeko²⁵. Udaletxeko arduradunek egoera “ulertu” egiten zutela baina ez zutela “inolako konponbiderik” aurkitzen erantzun zieten. Guztira zortzi bizilagun geratu ziren kale gorrian. Egoera hau pairatu zuten familiek erdigunetik irten eta hiri-inguruetako lursail publikoetan eraiki zituzten etxola berriak. Gune hauetan, udaletxeko arduradunek ez ikusiarena egiten zuten, lur hauek ez baitzuten talkarik egiten ez hiriko plan urbanistikoeekin, ez lurjabe pribatuen interesekin. Antzeko beste kasu bat eman zen 1947an Zorrotzan altxatu zituzten etxola batzuekin²⁶. Lursailaren jabeak etxolak zeuden lekuan eraikin bat altxatu nahi zuenez, bizilagunak salatu eta udaletxeak etxolak eraitsi zituen.

1947an Particular Allende kaleko 4. zenbakian zegoen etxola baten aurkako salaketa jaso zen²⁷. Etxolako biztanleak krokis bat aurkeztu behar izan zuen udaletxean. Neurriengatik argi zegoen etxola bizileku bezala erabiltzen zuela, eta isuna ordaindu behar izan zuen. Berdina gertatu zen 1952an Otxarkoagan eraiki zen etxola batekin²⁸. Eraiki zuenean eman zion erabilera beste bat zenez, baimena jaso zuen, baina etxebizitza bezala erabiltzen ari zirela jakitun izatean, udaletxeak eraisketa agindua eman zuen.

Udaletxeak jarrera zorrotza zuen hiriko erdigunean eraiki ziren etxolekin, hiri inguruetan eraikitzen zirenekin ez ikusiarena egiten jarraitu zuen bitartean. Etxolak eraikita zeudelarik bota ezin zirelakoa mito bat da,

memoria kolektiboan mantendu dena baina guztiz egia ez dena. Etxola gehienak ez ziren eraitsi, udaltzainek, eraikita eta habitatuta zeudela ziurtatzean, nahiago zutelako ez jakinarena egitea, agian gizatasunagatik, agian arazoetan ez sartzeko. Errepresioaren eta tolerantziaren artean aukeratu beharra zegoen. Joaquín Zugazagoitia Azcorrak, garaiko Bilboko alkateak esan bezala: “[etxolen] *arazo honen aurrean, botere publikoek higie eta urbanismoarekiko ardura giza tolerantziarekin uztartu behar dute*”²⁹. Baina eraikita eta habitatuta zeuden etxolak eraitsi ziren, bereziki hirigunetik gertu bazeuden edo interes ekonomikoak oztopatzen bazituzten.

Etxolak eraitsi daitezke, auzoak ez

1951 urteko martxoan RENFE trenbide enpresa publikoak salaketa bat jarri zuen Jose Antonio zubipean, Luis Briñas kalean eta San Mames futbol zelaiari eusteko hormaren alboan, higie eta osasun-baldintza minimoak betetzen ez zituzten hainbat etxola eta estalpe eraiki zirelako³⁰. Lursail hauek RENFErenak ziren eta bertatik igarotzen zen trenbidea. Zarata eta zikinkeria artean, trenbidearen ezkerraldeko zabaldegian, zubiaren iluntasunaren azpian, 24 familia bizi ziren. Guztira 98 biztanle ziren kutxa zahar, zaku eta oholez egindako etxoletan bizi zirenak. RENFEko ikuskariaren arabera, etxola hauek 1942an eraiki ziren. Handik urtebetera, 1943an, etxolak etxegabetu eta eraitsi zituzten. Etxoletan bizi ziren familiak Elexabarriko hilerriaren alboan ezarri ziren. Baina ez zen denbora asko igaro bizilagun berriak agertu arte. Polizia askotan saiatu zen arren, bizilagun hauek behin eta berriz itzuli ziren gune honetara, beren etxebizitzak eraiki eta bertan bizitzera, “*lohikeria inguratuta, higie eta moral gabezia*” larrian, RENFEko ikuskariaren esanetan. Etxola hauek betiko eraistearen beharra azpimarratu zen txostenaren bukaeran. Horretarako, RENFEk udal zerbitzuen laguntza eskatu zuen. Udaletxetik, etxola hauen azterketa egin eta errolda bat sortuko zutela agindu zuten, baita egin ere. Dokumentu honi esker egin daiteke Bilboko etxolen eta etxoletako biztanleen lehenengo azterketa soziologikoa.

Etxola-auzo honetan bi gune nagusi zeuden: Jose Antonio zubiaren azpikoa eta Luis Briñas kalekoa. Lehenengoan, 75 biztanle bizi ziren 22 etxolatan. Familia bakoitzak bere etxola zuen eta 3-4 bizilagun zeuden batez beste etxola bakoitzean. Auzoan hamar urte zeramatzan familia bat zegoen, 1942an auzoa sortu zenetik. Auzokide berrienek, ordea, bi urte zeramatzaten zubi azpiko etxoletan bizitzen. Batez besteko erresidentzia denbora 6 urtekoa zen. Denbora nahikoa han sustraiak errotu eta komunitate bat sortzeko.

Auzoko 22 bizitoki horietan 13 familia-nukleo tradizional zeuden. Gizonezkoek 36 urteko adina zuten batez beste, eta emakumeek 42 urtekoa. Gizonen lanbideak era askotakoak ziren, baina guztiak kalifikaziorik gabekoak eta soldata baxukoak: peoiak ziren, ontzioletako eta siderurgiako langileak, eta, kasu batzuetan, lantoki berdinean lan egiten zuten; Aceros Deusto edo Euskalduna ontziolan, adibidez. 13 familiaburuetatik sei bizkaitarrak ziren, beste zazpiak Galizia eta Gaztelatik zetozen. Azken hauetatik hiru Aranjuez herriko etorkinak ziren: batek hamar urte zeramatzan Bilbon eta beste biek zortzi. Segur aski azken bi hauek batera etorri ziren Bilbora, lehenago etorri zenaren deiari jarraituz, harrera-sareak ematen zuen segurtasunak bultzatuta.

Emakumeen egoerak berezitasun batzuk zituen gizonezkoekin alderatuta, bakarrik edo senarrik gabe bizi ziren emakumeak baitzeuden. Emazterik gabe bizi zen gizonik ez, ordea. Zubi azpiko etxoletan zeuden 22 emakumeetatik 9 bizkaitarrak ziren. Gainerakoak Gaztela, Galizia, Extremadura eta Aragoitik etorri ziren. Bakar bat gipuzkoarra zen eta beste bi Aranjuezekoak, aurretik aipatutako gizonen emazteak. Auzoan zortzi emakume alargun eta ezkongabe bat bizi ziren. Horietatik, soilik hiruren lana aipatzen da: bi neskameak ziren eta hirugarrena kalean bildutako burdinkien saltzailea. Etxoletako batean ama eta alaba bizi ziren elkarrekin, biak alargunak. Beste batean, alargun bat bere alaba ezkongabearekin. Alargunik gazteenak 48 urte zituen eta zaharrenak 60. Oso ohikoa zen Bilboko etxola-auzoetan alargunak bizitzea. Senarraren diru sarreraren gabezia oztopo larria zen bizitza independente bat izateko, emakume

ezkonduak lan egitea bekatuaren parekoa baitzen garai hartako gizartean. Senarra hiltzean, lanik gabe eta diru iturri sendorik gabe geratzen ziren. Lor zezaketen diru apurrarekin, oso zaila egiten zitzaien askori etxebizitza bat edo logela bat ordaintzea. Horregatik, askok etxoletan bizitzera jotzen zuten eta seme-alaben diru sarrerei esker lortzen zuten bizirautea.

Etxoletan, familiaburu eta emazteez gain, 39 seme-alaba zeuden, 13 urteko batez besteko adina zutenak. Hamarrek baino ez zuten lanik egiten, gurasoen maila berdineko lanbideetan: mutilak peoi eta neskak neskame. Etxera zekarten dirua familiarentzat zen. Auzoko gunea honetan ez da partekatzearen kasurik aipatu, hots, ez ziren bi familia etxola berean bizi.

Auzo honetako bigarren gunea Luis Briñas kalean kokatuta zegoen, San Mames futbol zelaiaren ondoan. Gunea hau nahiko berria zen aurrekoarekin alderatuta. Biztanlerik beteranoenak zortzi hilabete baino ez zeramatzan bertan bizitzen. Berrienak, egun bakarra. Bereizitasun honen atzean egon daitekeen arrazoia ikusgaitasuna izan daiteke. Zubiak eta trenbideak sortutako lubakiaren atzean babestu ziren etxolak hiritarren begiradetatik libre zeuden. Soilik trenetako bidaiarien lipar bateko begiraden mehatxua zuten. Kalean zeuden etxolak, ordea, agerikoak ziren ingurutik egunero zebilen jende andanarentzat. Are gehiago partidu egunetan futbol zelaiaren inguruan biltzen ziren zaletu zuri-gorrientzat. Begi bistan egoteak arazo gehiago sortuko zizkien poliziarekin, eta hauen mehatxuen aurrean ahulagoak izango ziren.

Luis Briñas kalean 39 etxola eta 146 biztanle zeuden, 3,7 bizilagun etxola bakoitzeko. Familia tradizionaleko 30 nukleo zeuden, senar-emazteek osatuak. Gizon zein emakumeen batez besteko adina 36 urtekoa zen. Aurreko kasuan bezala, gizonek behe mailako lanbideak zituzten. Gehienak peoiak ziren, beste batzuek tailer eta fabriketan lan egiten zuten. Gizonen jatorria beste etxola gunekoa baino anitzagoa zen: Galizia, Andaluzia, Extremadura, bi Gaztelak, Valentzia eta Asturiastik etorri ziren. Soilik sei gizon ziren bilbotarrak.

Emakumeei dagokienez, 11 bizkaitarrak ziren. Gainerakoak, Espainiako eremu desberdinetatik etorri ziren Bilbora. Distantzia aintzat hartuz,

hurbilenetik etorri zena emakume gipuzkoar bat zen. Jatorri urrutikoena, Ceuta. Auzoan lau emakume ezkongabe eta bi alargun zeuden. Ezkongabe eta ezkonduen artean baziren lan egiten zutenak. Zazpi emakumek neskame bezala egiten zuten lan eta haietako bi ezkontuta zeuden. Beste emakume batek atezain lanak egiten zituen Poza kalean, eta azken emakume bat saskigilea zen. Ezkontuta zeuden bi emakumek egoera berezia bizi zuten, ez baitzuten senarraren berririk. Ezkongabea zen emakume bat bere nebarekin bizi zen eta biek lan egiten zuten. Familia hauen guztien seme-alabak 72 ziren eta batez besteko adina 9 urtekoa zen. Seme-alabetatik lauk baino ez zuten lanik egiten; haietako hiru emakume alargunen semeak ziren.

Gune honetan bizikidetza kasuak familia barrukoak dira, hots, alarguna zen amaginarreba, aitaginarreba edo anai-arrebaren bat. Errolda egiterakoan, udal-langileek bizilagun batzuen ezaugarri aipagarri bezala ijitoak zirela adierazi zuten. Ezaugarri hau azpimarratzeak, beste batzuk aipatu gabe uzten ziren bitartean, estigmatizazio helburu argi bat du, beste atal batean garatuko dudana.

Arazo publikoa

Etxolek mantu bat bezala hedatzen jarraitu zuten ordenarik gabe, eta fenomeno arazo publiko bilakatu zen. 1954ko martxoaren 10ean aipatu zen prentsan lehenengo aldiz etxolen arazoa, Bizkaiko Falangeren Lurralde Kontseiluak egindako bileraren berri ematen duen albistean. Bilera horretan txabolismoari buruz eztabaidatu zen, Bilbon “guztientzat aski ezaguna zen arazoa”³¹. Bilbok eta Bizkaiak gerraostean bizi izan zuten garapen industrial eta ekonomikoa aipatzen du fenomeno honen erantzule gisa. Garapen ekonomikoa gerta zedin, etorkin kopuru altuaren etorrera beharrezkoa izan zela adierazi zuen Falangeren Kontseiluak. Arazoa konpontzearen erantzukizuna, beraz, lantegi eta industrietako jabeena zela seinalatu zuten, haiek, industria gizonak, izan behar luketelako langileentzako etxebizitzak eraikitzearen ardura. Egoeraren larritasunaren aurrean, Falangetik egoeraren analisi bat egin, etxebizitza beharra zehaztu, irtenbideak bilatu eta etxolen

“irudi lotsagarriarekin bukatu” behar zela azpimarratu zuten, “etxola berrien eraikuntza galaraziz eta daudenak eraitsiz”.

Alarma piztuta, bi egun geroago beste albiste bat argitaratu zen egunkari berean³². Hamar urtetan zehar estalita egon zen fenomeno, bat-batean, prentsako lehen orrietako protagonista izatera igaro zen. 1954ko martxoaren 12ko *La Gaceta del Norteren* azalean letra larriz irakur zitekeen: *“Bilbon 450 etxola inguru daudela kalkulatzen da, etxebizitza guztien %1”*.

Albistean, kazetariak fenomenoaren ezaugarriak eta arazoaren dimentsioak lehen eskutik ezagutzeko “Bilboko etxola-auzo handienera” bisita egin zuen, Arraiz mendiaren magalean kokatuta dagoen Uretamendi auzora. Bertan ehun etxola eta lauhun biztanle inguru aurkitu zituen. Auzokide batek eraikitako taberna bakarrean, hainbat auzokiderekin hitz egin eta eguneroko bizitzaren berri izateko aukera izan zuen. Han, Bilbora nola heldu ziren eta lau egur oholekin beren etxeak nola eraiki zituzten kontatu zioten. Guztiek lana zuten, etxebizitza duinik ez. Bilbon, etxebizitza baten hilabete bateko alokairua 200 pezetatik gorakoa zen, logela batena 50 pezetakoa. Familia gehienek 30 pezetako asteroko soldata batekin bizi behar zuten, ez zuten ezta ohe bat erosteko dirurik ere, askok etxolako lurrean botata egin behar zuten lo. Baldintza hauetan saiatzen ziren beren familiekin batera aurrera egiten.

Arazoari irtenbidea emateko botere lokalek hainbat proiektu diseinatu zuten. Udaletxeko arkitektura sailak, Gobernu Zibilak eskatuta, gune desberdinak proposatu zituen izaera sozialeko etxebizitza apalak eraiki eta etxoletako bizilagunei bizileku duin bat eskaintzeko³³. Paper hutsean geratu ziren proiektuak metatu bitartean, etxola-auzoek hazten jarraitu zuten.

Udaletxeko arkitektura sailak proposatutako zazpi hirigintza-ekimenak.
Bilboko Udal Artxiboa

-
- 15 Ezizena, baina, ez zen bere jatorriagatik, Eloy Extremadurakoa baitzen, Navaconcejo herrikoa. Bere atzetik hainbat herrikidek migratu zuten Uretamendira. Ezizenaren jatorria misterio bat da.
- 16 Bilboko Udal Artxiboa (B.U.A.) - C-009048/015.
- 17 B.U.A. - C-009084/009.
- 18 B.U.A. - C-000553/004.
- 19 B.U.A. - C-000548/004.
- 20 B.U.A. - C-000622/015.
- 21 B.U.A. - C-000652/019.
- 22 B.U.A. - C-000652/019.
- 23 B.U.A. - C-000879/009.
- 24 B.U.A. - C-000701/006.
- 25 B.U.A. - C-000715/011.
- 26 B.U.A. - C-000767/008.
- 27 B.U.A. - C-000622/011.
- 28 B.U.A. - C-000706/004.
- 29 Martínez Rueda, F., “Zuazagoitia Azcorra, Joaquín”, *Bilbao desde sus alcaldes*, III. Bolumena, Bilboko Udala, Bilbo, 2008, 275. orr.
- 30 B.U.A. - C-014792/002.
- 31 “El consejo provincial de Falange abordó ayer el problema del chabolismo”, *La Gaceta del Norte*, 1954-03-10.
- 32 “En Bilbao se calcula que existen unas 450 chabolas (uno por ciento del censo total de viviendas)”, *La Gaceta del Norte*, 1954-03-12.
- 33 Guztira zazpi hirigintza-ekimen planteatu ziren: Lutxanan (21.000 m²); bi Basurtun (15.122 m² eta 12.250 m²); Kobetan (24.300 m²); Larraskitun (42.630 m²); eta azken biak La Peñan (16.800 m² eta 5.100 m²). B.U.A. - C-001739/003.

ETXOLEN UDAL ERROLDA

1955. urtean larrialdi deia zabaldu zen etxolazko gerrikoan zehar. Udaltzainak etxolaz etxola ari ziren itaunketak egiten, bertan bizi zirenen datuak jasotzeko. Auzokideen artean izua hedatu zen, etxoletatik atera eta hauek suntsituko zituzten beldur. Baina hori ez zen gertatu, ez behintzat epe laburrean. Fenomenoak hartutako dimentsio erraldoiak arduratuta, eta arazoa konpondu nahian, tokiko agintariak etxola-auzoen eta auzokideen errolda egitea erabaki zuten. Helburua hiriak zuen gabezia neurtu eta etxolakideentzako etxebizitza-eskaintza aurreikustea zen. Horregatik udaltzainen bisita eta itaunketak.

Bilbon aldaketa handiak ematen ari ziren. Hiria berriro bihurtu zen garapen industrialaren ikur, eta garai berrietarako ari zen atontzen. Sinboloek berebiziko garrantzia dute fase aldaketak eta azalberritzea finkatzeko. Zentzu horretan, hirian gertatzen ari ziren aldaketen artean, 1953an eraiki zen San Mamesen arkua eta 1957an inauguratu behar zen erakustazoka izango ziren garai berrien ikurrak. Hiriak hartu behar zuen bide honetan, etxolak bazterreko elementuak ziren, begi bistari min ematen ziotenak eta eraitsi beharrekoak. Modu anarkikoan hedatu ziren eraikuntza horiek zerikusi gutxi zuten agintariak amestu zuten hiriarekin. Etxola horietan bizi zirenak, baina, ezinbestekoak ziren hiriak aurrera egin zezan.

Agintariak errolda egin eta handik gutxira arazoa konpontzea espero zuten, langile masa erraldoi horri etxebizitza duin bat eskainiz. Aldi berean,

etxola berriak eraikitzea guztiz debekatu zen, eraiste eta isunen mehatxupean. Udaltzainak izango ziren eraikuntza ilegal hauen zelatariak. 1955. urtean zehar isunak udaletxean pilatu eta hainbat etxola eraitsi zituzten, baita teilatua zutenak ere, ustezko lege idatzi gabeak zioenaren aurka. Baina frankismo garaiko botereak zaharkituta zeuden eta beren gaitasuna oso mugatua zen halako arazo bati aurre egiteko. Urteak falta ziren arazoari konponbidea emateko. Bitartean, tren geltokian ortuko desertoreek lur hartzen jarraitu zuten, eta mendi magaletan, gauez, mailu kolpeak entzuten ziren.

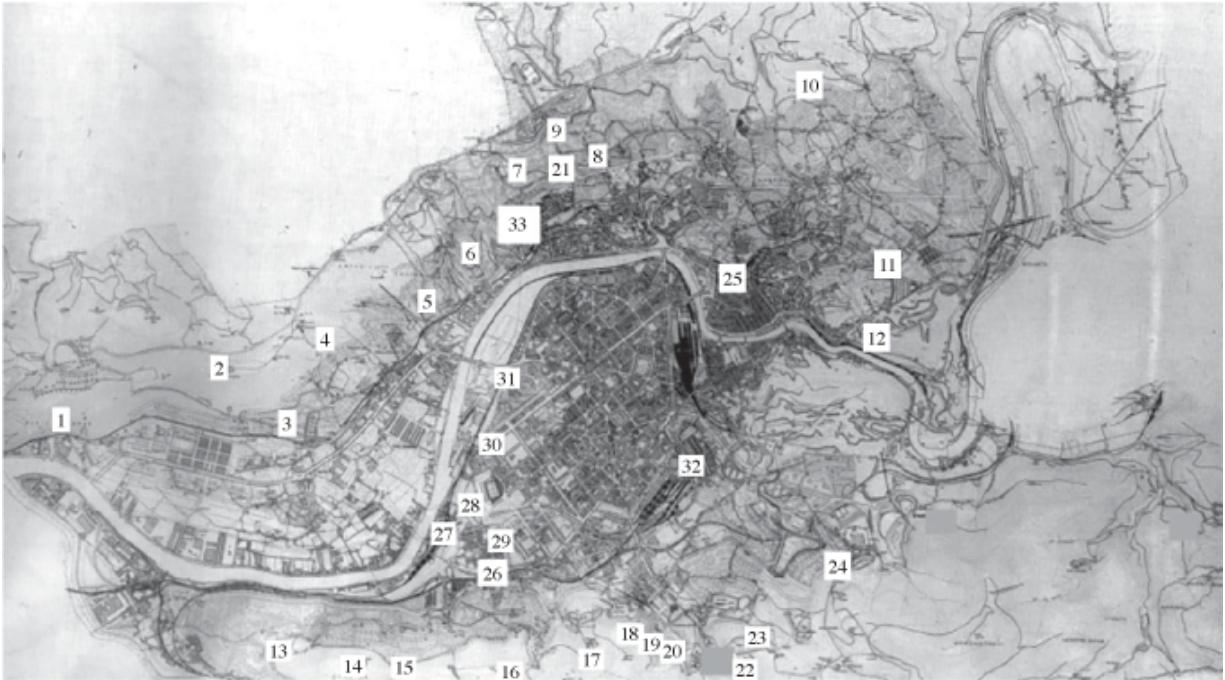
Udaltzainek jasotako datuak bildu eta udalak etxolen errolda argitaratu zuen³⁴. Lanak gabeziak dituen arren, forman zein edukian, fenomenoaren argazki zehatz bat osatzeko informazio ugari ematen du. Errolda auzoz auzo antolatuta dago, eta auzo bakoitzean eraikitako etxola guztien eta bertan bizi zirenen erregistroa dago. Guztira 32 etxola-auzo dira, zeinetan 825 etxola eta 3.702 biztanle erregistratu ziren. Auzoetako batzuk gaur egun Erandioko udalerriaren lursailak direnetan kokatu ziren, garaian Bilboren parte zirenak. Etxebizitza bakoitzean familiaburuari eskaini zitzaion arretarik handiena, honen datu pertsonalekin osatuta: Bilbon zenbat denbora zeraman, zenbat denbora etxola-auzo horretan, zein zen bere lanbidea eta zenbatekoa bere soldata. Etxolari buruz ere informazio osatua dago. Aldiz, familiako gainerako kideei buruzko informazioa askoz azalekoagoa da.

Etxolak eraikitzen Uretamendin. Floren Carrón

Hurrengo orrietan Bilboko etxola-auzoetako biztanleen ezaugarrien deskribapena egingo dut, 1955eko erroldaren datuak oinarritzat hartuz. Deskribapen honetatik kanpo geratu dira Erandioko udalerriaren parte zirenak, ikerketa eta deskribapena Bilbora mugatu nahi izan dudalako³⁵. Deskribapena etxolaz etxola jasotako datuekin egingo da, hots, familiaburuen datuetatik abiatuz eta gainerako kideen datuekin osatuz. Auzoen egoera komunitarioari buruzko datu gutxi daude; beraz, etxolen indibidualtasunetik auzoaren egoera orokor bat marrazten saiatu naiz.

Ondoko mapan etxola-auzoen kokapena zehaztu da. Ikus daitekenez, auzo gehienak mendi-magaletan kokatu ziren, hiria ia osorik inguratuz, koroa moduko bat sortuz. Baina baziren hiriko sarearen barruan isilka sartu zirenak ere.

Janire Castrillo Casadok argitaratutako mapari egindako moldaketak³⁶

Etxola-auzoen zerrenda (1955)

1	Enekuri (Monte Cabras)	18	Betolaza ³⁷
2	Elorrieta (Monte Banderas)	19	Uretamendi
3	Miramar (Deustuko hilerriko jaitsieran)	20	Armotxa bidea
4	Berrizerako bidea	21	Barrio de los doce amigos
5	Buenavista	22	Peñascal
6	Ugasko bidea	23	San Antonio
7	Haizeola bidea	24	Larraskitu
8	Lezamako trenbide zaharra	25	Echevarria (Fabrikaren hondakindegia)
9	Artxanda (Harrobia)	26	Basurtu (Geltokia)

10	Otxarkoaga	27	Estrambasaguas
11	Paseo de los Caños	28	Olabeaga (Tunela)
12	Sagarminaga	29	Luis Briñas (Trenbidea)
13	Kastrexana	30	Generalísimo zubia
14	San Inazio	31	Ingelesen zelaia (Abandoibarra)
15	Kobeta	32	Torre Urizar
16	Masustegi	33	Ciudad Jardín
17	Monte Caramelo		

Etxoletako biztanleen artean jatorriak askotarikoak ziren. Biztanle gehienak Bizkaitik kanpokoak ziren, jatorri ohikoena Gaztela-Leon, Galizia eta Andaluzia izanik. Hala ere, arreta deitzen du bilbotar zein bizkaitarren kopuru altuak, etxoletako biztanle guztiak etorkinak zirela uste baita, memoria kolektiboan horrela mantendu delako.

Etxolak eraikitzeke, egurra eta adreilua erabiltzen zen gehienbat. Hemen bi tipologia desberdin bereizten dira, ondorengo azalpenetarako oso baliagarriak izango direnak. Alde batetik etxola tipikoak daude, egurrez egindako lau hormadun infraetxebizitzak. Bestetik, etxetxoak ditugu, adreiluz eta harriz egindako etxeak, aurrekoak baino handiago eta sendoagoak. Memoria kolektiboan mantendu direnak lehenengo tipologiakoak dira, baina, ikusiko dugunez, bestelakoak ere ugariak ziren.

Etxola gehienetan familia bakarra bizi zen, baina kasuak daude non etxola berean familia bat baino gehiago bizi ziren elkarrekin, askotan lotura familiarrek bultzatuta, hots, etxola berean bi anaia bizi litezke nor bere emazte eta seme-alabekin. Honek lotura zuzena du aurretik aipatutako sare familiarrekin. Baina ez zen arrazoi bakarra, oso ohikoa baitzen lankide

batek animatuta etxoletara bizitzera joatea eta etxola berean lantoki bereko bi familiaburu bizitzea.

Gehienak lan egitera etorri ziren gizonak zirenez, helduen batez besteko adina 37 urtetakoa zen. Honek esan nahi du familia osatu berri asko zeudela, seme-alaba askorekin. Familien hiru laurdenak bi seme-alaba edo gehiago zituen, unitate familiarren tamaina handiaren adierazgarri.

Familiaburuen artean langabezia tasa minimoa da. Gehienek industrian lan egiten zuten, baina baziren komertzioetan lan egiten zuten gutxi batzuk ere. Erroldan askotariko lantokiak agertzen dira, bai bizkaitar industriaren izen handiak (Echevarria, Euskalduna, Aceros Deusto), bai tailer eta fabrika txikiak. Zehaztu gabeko beste lan batzuetan aritzen zirenak ere aipatzen dira, kasu hauetan “ijito” hitzaren alboan. Soldatak oso baxuak ziren, gehienek kualifikatu gabeko lanpostuetan zihardutelako. Etxoletako batez besteko asteroko soldata 23 pezetakoa zen. Espainian Gutxieneko Soldata Interprofesionala ez zen 1963. urtera arte ezarri, eguneko 60 pezeta. Bi daten artean zortzi urte dauden arren, aldea nabarmena da.

Datuen arabera, halako auzoetan autoeraikitako 10 eskola besterik ez zeuden. Esan nahi baita, 1.316 neska-mutil geratzen zirela eskolatu gabe, erroldaren arabera. Semeetako asko, lana egiteko adinera heltzean, aitak lan egiten zuen enpresa berean hasiko dira beharrean. Batzuk 10-11 urterekin hasten ziren, etxera dirua ekartzeko.

Bilboko etxola-auzoak 1955ean

ENEKURI

Itsasadarretik hurbilen zegoen auzoa zen, Bilbotik Asuarako bidean. Bilboko zabalkundea proiektatu zen garaian bide hau zen aukeretako bat, Enekuritik gora Txorierritik barrena. Auzo honetan 28 etxola zeuden, 12 adreiluzkoak, 14 egurrezkoak, eta ohol eta harriekin egindako etxola bana. Guztira 127 biztanle eta 31 familia nukleo ziren. Errotuta zegoen auzo bat zen, bertan bizi zirenek batez beste zazpi urte baitzeramaten han bizitzen.

ELORRIETA

Auzune honetan 31 etxola eta 158 biztanle zeuden. Auzoko etxola gehienak adreiluzkoak ziren, egurrezko hiru etxola eta harrizko blokeekin egindako beste bat kenduta. Etxoletako bat bi solairuko adreiluzko etxe txiki bat zen. Han lau familia bizi ziren, haien artean etxeko jabearen semea. Auzo berria zen errolda egin zen momentuan. Auzokideek urtebete eskasa zeramaten etxoletan.

MIRAMAR

Oso auzo txikia zen hau, soilik lau etxola eta 12 biztanle baitzeuden. Lau etxoletatik hiru egurrezkoak ziren eta laugarrena adreiluz egindakoa. Auzoa nahiko berria zen arren, biztanleek denbora dezente zeramaten hirian.

BERRIZERAKO BIDEA

Egurrezko 6 etxola umilek eta adreiluz eraikitako bakar batek osatu zuten auzo txiki hau. Guztira 33 biztanle ziren.

BUENAVISTA

Adreiluzko 20 etxolak eta harrizko etxola bakarrak osatu zuten auzune hau. Guztira 100 biztanle zeuden 1955. urtean, 24 familia nukleotan bananduta. Bitxia da auzune honetan Ciudad Realetik etorritako 15 familia batu zirela. Bitxikeria ez da hori bakarrik, guztiak Carrión de Calatrava edo Torralba de Calatravakoak ziren, sei kilometroko distantziara zeuden bi herri. Aurkitutako harrera-sare kasurik deigarriena da, dudarik gabe.

UGASKO BIDEA

Auzo honetan etxebizitza bakarra zegoen, egurrezko etxola handi bat. Barrakoi handi honetan 13 pertsona bizi ziren 1945etik aurrera, sei nukleo familiarretan antolatuta.

HAIZEOLA BIDEA

Auzo txiki honetan 20 biztanle zituzten adreiluzko 5 etxola zeuden. Jende gaztez osatutako auzoa zen, familiaburuen batez besteko adina 33 urtekoa

baitzen.

LEZAMAKO TRENBIDE ZAHARRA

Auzo handi bat zen hau, 35 etxola eta 160 biztanlez osatua. Etxola gehienak egurrezkoak ziren, adreiluz eraikitako 12 etxola izan ezik.

ARTXANDA (Harrobia)

Hiriko mendi ezagun eta sinboliko honen magalean 31 etxolaz osatutako auzo bat zegoen. Guztira 111 biztanle ziren 30 nukleo familiarretan bananduta. Biztanle gehienek galiziar jatorria zuten. Etxoletako batean ez zen inor bizi. Aurretik egondako biztanleak Matikora mugitu ziren, pisu batera. Seguruenik etxola hori denbora gutxian okupatua izango zen, aurretik udal langile edo poliziek bertan behera botatzen ez bazuten. Beste etxoletako bat Maderas Artabe enpresarena zen, eta enpresako begirale bat bizi zen han.

OTXARKOAGA

Hamarkada aldaketarekin gune honek eraldaketa izugarria biziko du eta oso garrantzitsua izango da etxoletako biztanleentzat. Hemen auzo berri bat eraikiko da 1961ean, etxolen arazoarekin bukatzeko helburuarekin. Baina oraindik sei urte falta dira hori gerta dadin. Bitartean, Bilbotik urrun dagoen paraje honetan, Begoñatik haratago, Santo Domingo mendiaren magalean, baserri gutxi batzuen konpainia bakartiarekin, zortzi etxolaz osatutako auzo txiki bat zegoen. Etxola guztiak adreiluz eginak ziren. Bizilagun beteranoenak zortzi urte zeramatzan han bizitzen, berrienak urtebete. Bizilagunetako batek, Otxarkoagako baserri bateko jabeari 65 pezetako errenta ordaintzen zion etxolagatik.

PASEO DE LOS CAÑOS

Ibaiaren bazter batean, San Anton zubitik bi kilometrora altxatutako auzo hau da gerraosteko Bilbon lekukotasuna jaso den lehen etxola-auzoa. Tradizio luzeko auzoa izanik, dimentsio handikoa zen. Hala ere, bizilagun gehienek denbora gutxi zeramaten bai Bilbon, bai etxola hauetan bizitzen.

Honek zera adierazten du: etxolakideen artean mugimendua zegoela, etxebizitza bat ordaintzeko dirua lortzen zutenean etxola utzi eta, atzera, Bilbora heldu berriek betetzen zutela. Auzune honetan bi gune zeuden, lehenengoa Ponton bideko kalezuloan eta bestea ibaiaren bazterrean, uharte parean.

Lehenengoan 238 pertsona zeuden egurrezko 51 etxolatan bizitzen. Auzo estigmatizatua zen, nolabait, zortzi familiaren kasuan *ijito* etiketa azpimarratu baitzuten udal langileek. Familia hauei ez zitzaien lanbide jakinik egokitu. Hiru emakume eta gizon alargun bat zeuden auzoan. Kasu berezi bat zegoen: hiru alaba eta biloba batekin bizi zen alarguna. Lau emakumeak langabezian zeuden eta ez zuten diru sarrera jakinik. Emakume bat bakarrik bizi zen senarra psikiatrikoan sartu zutelako³⁸. Beste emakume bat ere bakarrik bizi zen bere alabarekin, eta honen diru sarrerei esker bizi ziren biak.

Bigarren gunea txikiagoa zen eta ibai bazterrean zegoen. Hezetasun eta hotzagatik leku desatseginagoa zen hau. Guztira 75 biztanle zeuden egurrezko 18 etxolatan banatuta. Harriz egindako etxola bat zegoen. Gune honetan bizi zirenek beste gunekoek baino denbora gehiago zeramaten auzoan. Hiru alargun zeuden eta haietatik bat bilbotarra zen. Batek perexila saltzen zuen kalean eta beste batek semearen soldatari esker egiten zuen aurrera. Ezkongabea zen kalez kaleko saltzaile bat. Senarrek abandonatutako bi emakume zeuden. Bi familiaren datu orokorrekin batera “ez dute lanik egiten, ijitoak dira” adierazi zuten udal langileek. Beste auzokide baten kasuan, portugaldar jatorriko gizona, Cortes kaleko Tropical tabernan lan egiten zuela adierazi zuten errolda-datuak jaso zituztenek. Askotan ez zen enpresaren izena aipatzen, soilik izen handikoa bazen. Inoiz ez enpresa kokatutako kalea. Zergatik oraingoan bai? Cortes kalea Bilbo Zaharreko estigma handiko kalea zen, eta gaur egun ere hala da oraindik, bertako bizilagunen bizimoduagatik, ageriko delinkuentziagatik eta sexu-langileen presentziagatik. Gizon honen lanbidearen kokalekua aipatzea, seguruenik, ez da kasualtea eta etxolakideak estigmatizatzeko modu bat izan liteke.

SAGARMINAGA

Egurrezko 9 etxola txikik osatzen zuten auzune honetan 38 pertsona bizi ziren. Batzuek hiru hilabete baino ez zeramaten auzoan, beste batzuek urteak. Alargun bat bazegoen auzoan, bakarrik bizi zen Pontevedrako emakumea. Beste emakume alargun bat zen etxola horren jabe. Beste bi etxola Banco de Bilbaorenak ziren. Dena den, ez da inon ageri bizilagunek errentarik ordaintzen zutenik.

SAN INAZIO - KASTREXANA ERREPIDEA

Adreiluzko zortzi etxe txikik, egurrezko hiruk eta blokeetako batek osatzen zuten auzo hau. Guztira 45 biztanle ziren 12 nukleo familiarretan banatuta. Bi talde bereizten ziren: auzoan denbora luzea zeramatenak eta auzoan errolda egin aurreko bi-hiru urteetan finkatu zirenak. Auzokideetako bat beste etxola baten jabea zen eta auzokide bati alokatzen zion, hileroko errenta baten truke. Ez zen errenta ordaintzen zuen familia bakarra. Emakume batek pentsioa kobratzen zuen erretiroa zela-eta³⁹.

KOBETA

Mendi magalean altxatu zen auzo honek bi gune zituen, bata mendirako igoeran eta bestea Alonsotegira ematen duen magalean. Lehenengo gunean adreiluzko zortzi etxola zeuden. 29 biztanle ziren zortzi nukleo familiarretan antolatuta. Auzo gaztea zen, ez soilik biztanleen adinagatik, han 18 urte bizitzen zeraman bilbotar bat kenduta, gainerakoek hiru urte baitzeramaten auzoan ezarrita. Bigarren gunean, Alonsotegira bideko magalean, adreiluzko 8 etxola baino ez zeuden, bakoitza nukleo familiar batena. Guztira 35 biztanle zeuden. Emakume alargun bat zegoen eta semearen 30 pezetako asteroko soldatari esker bizi ziren. Beste familia batean emazteak etxetik kanpo lan egiten zuen asteroko 21 pezetako soldataren truke. Emakumeen artean ez zen ohikoa gizonen pareko soldata bat izatea, honen kasuan gertatzen den bezala. Zoritxarrez, erroldan ez da emakume honen lanbidea aipatu. Bilbotar jatorriko senar-emazte batekin beraien alaba ezkongabea eta honen semea bizi ziren. Alabak fabrika batean lan egiten zuen eta hilero 105 pezeta irabatzen zituen. Aita, ordea,

Euskalduna ontziolako langilea izana zen eta 550 pezeta jasotzen zituen hilero jubilazio sariagatik. Azken etxolan 28 urteko semetzakoa bizi zen senar-emazteekin. Aitarekin batera egiten zuen lan meatzean eta 33 pezetako soldata zuten astero.

MASUSTEGI

Masustegi auzoa, oraindik ere, bere horretan dago. Ez auzoa bakarrik, 50eko hamarkadan eraiki ziren etxolak ere bai. Etxolak ez ziren egurrezko estalpeak, adreiluz egindako etxe txikiak baizik. Aurretik definitutako bigarren tipologiako etxetxoak ziren. Gaur egun auzoan dauden etxeak, baita haien artean sigi-saga dabiltzan bideak ere, auzokideek berek eraiki zituzten aurreko mendearen erdialdean. Masustegiri galiziarren auzoa deitu izan zaio, eta gaur ere horrela deitzen zaio oraindik, handik etorri baitziren auzoa populatu zuten biztanle gehien-gehienak.

Etxola-auzo honetan bi gune daude, bat gaur egungo Masustegi auzoan zegoena eta bestea egungo Masustegi estratan. Bi guneak antzekoak ziren tamainaren aldetik. Lehenengoa adreiluzko 16 etxolaz osatuta zegoen, non 63 biztanle bizi ziren 18 nukleo familiarretan antolatuta. Etxoletako batean, Lugotik etorri eta etxebizitzagatik errenta bat ordaintzen zuen senar-emazte eta semeak osatutako familia bat zegoen. Etxolako jabea auzoan bertan bizi zen. Ez zen egoera honetako etxola bakarra. Errentak 125 eta 200 pezeta bitartekoak ziren, hileko. Auzoko soldaten batez bestekoa 28 pezetakoa zen, astero. Nola egiten zuten errenta altu horiek ordaintzeko? Elkarbizitza zen irtenbiderik ohikoena. Adibidez, Coruñako gizon bat berea ez zen familia batekin bizi zen etxola berean, eta bi nukleo familiarrek erdibana ordaintzen zuten errenta. Ez zen kasu bakarra.

Bigarren gunean, estratan, 13 etxola zeuden. Guztira 52 biztanle ziren 17 nukleotan banatuta. Gune honetan ere, biztanle asko Galiziatik zetozen, 14 familiaburuetatik seik Coruñan zuten jatorria. Emakume batek lau etxolaren gaineko jabetza zuen eta 125 eta 200 pezeta bitarteko hileroko errenta kobratzen zien han bizi zirenei. Beste etxe bateko familia batek bi maizter zituen berean, eta bakoitzak hilero 30 pezetako errenta ordaintzen zuen.

MONTE CARAMELO

Masustegitik hurbil, muino txiki batean kokatutako auzoa. Soilik adreiluzko lau etxola –horietatik hiru estalpe apalak baino ez zirenak– eta egurrezko bi etxola zeuden. Guztira 24 biztanle zeuden 6 nukleo familiarretan. Auzo gaztea zen, bai bizilagunen adinagatik, bai bertan zeramaten denboragatik ere. Hirian, ordea, esperientzia luzea zuten.

URETAMENDI

Bilboko etxola-auzo handiena eta ezagunena zen. Etxolen fenomenoaz azaltzeko, Errekaldeko goiko partean, Arraiz mendiaren magalean ezarritako auzo hau izaten da paradigma. 1955ean, errolda egin zen urtean, 458 biztanle zeuden 96 etxolatan. Aurreko auzoekin alderatuz gero, Uretamendiren dimentsioa eta garrantzia uler daitezke. Etxola guztiak egurrezkoak ziren, adreiluz egindako bat eta harriz egindako beste bat kenduta. Hemen eraiki ziren etxolen tipologia memoria kolektiboan mantendu dena da, etxola hitza entzutean burura datorkiguna: zurezko lau horma karratu txiki bat osatzen, asfaltozko geruza batez estalia. Etxolak bata bestearen ondoan altxatzen ziren, eraikuntza horma bat aurrezteko. Lokatza nonahi zegoen etxolek osatutako kale inprobisatu eta kaotikoen artean. Auzoan gora eginez gero, etxolen kalitatea are eskasagoa zen. Gune honetan inon baino lokatz gehiago metatzen zen.

Hori zen Uretamendi.

Bilbotar jatorriko biztanle asko zeuden auzo honetan. Extremaduratik etorritakoak bilbotarrak baino bat gehiago ziren, besterik ez. Asko, gehienak, Cáceres iparraldeko haranetatik etorri ziren, bata besteari jarraika. Gaur egun Uretamenditik paseatuz gero jada ez dago etxolarik, bai ordea beren Extremadurako jatorria harro nabarmenduko duten bilbotarrak. Auzoko plazako kantoï batean zabalik dagoen El Cacereño tabernak argi adierazten du noraino heltzen diren auzoaren sustraiak.

Auzoko lehen biztanlea 1949an heldu bazen ere, 1955eko auzokide gehienek bi urte baino gutxiago zeramaten bertan. Horrek agerian uzten ditu auzoaren dinamismoa eta atrakzioa. Auzoa modu azkarrean hazi zen urte

gutxitan, etengabekoa baitzen etxola berrien eraikitzea. Errotazio handia zegoen, hots, pisuetara joateko aukera zutenek etxola hustu, eta beste batzuek okupatuko zuten. Hala ere, ez zen guztientzako lekurik, eta hainbat hazinamendu kasu eman ziren, zazpi zehazki. Batera bizi ziren familien artean, batzuk herri berekoak ziren eta beste batzuk senideak. Baziren beren artean inolako loturarik ez zutenak ere, agerikorik behintzat. Kasu hauetan errenta ordaintzen zen etxolan bizitzeagatik, hileko 85 eta 140 pezeta artekoa.

Emakumeek Uretamendin zuten egoera gainerako auzoekin alderatzen badugu, antza nabaria da; auzo guztietan emakumeak berdin. Zazpi alargun zeuden, seme-alaben lan eta soldatari esker bizi zirenak. Lan egiten zuten alabek neskame bezala egiten zuten, eta beren nebek baino soldata apalagoak zituzten. Senarraren aipamenik ez dagoen emakume ezkondu baten kasua zegoen auzoan. Urtebete zeraman Uretamendin, eta neskame bezala lan egiten zuen. Bere asteroko soldata, 18 pezetakoa, gizonezkoen batez besteko soldataren azpitik zegoen.

ARMOTXA BIDEA

Uretamenditik hurbil, Iturrigorrirako bidean, adreiluzko etxola bakarti bat zegoen. Nukleo familiar bat, senar-emazteek eta hiru seme-alabak osatua. Familiaburua Burgostik etorria zen Bilbora 1950 urtean. Heldu eta urtebetera hasi ziren etxola honetan bizitzen. Ez zuen berak eraiki, inguruan bizi zen baserritar batena zen. Ez da inon ageri errentarik ordaintzen zutenik, baina litekeena da. Familiaburuaren lanbidea ez da aipatzen, soldata bai, ordea: astean 25 pezeta. Ez dago ez emazteari ez seme-alabei buruzko daturik.

BARRIO DE LOS DOCE AMIGOS

Auzo txiki hau Artxanda mendiaren magalean eraiki zen. Sei etxolak osatu zuten: harrizko lauk eta adreiluzko bik. Guztira 24 biztanle bizi ziren 6 nukleo familiarretan antolatuta. Auzo gaztea zen, familiaburuaren batez besteko adina 33 urtekoa baitzen, eta biztanle gehienek urtebete eskasa zeramaten auzoan.

PEÑASCAL

Pagasarritik hurbil, 26 etxolako auzo honetan 106 bizilagun zeuden 26 nukleo familiarretan banatuta. Adreiluzko 16 etxola, egurrezko 4, harrizko 5 eta blokeekin egindako bat zeuden. Hiru elkarbizitza-kasu zeuden, ageriko arrazoirik gabekoak. Partekatutako etxola hauetako bitan ez zen errentarik ordaintzen. Hirugarrenean, apopilo zegoen gizon batek 125 pezeta ordaintzen zuen hilerro. Auzoko beste etxola batean 165 pezeta ordaintzen zituzten errenta moduan. Etxoletako bat lantoki ere bazen, ardo salerosketara dedikatzen zen gizon bat bizi zen bertan.

SAN ANTONIO

Auzo txikia zen, 10 etxolaz osatuta, 4 adreiluzkoak, 4 harrizkoak, egurrez eta blokez egindako bana. Guztira 42 bizilagun zeuden 12 nukleo familiarretan banatuta. Bi elkarbizitza-kasu zeuden, bietan bi emakume alargun odolkidetasunik gabeko beste nukleo familiar batekin bizi ziren, egoerak behartuta. Jende gaztea zen gehienbat, Bilbon zein etxola-auzoan denbora gutxi zeramana.

LARRASKITU

Pagasarri mendirako bidean dagoen gunean honetan etxola-auzo txiki bat sortu zen, 12 etxebizitza eta 52 biztanle zituen. Lurazpiko etxola bat zegoen hemen, kubatar batena. Gainerako etxolak adreiluz eta egurrez eginak ziren. Elkarbizitza-kasu bat zegoen, etxola berean bizi ziren Salamancako bi anaiarena. Antzinakotasunari dagokionez denetarik dago. Batzuek urtebete baino gutxiago zeramaten auzoan; beste batzuek, ordea, sei urtetik gora.

ECHEVARRIA (fabrikaren hondakindegia)

Mallonako bidarrien bukaeran, hilerri zaharra zegoen lekuaren alboan, muinotik hiria kontrolatzen zuen Echevarria fabrika erraldoiaren atzealdean, adreiluzko bederatzi etxolako auzo bat zegoen. Guztira 35 biztanle ziren 9 nukleo familiarretan antolatuta. Etxola zaharrenak lau urte zituen baina biztanleetako batzuek urte gehiago zeramaten Bilbon bizitzen.

BASURTU (Geltokia)

Lau etxola baino ez ziren altxatu Basurtuko geltokiaren alboan. Bi egurrezkoak ziren eta beste biak adreiluzkoak. 18 biztanle zeuden, lau familia nukleotan antolatuta. Auzoa txikia zen, sortu berria errolda egin zenean. Etxola zaharrenak hiru urte baino ez zituen.

ESTRAMBASAGUAS

Adreiluzko 11 etxolak eta harrizko batek osatzen zuten Kaputxinoen kalean zegoen auzo hau. Errolda egitean, guztira 42 biztanle ziren 11 familiatan banatuta. Etxoletako batzuk zaharrak ziren, 19 urte baitzeramaten han. Beste batzuek urtebete eskasa baino ez zuten. Harrizko etxolan bizi zenak hilean 100 pezetako errenta ordaintzen zuen.

Hiru etxolatan familiaburuen amaginarrebak bizi ziren senar-emazteekin batera. Beste etxola batean emakume alargun bat bizi zen bere lau alabekin. Laurek lan egiten zuten, baina asteroko 10 eta 15 pezetako soldatak baino ez zituzten. Beste bi familiatako alabek lan egiten zuten, batek zazpi pezetaren truke eta besteak, ile-apaintzailea zena, zehaztu gabeko soldatarekin.

OLABEAGA (Tunela)

Olabeagako tunelak bere horretan dirau, egun, oraindik ere. Tunel honen gainetik trenbide zaharra dago, baina aspaldi ibili zen handik azken trena. Olabeaga auzoa –Bilboko Norbegia txikia– eta San Mames futbol zelaia lotzen ditu tunelak. 1955ean zortzi etxola zeuden bertan, egurrez eraikitako hiru eta adreiluz eraikitako bost. Bizilagun beteranoenak hiru urte eskas zeramaten hemen kokatuta, berrienak zazpi hilabete baino ez. Gune hau alargunen auzoa bezala izendatu daiteke. Bi emakume alargun zeuden familiaburu bezala. Haietako bat bi alabekin bizi zen eta alabetako bat alarguna zen. Beste emakume bat zegoen, ustez ezkondata, baina ez dago senarraren aipamenik. Emakume hau bere ahizpa ezkongabearekin bizi zen. Emakume bakarraren lanbidea aipatzen da, neskamea, noski. Soldaten informazioa, ordea, osatuagoa da. Lau emakumeren soldatak ezagutzen

ditugu, asteroko 15 eta 20 pezeta artean irabazten zuten. Gizonek, batez beste, 27 pezetako soldata zuten.

LUIS BRIÑAS (Trenbidea)

Auzune hau aurreko atalean aipatutako bera da, RENFE trenbide konpainiak 1952an salatu zuena. Salaketa gorabehera, etxolek trenbide alboan jarraitu zuten. Etxola kopurua ez zen hiru urtetan apenas hazi, etxola bat gehiago baino ez baitago erregistratuta, 39tik 40ra. Biztanle kopurua pixka bat gehiago igo zen hiru urtetan, 146tik 167ra. Etxola guztiek egurrezkoak izaten jarraitu zuten. Auzokideak, hala ere, ez ziren aurreko erroldako berdinak, 1955eko honetan agertzen diren gehienek 3 urte baino gutxiago baitzeramaten trenbide alboan bizitzen, ke eta zarata artean. Auzoan lau hilabete eskas zerman emakume bat bi etxolaren jabe zen eta batengatik 200 pezetako errenta kobratzen zuen. Frantziar jatorriko baina euskal abizenak dituen 46 urteko gizon bat bizi zen han. Frantziara joandako euskal emigranteen semea edo Ipar Euskal Herrian jaiotakoa izan liteke. Hemen ere, Olabeagako tunelean bezala, alargun ugari zegoen, 13 guztira. Gizonen presentziarik gabe bizi ziren emakume ezkongabeak ere bazeuden: hiru. Alargunetatik bik beste familia bat zuten apopilo. Besteek seme-alaben edo iloben soldatari esker egiten zuten aurrera.

GENERALISIMO ZUBIA

Hemen soilik egurrezko bi etxola zeuden, Lugo eta Santanderreko bi etorkinenak. Bietan senar-emazteak bizi ziren. Lugokoek 15 urte zeramaten etxolan, hirian beste. Santanderrekoek, ordea, 10 urte zeramaten Bilbon eta hiru etxolan.

INGELESEN ZELAIA (Abandoibarra)

Auzo esanguratsua, dimentsio eta kokapenagatik. Hamarkada batzuen buruan auzo hau egon zen lekuan eraikiko da Guggenheim museoa, XXI. menderako bidea markatuko duen itsasargia. Baina 1955ean 48 etxola zeuden hemen, ibaiaren ondoan, industrietako zaborra zutenak lekuko bakarra. Egurrezko 19 etxola, adreiluz egindako 27 eta harriz egindako bi

ziren 188 pertsonaren bizilekua. Tradizio handiko auzoa, Monte Banderas eta Uretamendirekin batera Bilboko etxola fenomenoaren paradigma. Familiaburuen artean bazen auzoan 15 urte zermanik, lau hilabete eskaseko egonaldia zuenarekin bat.

Emakume ezkondu bakar batek lan egiten zuen, zehaztu gabeko lantokian, asteko 12 pezetaren truke. Beste etxola bateko familiaburuaren ilobak 9 pezetako soldatagatik lan egiten zuen. Bazen emakume ezkondu bat, baina ez da gizonaren aipamenik egiten. Aipatutako kasuez gain, beste hiru alargun zeuden auzoan. Haietako batek hilero 936 pezetako pentsioa kobratzen zuen.

Bi etxolak bizileku eta taberna funtzioa betetzen zuten aldi berean.

TORRE URIZAR

Tamaina ertaineko auzoa zen hau. Guztira 105 biztanle zeuden, 26 etxola eta 28 nukleo familiarretan antolatuta. Etxola gehienak adreiluz eginda zeuden (16), gainerakoak egurrezkoak (4), harrizkoak (5) eta blokezkoak (1) ziren. Tradizio handiko auzoa zen, etxola zaharrenak 17 urte baitzituen. Hala ere, denetarik zegoen, baita auzo honetan sei hilabete eskas zerman familia baten kasua ere.

Emakumeek askotariko egoerak bizi zituzten auzo honetan. Senarrarengandik banandutako bat zegoen, alabarekin eta honen senarrarekin bizi zena. Kasu honetan, alabaren senarrari buruzko datu gehiago ditugu alabari buruzkoak baino⁴⁰. Emakume ezkongabe bat zegoen, Santanderretik hiru urte lehenago Bilbora etorria eta etxolan bi urte zermana. Jendearen karitateari esker egiten zuen aurrera. Lau alargun zeuden, laurak seme-alaben diru sarrerei esker bizi zirenak. Bi kasutan alaben senarrekin batera bizi ziren.

CIUDAD JARDIN

Europako lorategi auzoen antzera eraikitako urbanizazio honen alboan adreiluzko 8 etxolako auzo bat ezarri zen, Ampueroko Markesaren lursailak ziren tokian. Guztira 41 biztanle ziren 9 nukleotan antolatuta. Etxola

zaharrenak 11 urte zituen; berrienak, ordea, urtebete. Emakume alargun bat dago ezkongabeko alabarekin batera bizitzen. Familia batean semeak eta alabak lan egiten zuten. Mutilak 17,75 pezetako soldata zuen, neskak 13koa zuen bitartean.

CAMPO DEL TACO⁴¹

Egurrezko 10 etxolak eta adreiluzko eta harrizko banak osatzen zuten auzo hau. Guztira 49 biztanle zeuden 12 nukleo familiarretan banatuta. Etxola bat nafar batena zen, bilbotar bat han bizi zen baina ez da errenta ordainketarik aipatu. Familiaburuetatik zazpik kaian egiten zuten lan soldata finkorik gabe.

BARRIO BENITO⁴²

Errola egin zen unean, eraikuntza berriko auzoa zen hau. Guztira 13 etxola zeuden, 9 egurrezkoak, 3 blokez eginda eta adreiluzko bat. Bakoitzean nukleo familiar bakarra bizi zen; beraz, ez zen elkarbizitza-kasurik. Etxola bakarrak zuen urtebete baino gehiago, blokeekin egindako batek, hiru urte baitzeraman zutunik, gainerakoek urtebete baino gutxiago. Batzuek lau hilabete eskas. Biztanleetako batzuk Bilbora heldu berriak ziren. Auzo honetan ez zen ez bilbotarrik, ez bizkaitarrik bizi. Etxoletako batek beste jabe bat zuen, baina ez da errentarik aipatu. Litekeena da jabeak beste etxebizitza bat topatu eta hau utzi izana.

34 B.U.A. - C-001413/004.

35 Ezkerraldean eta Bilbo inguruko hainbat herritan ere izan ziren etxolak.

36 Castrillo Casado, J., *Bilboko txabolismoa. XX. mendearen erdialdeko auzo autogestionatuak*, Uztaro, 60 zb., 37-64. orr., 2007.

37 Auzo hau ez da erroldan aipatu, existitzen zen arren. Litekeena da Betolazako etxolen datuak, hurbiltasunagatik, Uretamendiko etxolekin batera bildu izana.

38 Erroldan erroetxe bezala adierazita dago.

39 Emakume honen senarraren daturik ez dago. Adinagatik baliteke senarra hilik egotea.

40 Gizonak 40 urte zituen, bizkaitarra zen, Navaleko langilea eta 41 pezetako soldata zuen asteen.

41 Ezin izan da mapan kokatu.

42 Ezin izan da mapan kokatu.

ETXOLETATIK AUZO EGONKORRETARA

Egunak argitu du Bilboko etxola-auzoetan eta familiak martxan jarri dira. Emakumeek dena prestatzen dute senarrak lanera joan aurretik. Batzuen seme-alabak eskolara joateko prestatuko dira, beste batzuk ez dira eskolara joango amari etxeko lanetan lagundu behar diotelako edo lana egin behar dutelako familiarentzako beste diru iturri bat lortzeko. Beste batzuk ez dira eskolara joango Bilboko eskoletan beraientzako lekurik ez dagoelako.

Egurrezko etxola baten barruan, baina, eszena pixka bat desberdina da. 20 urte eskas dituzten bi gazte bizi dira han. Tiburcio Alonso Corral eta Jose Maria Buxens Thos dira, Deustuko unibertsitateko bi ikasle. Ez dira etxolan bizi hirian dagoen etxebizitza-gabeziak bultzatuta, ezta lan prekario baten soldata eskasaren eraginez. Hilabeteak daramatzate etxolan bizitzen pultsio antropologikoak bultzatuta. Bilboko etxola-auzoei buruzko ikerketa bat ari dira burutzen, 1961ean argitaratuko dutena⁴³. Azterketa zientifikoaz harago, Bilboko langile klasearen %10ak pairatzen zuen errealitatearen gainean fokua jartzea zen haien helburua. Denbora daramate etxola-auzoetan lanean, elizari lotutako taldeen eskutik beharrezkoa den laguntza ematen. José Luis Martín Vigil-en *Una chabola en Bilbao* nobelako protagonistak balira bezala imajinatu ditut bi gazte hauek⁴⁴. Bilboko erdigunetik etorrita, estutasun ekonomikorik gabeko familietatik, etxolen mundua izugarrizko

talka izango zen beraientzat. Aipatutako nobelan, Ernesto izeneko medikua eta bere gaztaroko lagun Ramon, abade egin zena, Aretamendi izeneko fikziozko auzora igo ziren, bertako biztanleei laguntza eskaintzeko.

Nobelan horrela deskribatu zuen Martín Vigilek Ernestok Aretamendi auzora izandako helduera:

“Muinoaren goiko aldean, mendi magalen aurka altxatu ziren elkarren artean pilatutako etxetxo zuri batzuk. Ernesto mutu geratu zen. Malkar pare bat gehiago igo zituen, ordoki batean bukatzeko. Bere inguruan, etxola artalde zikin, nahasi eta oker bat zegoen. Aretamendiko etxolak ez ziren jauregiak. Ogasuna lasai egon daiteke, beraz. Baina Aretamendiko etxola bat ez da edonolako etxola ere. Adar eta zaku oihalez egindako teilatua; edonola jarritako oholez egindako hormak; esku bat kabitzen den zuloak; lurra baino ez diren zoruak; miseria hutsa ziren oheak, pertsona ugarik partekatzen zituztenak; sutondoa, libre zegoen toki bakarrean; argirik ez, urik ez, komunik ez. Jende lurtsua eta amorfoa leku guztietan, gizakiak baino gehiago, mineralak ziruditenak. Ez ziren gutxi arima eta gorputza batuta mantentzeko mirakulua egin behar zutenak, egunero. Bat-batean, lohiaren artean pertsona mardul bat azaleratu zen; gizatasunez gain egiten zuen begirada bat; irribarre bat. [...] Kale eta bidezidorrez osatutako labirintoa, banan-banan baino igaro ezin daitekeena. Usain eta kirats bilduma bat. Giza zaborra. Hondakinak. Eta hori guztia, hor bertan, hiriaren gainean eskegia, hiri bizian, banketxe handien hirian, industria-gizon garrantzitsuenen hirian, ontzioletako jabeen, ekoizle handien hirian; eraikin sendoen, luxuzko etxebizitzaren, ikastetxe garestien, hautatuentzako klubaren hirian”⁴⁵.

Nobelako protagonista ikusitakoarekin hunkitu zen eta etxoletako biztanleek pairatu behar zituzten bizi-baldintza latzekin enpatizatu zuen. Berdina gertatuko zitzaaien Tiburcio eta Jose Mariari, Deustuko bi ikasleei. Gizarte lanaz gain, salaketa soziala egin nahi zuten, Bilbotar gizartea

ispiluaren aurrean jarri lotsak agerian zituztela ikusteko. Horregatik, fenomenoak ikertu eta berau ulertzeko oso baliagarria den lana argitaratu zuten. Momentua ez zen edonolakoa: etxola-auzoak denbora zeramaten altxatuta, eta udaletxetik hauek eraistea proposatzen ari ziren, baina plan zehatzik gabe. Etxola kopurua asko hazi zen eta, horrekin batera, komunitateak loratu ziren lokatzaren eta egurrezko etxebizitzaren artean. Gune hauek auzo bilakatu ziren, hitzaren zentzu komunitarioan.

Etenik ez duen fenomenoak

Arazoaren dimentsioen jakitun, botere lokalak ezer gutxi egin zuten. Arazoa hiri handi askotan eman zen eta hazi baino ez zen egiten, egunetik egunera. 1958ko irailaren 18an, Espainiako gobernuak espresuki debekatu zituen eraikuntza hauek BOEn argitaratu zen dekretu baten bidez:

“3.Art. Bilbo eta bere eragin eremuaren barruan falta larria izango da lizentzia ofizialik gabeko hurrengo ekintzak egitea: lursailen partzelazioa, etxebizitzaren eraikuntza, hauen salmenta edo alokairua eta mota honetako eraikinetan bizitzea. Ekintza hauen ardura lursailen jabeena, eraikitzaileena eta bizilagunena izango da, baita edozein modutan honekin negozioa egingo dutenena ere”.

Baina debeku hauek ez ziren paperetik harago pasa. Konponbidea ez zen etxolen eraikitzea debekatzea, hori praktikan jartzea oso zaila eta gatazkatsua baitzen. Fenomenoaren dimentsioak erraldoiak ziren eta botere lokalak ez zeuden egoera honi aurre egiteko prestatuta. Etxebizitzak bazeuden, baina prezioagatik langile askorentzat eskuraezinak ziren. Bitartean, etxolak biderkatu ziren eta auzo itxura hartu zuten haiek eratu zituzten kaleei esker, baita kaleetan sortu ziren harreman eta auzolanari esker ere. Gauetan, etxola-auzoetan, kolpeak baino ez ziren entzuten. Kolpe etengabeak, bonbardaketa bat gertatzen ari balitz bezala. Mailu, iltze eta egur oholen talkek ateratako soinua zen. Haurrak auzoko sarreran kokatzen ziren, ezusteko gonbidatu baten etorreraz txistuka ohartarazteko Gauaren

iluntasuna konplize, udaltzainen eta suhiltzaileen bisitaren beldur, etxola berriak eraikitzen zituzten etengabe heltzen ziren biztanle berrientzat.

Etxolen artean kaleak sortu ziren. Floren Carrón

1961 urterako etxoletako errealitateak okerrera egin zuen Deustuko bi ikasleek egindako ikerketaren arabera. Emaitzak hiriko prentsan argitaratu ziren:

“Etxola bakoitzean batez beste bost pertsona bizi dira, bi logela baino gutxiago daude familia bakoitzeko. Etxola bakoitzak 4.081 pezeta inguru balio ditu, maila ertaineko etxola batek 23.700 pezeta, etxetxo batek 47.700 pezeta; 715 etxola, 894 maila ertainekoak eta 3.776 etxetxo ziren. 213 milioi pezeta gastatu ziren 26.000 biztanlek etxebizitza bat izan zezaten. Ur bila joateko, emakumeek hiru ordu laurden eta bi ordu bitartean behar dituzte, medikuarenera joateko 10 minutu eta ordubete bitartean, lanera joan-etorria egiteko ordubete edo bi ordu. Etxoletako biztanleen batez besteko adina 23 urtekoa zen, haur asko zeuden eta agure

gutxi. 26 auzotatik soilik 10etan dago eskola. 1.316 haur daude eskolarizatu gabe”⁴⁶.

Etxebizitza hauek, etxola apalak edo etxetxoak izan, gabezia ugari zituzten. Argindar elektrikoa etxebizitzaren %69ra heldu zen. Erdiek ez zuten komunik. Altzariak eskasak ziren, ohe bat edo bi, eta aulki pare bat. Gehienetan ez zegoen inolako etxetresna elektrikorik. Ezaugarri soziologikoei dagokienez, langileen %51 kalifikaziorik gabeko peoiak ziren. Gurasoen %22, bestetik, analfabetoak ziren.

Etxebizitzaren prekaritateari, gabezia estrukturalak gehitu behar zaizkio. Auzokideen ekimenari esker loratu ziren auzo hauek. Noski, autoeraikitako eta autogestionatutako auzoek ez zuten ekipamendu kolektiborik, auzokideek eraiki zituztenak izan ezik. Behar hauek asetzeko, elkarguneak sortu ziren etxoletan bertan. Kasu batzuetan, etxebizitza bezala erabiltzen ziren etxolei beste gune bat gehitzen zitzaientzen, beste etxola bat, denda edo taberna bezala erabiltzen zena, eta eraikinok auzokideen topagune bilakatzen ziren. Monte Banderas eta Uretamendin auzokideek elizak eraiki zituzten, jarduera askotarako erabiltzen zirenak.

Etxola-auzoak 1959an

1961ean Deustuko Unibertsitateko bi ikasleek argitaratutako lanak etxola-auzo garrantzitsuenen deskribapen zehatz bat egiten du, biztanleen ezaugarrien zein auzoaren bilakaera eta gabezien berri emanaz. Dokumentu baliagarri honek Bilboko etxola fenomenoaren argazki zehatza eskaintzen du, etxola-auzoak eraitsi baino bi urte lehenago. Hurrengo orrialdeetan auzo hauen deskribapena egingo dut, fenomenoaren momenturik gorenetakoa bizi zen errealitatea zein zen ulertzeko. Deustuko bi ikasleek egindako banaketa hartu dut oinarri auzoen deskribapena egiteko. Aurreko ataleko auzo zerrendarekin desberdintasunak daude, noski, Deustuko bi ikasle hauek auzo kopurua sinplifikatu baitzuten, 1955ean udaltzainek ez bezala. Laburpen hau baliagarria da etxolen fenomenoak 1955 eta 1959 urteen artean izan zuen garapen sakona aztertzeko.

MONTE CABRAS

Auzune hau 1953an sortu zen Cabras mendian, Enekuri bidean, Udaletxearen jabetza zen lursailean. Urte horretan 24 familiak beren etxolak eraiki zituzten, egurra, latorria eta kartoia erabiliz. 1955etik aurrera heldu zen jende gehien auzora. 1959an solairu bakarreko 294 etxebizitza zeuden. Guztira 394 familiatan antolatutako 1.667 pertsona bizi ziren auzoan. Berralokatzea %25ekoa zen. Jatorria faktore garrantzitsu bat izan zen auzoa sortu eta hazteko, biztanleen %37 Extremadurakoa baitzen.

Auzo-elkartea 1956an sortu zen eta aldarrikapen askok arrakasta izan zuten, auzoaren baldintza kolektiboak eta azpiegiturak hobetzea lortuz. Etxeetan argindar elektrikoa zegoen, baita auzoko kaleetan ere, ezarri ziren 18 bonbillei esker. Iturririk ez zegoenez, ura alboko iturburu batetik lortzen zuten. Iturburua agortuta zegoenean Elorrietaraino jaitsi behar zuten ur bila, baita arropak garbitzera ere. Saneamendurik gabe, udaletxeak ez zion behar honi irtenbiderik eman. Hondakinak auzotik hurbil metatu eta usain txarra sortzen zuten.

Auzoko haurrek parrokiaren menpe zegoen eskolan ikasten zuten, baina eskola hau ez zen haur guztien beharrak asetzeko gai. Hori zela eta, haur askok menditik jaitsi eta Elorrieta edo San Inazioko eskoletara joan behar zuten. Elizbarrutiak bi taldetan banatu zuen gunea, bata betiko auzotarrentzat eta bestea etxoletako biztanleentzat. Honek elkarbizitza eta integrazioa oztopatu zituen.

MONTE BANDERAS

Auzo hau 1952an sortu zen, bi etxola eraiki zirenean. Azkar hedatu zen, baina, eta hasierako egurrezko etxolak adreiluz egindako beste batzuek ordezkatu zituzten. Guztira 234 etxetxo zeuden 1959an, batzuk hiru solairukoak. Hauekin batera 13 etxola zeuden. Etxe gehienak 2-3 logelakoak ziren. Auzokideek eskailerak eraiki zituzten, batzuk porlanezkoak eta besteak lurrezkoak, etxeetara heltzeko bidea errazteko. 1.238 biztanle zeuden 286 familiatan banatuta. Biztanleen %65ek etxolen

gaineko jabetza zuten, eta gainerakoek alokairua ordaintzen zuten. Familia bakoitzeko 4,29 pertsona zeuden, etxebizitza bakoitzeko 5,29.

Etxebizitzek argindar elektrikoa zuten, baita kale argizatzea ere, hau oso prekariora zen arren. Ez zen iturririk auzoan. Ur bila Deustu edo San Inazioraino jaitsi behar zuten. 40 minutuko bidea egin behar zuten joateko, beste hainbeste itzultzeko. Arropa garbitzera Deustuko garbigunera joan behar zuten, auzotik ordubetera zegoena. Saneamendurik gabe, hondakinek kalean bukatzen zuten. Ur fekalet eta zaborrak bideak betetzen zituzten.

Auzo-elkartea 12 auzokidek osatu zuten. 1956an kapera bat eraiki zuen garaiko Bilboko apezpikuak, eta hango apaizak elkarte bultzatu zuen. HOAC bezalako elkarte katolikoek presentzia zuten auzoan, baita Jehovaharen lekukoek eta protestanteek ere.

Auzoan bertan hiru denda eta hiru taberna zeuden. Eskolan lau ikasgela zeuden, besterik ez. 200 ikaslek betetze zituzten. Auzoko haur asko kanpoan geratu ziren. Gau-eskola zerbitzua ere bazegoen. Alkoholismo eta prostituzio arazoak zeuden, emakume “publiko” bat auzoan bizi baitzen.

BERRIZ ETA UGASKO

Bi auzune hauen artean 100 metro baino ez zeuden, baina bien arteko aldeak nabariak ziren etxolen tipologian, biztanleen jatorrian eta eguneroko bizitzan. Lehenengo auzunean, Berrizerako bidean, etxolak porlanezko egitura baten inguruan ezarri ziren. 98 etxola ziren, 12 adreiluz egindakoak eta gainerakoak egurrezkoak. 485 biztanle ziren 106 nukleo familiarretan antolatuta. Ugasko bidean, ordea, adreiluzko 217 etxola ziren. Auzune honetan 1.126 pertsona bizi ziren 269 nukleo familiarretan antolatuta. Biztanleen %76 etxolaren jabe ziren.

Batean zein bestean ez zen ur-hornikuntzarik. Horretarako Artxandako iturburura edo Deusturaino joan behar ziren. Ugaskon argindarra zuten, Berrizerako bidean zeuden etxolek, ordea, ez. Bietan ez zen saneamendusaririk, eta hondakinak auzoan metatzen ziren.

Auzo-elkartea 1956an sortu zen eta bere jardueren artean auzoa atondu eta auzokideen bizi-baldintzak hobetzea izan zuen helburu. Eskailerak,

bideak eta argindarra izan ziren haren lehentasunak, baita bizilagunen artean auzolana koordinatzea ere. Hau Berrizerako bideko gunean izan zen, Ugaskon ez baitzen autogestio-talderik.

Parrokiak eraikitako lokal bat zegoen. Asmoa eskola bezala erabiltzea zen, baina oraindik ez zegoen jardunean. Beraz, auzoko haurrek hirigunera jaitsi behar zuten egunero, distantzia handia ibiliz.

Elkarbizitza-arazoak ziren betiko bizilagunen eta etorkinen artean, jatorrizkoek ez baitzituzten onartu. Mespretxua eta irainak gertatu ziren, nagusitasun-sentimendu batek bultzatuta. Baserrietako biztanleek beren seme-alabak eskolara bidaliko ez zituztela mehatxatu zuten maketoen seme-alabekin nahastu ez zitezen. Hori dela eta, Ugaskoko biztanleek parrokia bat eraiki nahi izan zuten.

ARTXANDA ETA LEZAMAKO TRENBIDE ZAHARRA

Auzune hau ere Artxandan zegoen, funikularraren eta Ciudad Jardín artean. Bi gune daude, Artxandako magalean kokatuta zegoena eta hiritik ikusgai zena, eta trenbide zaharraren alboan ezarri zena. Lehenengoan 130 etxetxo zeuden, batzuk bi solairukoak. Guztira 141 nukleo familiar zeuden eta %76 etxolaren jabe zen. Trenbide zaharraren ondoan 357 biztanle zeuden 85 nukleo familiarretan antolatuta. Jabeen portzentaia osoa altua zen, %87koa.

Hemen ere desberdintasunak zeuden bi guneen artean, lehenengoek argindarra zuten bitartean, ez zen horrela bigarren kasuan. Biek saneamendurik gabe funtzionatzen zuten. Iturri bat zegoen Artxandako magaletik hurbil, eta ur-hornikuntza bermatzen zien bi auzuneei. Auzo-elkarte formalik ez bazegoen ere, auzolana ohikoa zen bi guneetan, bideak atondu eta elkarlaguntza egiteko. Hemen ez zen eskolarik, eta haurrek Tiboliko eskolaraino jaitsi behar zuten. Komertzioari dagokionez, bi taberna eta denda bat zeuden.

ARTXANDAKO HARROBIA

Harrobia egon zen lekuan altxatu zen etxola-auzo hau. Guztira 1.309 biztanle ziren, 329 nukleo familiarretan eta 234 etxolatan banatuta. Jabetza

maila %63,8koa da. Jatorriaren arabera, galiziarrek ziren nagusi. Etxeetan ez zen ez urik ez argindarrik. Auzoko kaleetan argi artifizialik ez, baina ura bai, auzoan bertan dauden bi iturriei esker. Arropa garbitzeko, hala ere, Castaños-eko garbitegira jaitsi behar zuten. Saneamendurik gabe funtzionatzen zuten etxe gehienek, eta udal zerbitzuek ez zuten zabor-bilketarik egiten. Kapera bat zegoen, 1959an eraikitakoa.

IBARSUSI

Garaiko Donostiarako errepidearen albo batean kokatu zen auzo hau, Boluetatik haratago. Hiru etxe multzo zeuden. Guztira 108 etxebizitza ziren. 615 biztanle 136 nukleo familiarretan antolatuta. Jabetza maila aurrekoetan baino txikiagoa zen, %53. Bi iturri zeuden auzoan, auzotarren eta elizgizonen artean eraiki zirenak. Etxeek argindarra zuten arren, kaleetako argiztapena oso prekarioa zen. Auzoak saneamendu-sarea zuen, osasunaren eta higiearen mesedetan.

Haurrek eskolak auzoko kaperan jasotzen zituzten. Gau-eskola zebitzua zegoen helduentzat. Auzo-elkartea apaizak sortu zuen eta auzotar-talde batek osatzen zuen. Beraien jarduera nagusia auzolana antolatzea zen. Kaperan zinema-emanaldiak egiten ziren jaiegunetan. Taberna bat eta denda bat ziren auzoak zituen komertzio bakarrak.

ETXEBARRI

Auzune hau ez zegoen Bilboko udalerrian, Etxebarrin baizik, gaur egun Santa Marina sendategia dagoen tokitik hurbil. Auzoa tradizio handikoa zen, 1950ean sortu baitzen. Pixkanaka-pixkanaka, lehenengo etxolaren alboan beste hainbat eraiki ziren, auzo handi bat, edo herri txiki bat, eratzeraino. Guztira 425 etxola ziren. Etxolak baino gehiago, etxetxo sendoak ziren, nolabaiteko ordenarekin eraikiak. Guztira 2.450 biztanle ziren 532 nukleo familiarretan, baina soilik %45,10 ziren etxolen jabeak. Gainerakoak alokairu edo berralokairuan bizi ziren. 1959an jarri zen martxan saneamendu-sarea, Bizkaiko Foru Aldundiaren eta Etxebarriko udalaren artean. Auzoan hiru iturri eta autoeraikitako hainbat putzu zeuden.

Ur-biltegi baten proiektua ere bazegoen. Etxeetan argindarra zegoen; kalean, ordea, ez.

Eskolarik ez auzoan, eraikitze bidean zegoen eta 1960-61 ikasturterako martxan egotea espero zen. Haurretako batzuek Etxebarriko eskolan ikasten zuten, baina gehienak ez zeuden eskolatuta. Apaizek eskola moduko bat jarri zuten martxan, oinarritzko ezagutzak irakasteko. Asoziazionismoak bere lehen pausoak eman zituen 1958an, familiaburuak bildu eta 12 ordezkari aukeratu zituztenean. Udaletxearen aldetik mespretxua baino ez zuten jaso, eta auzotarren elkarteak indarra galdu zuen. Udaletxea izan zen, beraz, arazoei irtenbidea bilatzeko arduradun bakarra, udalak berak horrela erabakita.

Auzoan komertzio ugari zeuden: 10 taberna, 11 denda, komertzio orokor bat, 3 zapata-denda eta 2 ile-apaindegi.

ZORROTZA

Zorrotza eta Kastrexana arteko errepidearen albo batean altxatu zen auzo hau. Guztira 1.037 biztanle zeuden, 339 nukleo familiar eta 202 etxebizitzatan banatuta. Auzora heltzea erraza zen, errepidea eta etxebizitzaren gunea lotzen zituzten bideari eta porlanezko eskailerei esker.

Ur-hornikuntza auzoan bertan zeuden hiru iturriei esker asetzen zen. Iturri hauen kokapena, baina, ez zen egokiena, mendi magalaren beheko aldean baitzeuden eta ur garraioa, mendiaren oinarritik auzoraino egin beharrekoa, oso nekeza zen. Auzotarrek eraikitako saneamendu-sareari esker, higiene-maila onargarria zen, zabor-bilketarako udal zerbitzua ez baitzen auzora heltzen. Argindarra ere auzolanari esker lortu zen.

Auzo-elkarteak garaipen asko lortu zituen, argindarrarena eta bideen hobekuntza beste batzuen artean. Kapera bat zegoen, auzoko 32 hurrei eskola emateko erabiltzen zena. Komertzioari dagokionez, 2 taberna, 2 denda, 2 zapatari, erizain bat, bi ile-apaindegi eta jostun bat zeuden auzoan bertan.

MASUSTEGI, MONTE CARAMELO ETA KOBETA

Elkarrengadik oso hurbil zeuden hiru gunek hauek, bata besteari jarraituz, eta auzo bakar bat balitz bezala hartu ohi da. Monte Caramelon 520 pertsona bizi ziren, 120 nukleo familiarretan eta 98 etxolatan antolatuta. Masustegin, berriz, 2.700 pertsona bizi ziren, 637 nukleo familiarretan eta 505 etxebizitzatan. Kobetan, azkenik, 54 etxebizitza zeuden. 1955eko erroldak argi erakutsi bezala, galiziarrez jositako auzoa zen hau.

Hiru gunetako etxeek argindarra zuten; ez, ordea, kaleek. Saneamendu-sareari dagokionez, soilik Masustegik gozatzen zuen zerbitzu honetaz. Gune honetan bi iturri zeuden, baina edateko bakarrik erabiltzen ziren. Gainerako beharretarako, Monte Caramelon zegoen ur-biltegira jo behar zuten. Kobetako biztanleek ez zuten ez iturririk ez ur-biltegirik, eta Monte Caramelora joan behar zuten, lokatzez betetako bidea zeharkatuz. Arropa garbitzera ordubeteko bidea egin behar zuten, Errekalde edo Olabeagako garbitegiataraino.

Auzo-elkarte indartsua zegoen auzo honetan, 24 ordezkari osatutakoa. Saneamendu-sarea, eskola eta iturriak auzokide guztien lan eta borrokari esker lortu ziren. Eskola, kaperan bertan antolatu eta ordaindu zuten gurasoek. Eskolak zinema eta gau-eskola funtzioak betetzen zituen. Hala ere, haur asko eskolatu gabe zeuden, ez baitzegoen guztientzako lekurik. Hauek Bilbora jaitsi behar zuten eskolak jasotzera. Osasun-zentro moduko bat zegoen, auzokide batzuek ordaindutakoa. Praktiketara zeuden erizainek beren zerbitzuak eskaintzen zituzten auzoan.

Masustegin 6 taberna, 3 denda, 2 okindegi eta ikaztegi bat zeuden. Eliza bat zegoen, San Migel Goiaingeruari eskainia, 1957an irekia.

URETAMENDI

Uretamendi auzoa, gaur egungo Errekalde auzoaren hego muga kokatu zena, Bilboko etxola-auzo ezagun eta populatuenetako bat izan zen. Luze hitz egingo da liburu honetan auzo honi buruz, bertako etxola eta kaleetan gertatu zena ezinbesteko iturria baita Bilboko etxolen fenomeno ulertzeko. Lehen etxolak 1950ean agertu ziren Armontxa inguruan, eta urte bereko abuztuan 11 etxola zenbatu ziren. 1955. urterako, berriz, 99 etxola zeuden,

zeintzuetan 490 pertsona bizi ziren. Auzoa eraitsi zutenean 385 etxola inguru egongo zirela kalkulaten da. Auzokideak izan ziren etxebizitzak eraiki zituztenak, eta honek auzoari itxura kaotiko eta nahaspilatua eman zion, non etxolak eta porlanezko etxebizitzak tartekatzen baitziren. Etxolak eraikiak izan ziren memoria popularrean ezarrita dagoen bezala: gauez, eskura zuten materialarekin eta auzokoen laguntzarekin. Lan egiteko era honek, elkartasunean oinarritutako auzolanak, auzoa kohesionatu zuen, eta gerora sortuko zen auzo-elkarte indartsuaren oinarria izango zen.

Uretamendi 1959an. Floren Carrón

Bertako bizitza ez zen batere erraza, auzoaren egoeragatik zein biztanleen maila sozioekonomikoagatik. Arazo honi aurre egin nahian, jesuitak heldu ziren auzora 1957an, Aita Borri buru zutela. Beraien lana, ebanjelizatzailea baino gehiago, laguntzazkoa izan zen. Lan gogorra egin zuten, auzokideekin batera, auzoa egokitzeko. Estoldak, iturri bat, bideak eta komun publikoak eraiki zituzten. Apaiz hauek Bilboko Elizaren hierarkiatik urrun zeuden eta, giza laguntzarekin batera, auzoan

kontzientzia soziala pizten lagundu zuten. Aurrerago David Armentia apaiza heldu zen auzora, Bilboko hainbat gaztek lagunduta, hauetako batzuek Elizarekin harremanik ez bazuten ere. Talde honen lanari esker, baita auzolanari zein urteetan zehar jositako sareei esker ere, bultzada eman zitzaion auzoko elkarlanari. Oinarrizko elizgizon eta emakumeen lana oso garrantzitsua izan zen, ez baitugu ahaztu behar garai hartako biztanleak kristauak zirela, bai fedeari bai kulturari dagokienez. Auzoan eraiki zuten elizak ez zuen soilik zeregin erlijiosoa, eskola zein elkargune bezala funtzionatzen baitzuen.

1958an 324 etxola zeuden 333 nukleo familiarrentzat. Biztanleen %49,2 beste nonbait alokairuan bizi izan ondoren etorri zen auzo honetara. Esperientza txar horretatik ihesi, Arraiz mendi-magaleko etxoletan bizitzea aukera hobe zen. %56 eskualdatzearen ondorio ziren, hau da, aurretik beste familia bat bizi zen etxolan, pisu batera joan eta etxola utzi edo alokatu zuen. %42,6 zuzenean joan ziren beren herrietatik Uretamendira, auzoa ezaguna zen adierazle, baita sare familiarrek zuten garrantziaren seinale ere. Familia gehienek errenta ordaintzen zuten etxolagatik. Batez besteko alokairua 350 pezetakoa zen, hileroko.

Soilik kaperan zegoen argindarra. Etxoletan ez zegoen baimenduta, auzoko baldintzengatik. Kaleetan, ordea, argiztapen artifiziala zegoen, udaletxeak instalatutakoa. Auzolanak auzo honetan du adierazpen argiena. Apaizen gidaritzapean, auzokide eta bolondresak aldaketa handiak burutu zituzten auzoan. Saneamendu-sarea, iturriak eta abarrekoak eraiki zituzten, baita udalaren zabor-bilketa auzoraino igo zedin lortu ere. Gunerik garrantzitsuena, noski, orotariko funtzioak betetzen zituen eliza zen, non 1958an San Jose Obrero elkarteak sortu zen. Elkarte honek auzolana antolatu eta gerora eraiki ziren etxebizitzak bultzatu zituen, suburbioa auzo izateko bidean jarritz. Elizan, esan bezala, meza, eskola, zinema, antzerki emanaldiak eta auzotarren bilerak burutzen ziren. Komertzioari dagokionez, auzoan bi taberna eta hiru denda zeuden.

BETOLAZA

Uretamendiren goiko partean, meatzearen gainean, auzo txiki bat sortu zen, gainerako etxoletatik oso hurbil. Bi auzoek harreman estua zuten, baina ez beti ona. Guztira 505 pertsona bizi ziren, 120 nukleo familiarretan eta 102 etxebizitzatan antolatuta. Hiru iturri zeuden, auzokideek ordaindu eta eraikitakoak. Etxe barruan argindarra zuten, hau ere auzokideen ekimenari esker lortua. Saneamendu-sarea ezarri gabe zegoen, proiektua diseinatuta zegoen arren. Uretamendin ez bezala, honaino ez zen zabor-bilketaren udal zerbitzua heltzen.

Auzo-elkarteak garrantzi handia zuen auzoan, hobekuntzetako asko beraien ekimenari esker lortu baitziren. Betolazako haurrak Uretamendiko eskolara zihoazen. Lekurik ez zutenek, ordea, Indautxu, Basurtu, Errekalde edo Casillara joan behar zuten. Auzoan haurrentzako liburutegi bat zegoen.

PEÑASCAL

Haran honetan, Arraiz eta Pagasarri mendien artean, etxola-auzo bat eraiki zen malda latz honen gainean. Ezaugarri topografiko honek, noski, biztanleen bizitzak baldintzatu zituen. 300 eskailera igo behar ziren, kasu batzuetan, etxoletara heltzeko. Gainera, euriteak zirenean, luiziak gertatzen ziren. Horietako batean 13 etxola suntsitu ziren.

Leku mitikorik egon bada inguru honetan, Iturrigorri izeneko iturri publikoa izan da, honaino jaisten baitziren bai Peñascaleko bai Uretamendiko biztanleak, haurrak eta emakumeak gehienbat, ur bila. Leku honetan 355 etxebizitza altxatu ziren, batzuk sei solairutakoak. 405 nukleo familiarretan antolatu ziren. Iturrigorritik hurbil Gardezabal eta Arraiz bideko auzoak zeuden, non 136 etxolatan 173 nukleo familiar bizi ziren. Aurrerago, harrobiaren ondoan, beste auzune bat zegoen, 237 etxebizitza eta 287 nukleo familiarrez osatua. Azkenik, San Antonio auzoan, 106 etxebizitza eta 133 familia zeuden. Guztira, lau auzuneetan 3.152 pertsona bizi ziren.

Iturrigorritik hurbil egoteak ur-hornikuntza ziurtatu zuen auzokideentzat. Baina ura garraiatzea, maldan gora eta behera, gogorra eta nekeza egiten zitzaien auzoko emakumeei. Hori zela eta, udaletxeari eskatu eta 30.000

pezeta aurreratu ondoren, bost iturriren instalazioa egin zen auzoan. Arropa garbitzera Errekaldeko garbitegira joan behar zuten. Argindarra izateko, 300.000 pezeta aurreratu behar izan zizkioten Iberduero enpresari. Zabor-bilketarako kamioia arratsaldero pasatzen zen auzotik.

Etxebizitzetako batean –gogoratu batzuk sei soilarutakoak zirela–, eskola bat zegoen, 100 mutil eta beste 100 neskaentzat, baita 50 ikaslerentzako haur eskola ere. Ikasle bakoitzak 25 pezeta ordaindu behar zituen hilean. Auzoan, bi solairutako eraikin komunitario bat eraikitzea aurreikusita zegoen ikerketa egin zen unean, non eskola, zinema eta bestelako jarduera kulturalak egingo ziren.

Komertzioari dagokionez, 11 taberna, 7 denda, 2 okindegi, ikaztegi bat eta arraindegia bat zeuden.

IRUSTA

La Peñan, Bilbotik hegoaldera dagoen trenbidetik hurbil, Irusta izeneko auzunea zegoen. Guztira 1.668 pertsona bizi ziren, 290 etxebizitza eta 406 nukleo familiarretan antolatuta. Familiaburuen %61 etxebizitzaren jabe zen, eta gainerakoak maizter edo berralokatu egoeran zeuden. Extremadurako jatorria duen talde handi bat dago, auzoaren herena. Inguruko meategietan lan egiten zuten familiaburuak %15,8 ziren. Datu hauetatik harreman handiko auzune bat zela ondorioztatu daiteke, askok jatorri edo lantoki berdina baitzuten. Harrera eta laguntza-sareek ondo funtzionatzen zuten seinale.

Udaletxeak iturri bat jarri zuen auzoan, trenbidetik hurbil. Hortik lortzen zuten auzokideek beharrezkoa zuten ura. Argindarra soilik etxe batzuetan zegoen. Saneamendu-sarearekin berdin gertatzen zen. Arropa gabitzeko, La Peñako garbitegira joan behar zuten etxean garbitu ezin zezaketenek.

Auzokideak batu egin ziren auzolanari esker bideak eta eskailerak konpontzeko, baina ez zen auzo-elkarte sendorik eratu. 1959an kapera bat eraiki zen, eskola funtzioa ere betetzen zuena.

OILARGAN

Auzune hau Bilbo eta Arrigorriaga arteko mugan ezarri zen, Malmasin mendiaren magalean, Bilboko lehen asentamendua egon zen lekutik metro gutxira. 1960 urterako asentamendu honek herri txiki baten itxura zuen, guztira 26.000 metro karratuko azalera baitzuen. Ibaia, trenbidea eta Basconia y Chavarri meategia izango ziren auzo honen mugak. Meategiko kamioientzat egindako bide bera zen auzora heltzeko modurik onena.

Oilarganeko auzoak historia luzea du, lehen etxebizitzak 1949an eraiki baitziren jabetza pribatuko lursail honetan. Ezarri ziren lehenengoak bizitza ibiltaria zuen ijito-talde bat izan zen. Berez, lursail honek ez zuen balio handirik. Meatzearen hondakindegia lurra nekazaritzarako egokiak ez izatea ekarri zuen eta, gainera, debekatuta zegoen gunea honetan eraikitzea. Txanpon batzuen truke, lurren jabetza aldatu zen. Lurraren jabeek Joaquina de Artecalles-ri saldu zizkioten. Emakume hark lursailak banatu eta saltzen eta alokatzen hasi zen, eskariaren arabera prezioekin espekulatzen.

Eraiki ziren lehen etxolak egurrezkoak ziren, oso prekarioak eta oso modu kaotikoan altxatuak. 1955ean, Udalak 400 pezetako zerga kobratu zien etxolak zutik mantentzearen truke. Arazoak sortu ziren, eta biztanle askok uko egin zioten ordaintzeari, jada eraikita zeuden etxolak eraikitzeko zerga bat pagatu behar izatea guztiz zentzugabea iruditu baitzitzaien.

1959an 2.500 biztanle zeuden 500 nukleo familiarretan antolatuta. Mugimendu handia zegoen auzo honetan, familien maila ekonomikoa hobetzearekin bat auzoa utzi eta biztanle berriek betetzen baitzuten aurrekoek utzitako lekua. Etorkin jarria ez zen gelditu. Dimentsio hauetako auzo batek behar kolektibo asko izango zituen. Hemen elementu garrantzitsu bat zegoen, 1955ean auzora heldu eta bertako arazoekin guztiz inplikatu zen Felix Jiménez apaiza. Gizon honen bitartekaritzari esker, auzokideak antolatu eta auzolanean jarri ziren, behar latzei aurre egiteko. Argindarra izan zen konpondu beharreko lehen gauza, baita ur-hornikuntza eta saneamendu-sarea ere. Uretamendin bezala, Oilarganeko apaizak sotana altxatu eta lokatzari eta prekaritateari aurre egiteko lanean jarri zen auzokideekin batera. Horrela, elkarlanean, auzo kontzientzia piztu zen. Argindarra lortu zuten birritan, baita Iberduerok jarraian moztu ere.

Urarekin ere arazo larriak izan zituzten. Ur-horniketaren hodiak meatzetik hurbil pasatzen ziren eta kamioiek apurtu egiten zituzten. Ura zikinkeriarekin nahasten zenez, auzokide asko gaixotu ziren.

Saneamendu-sarerik ez zegoen, apaizak lursailen jabeei behin eta berriz exijitu bazien ere. Zaborra eta mota guztietako hondakinak auzoko kaleetan metatu ziren eta, honen ondorioz, gaixotasunak hedatu. Honen aurrean, Arrigorriagako udalak ez zuen ezer egin, ezta apaizak eskatu zuen kreditua eman ere. Azkenean, auzokideen artean diru bilketa egin eta proiektuak aurrera egin zuen. Lan guztiokin auzoaren egoerak hobera egin zuen nabarmen.

Aurrerago eskola sortu zen, baita kontsultorio eta erizaintza gun bat ere, bolondresak gestionatutakoa. Auzolanak piztutakoa elkarte formalean gauzatu zen gero. Horrela sortu ziren auzoan JOC eta HOAC langile kristauen erakundeak.

LOS CAÑOS

Tradizio handiko auzunea, ibaiaren ondoan luzatzen den pasealekutik hurbil eraiki zena. Guztira 98 etxola ziren, 428 biztanle eta 101 familiarentzat. 1955eko erroldan aipatu bezala, auzoa bi gunetan banatuta dago, bata ibaiaren ondoan eta bestea kalezuloan. Aipagarria da biztanleen %50 ijitoak izatea. Bi apaiz bizi ziren etxoletan. Ezezagun batzuen diru ekarpenari esker iturri bat eraiki zen auzoan. Etxoletan ez zen argindarrik, bai ordea kaleetako argiztapena. Saneamendu-sarearen faltan, hondakinak ibaira botatzen ziren zuzenean. Arropa garbitzeko, La Peñako garbitegira jo behar zuten, ibaia gurutzatuz.

Auzokideak bildu eta antolatu ziren eguneroko bizitzan sortzen ziren arazoei eta baldintza prekarioei irtenbidea bilatzeko. Los Cañosekoa izen handiko elkarte zen.

Eskola bat zen auzoan, 70 ikaslerentzako lekua zuena. Auzoan bizi ziren bi apaizak arduratzen ziren klaseak emateaz. Gauetan, apaizen zaintzapean, haur-talde batek eskolan lo egiten zuen, etxoletako hazinamendu egoera eramangarriagoa egiteko helburuarekin. Kontsultorio bat zegoen auzoan,

Esclavas ikastetxeko ikasle ohiek gestionatzen zutena. Auzoan ekintza kulturalak antolatzeaz arduratzen zen elkarte bat ere sortu zen.

INGELESEN ZELAIA

Bilbo erdian eraikitako etxola-auzorik zaharrena zen. Bilboko erdigunean isilka agertu zen elementu arrotza, hiria lotsarazi behar zuena bere bihotzean bertan. Guztira 282 pertsona bizi ziren 63 etxola eta beste hainbeste nukleo familiarretan. Elkarbizitza-kasurik ez hemen. Etxoletako askok argindarra zuten, saneamendu-sarerik ez, ordea. La Salveko zubiaren azpian kokatuta zegoen iturri bati esker lortzen zuten ur-hornikuntza. Auzoan ez zen eskolarik, taberna bai, ordea. Zubiaren azpian kapera bat eraiki zen, frantziskotarrek meza eman zezaten. Ikuspuntu moraletik, betiere tesinaren egileen ustetan, hau “*auzorik okerrenetarikoa zen, okerreza ez bazen. Alfer profesionalak, kaiko langileak eta prostitutak*” batzen baitziren bertan.

-
- 43 Balio handiko lan hau aurkitzea ez da erraza izan. Hainbat lekutan aipatzen den arren, iturria ez da inoiz ondo zehaztu. Alonso Corral, T. eta Buxens Thos, J. M., *Los suburbios*, Universidad Comercial de Deusto, Bilbo, 1961.
- 44 Martín Vigil, J.L., *Una chabola en Bilbao*, Editorial Juventud, Bartzelona, 1960.
- 45 Ibidem, 79-80. orr.
- 46 “Los suburbios: una pesadilla que se aleja”, *La Gaceta del Norte*, 1961-03-12.

BILBOKO ETXOLA BATEAN

*“Eta hobe da etxola bat Oilarganen, ezen ez ostatuko
gela mehar bat Mirabilan.”*

Oilarganeko etxola batean

Gabriel Aresti

Nola bizi ziren biztanle hauek? Nola egiten zuten aurrera ahanzturaren eta lokatzaren aurrean? Nolakoa zen beraien egun arrunt bat? Egunerokotasunak, esfera publiko eta pribatuaren arteko zehaztu gabeko mugak, informazio ugari ematen du giza talde eta norbanakoek testuinguru zehatz batean bizi izan zutenari buruz. Etxola-auzoetan bizi zirenen errealitatea egoki ezagutu nahi baldin badugu, egoera sakon aztertu behar dugu, ezinbestez, baina ez soilik biztanle kopuru, jatorri eta soldatari kasu eginez, baizik eta egunerokotasunari erreparatuz. Bizilagunen lekukotasunari esker, posible da eraikuntza prekario horien barruan zein etxolek sortutako kaleetan gertatu zena irudikatzea, datu hotzetatik haratago eguneroko bizitza nolakoa zen ulertzeko.

Deskribapen hau egiteko, Uretamendiko biztanleek esandakoa hartu dut kontuan. Esan bezala, Uretamendi auzoa Bilboko etxola-auzo paradigmaticoa izan zen. Auzo hauen errealitatea mota askotakoa zen arren, Arraiz mendiaren magalean altxatu zen auzo honen ezaugarriak dira

memoria kolektiboan mantendu direnak. Etxola hitza entzutean, Uretamendiko etxe eta kale lokaztuak datoz burura. Auzorik handi eta populatuena izateaz gain, garaiko egunkarietan etxolei buruzko albiste asko Uretamendin kokatzeak eta José Luis Martín Vigil-en *Una chabola en Bilbao* nobela Aretamendi izeneko auzo batean girotzeak ondorioz ekarri zuen etxolen fenomenoaren barruan auzo hau izatea ezagunena garai haren berri jakin nahi dutenen artean. Gaztelapiko eta Arraiz mendiek sortu zuten haran txikian eraiki zen Bilboko etxola-auzoen historia.

Etxola

Auzoetako oinarritzko unitatea ziren etxolak. Berdin du adreilu edo egurrezkoak izan, berdin du etxola, tamaina erdikoa edo etxetxoa izatea. Hau zen familien babesak, hau zen auzoen abiapuntu eta oinarria. Bizilagun berri bat heltzean, bakarka edo familia osoarekin lagunduta, egiten zuen lehenengo gauza etxolara sartzea zen. Baten bat libre bazegoen, alokatu edo erosi bazuen, herritik ekarritako ondasun apurrak etxolan sartu eta bere bizitzako etapa berriari hasiera ematen zion. Etxolarik ez bazuen, ordea, hainbatetan entzun eta errepikatutako prozesua jartzen zen martxan, Eugenio Sánchez Martínek kontatu bezala: “*Herritik norbait zetorreanean, gauez gizon taldeak antolatzen ziren, 40 lagun izan arte ere, eta etxola bat altxatzen zuten. Horrela, guardiak baldin bazetozen, teilatu bat bazuen, ez zegoen etxola eraisterik*”.

Uretamendiko etxola bat. Floren Carrón

Klimaren enbatak gogor joko zituzten modu honetan eraikitako etxolak. Ez zen arraroa, beraz, euri zaparrada zein sirimiriaren ondorioz lur-jausiak gertatzea eta etxolak suntsitzea, gune malkartsu eta lokaztuetan eraikitzen baitziren. Gabezien gainetik, ekimen honek, auzolanak, komunitatea sortzen lagundu zuen, eta etxolako biztanle baino gehiago auzokide izatearen sentimendua piztu zen askorengan. Horrelako ekimenei esker sortu eta ehundu ziren gerora erabakigarriak izango ziren auzo-elkarteak.

Etxolen jabetza izatea ohikoa zen. Biztanle guztien %67 etxolaren jabe zen. Jabeen %60k beraiek eraiki zituzten etxeak, %18k eraiki eta jarraian erosi zituzten, eta %22k bigarren eskuko etxola erosi zuten. Etxola prekario baten jabetza izatea askorik ez zela pentsa daiteke, eta horrela da. Egurrez egindako infraetxebizitza horiek hain ziztrinak zirenez, udaltzainek eraisten ez bazituzten eguraldiaren enbatak egin zezaketen eta jabeak ezer gabe geratu, etxola kokatuta zegoen lurra ez baitzen beraiena. Hala ere, alokairurik ordaindu behar ez izatea lasaitasun ekonomiko handia zen. Familia bat haztea errazagoa zen horma sendo batzuen barruan, are gehiago

horma horiek zure jabetzakoak baziren. Etxola bat erostea garestia zen. Batez besteko salneurria 4.000 pezetakoa zen. Kontuan izan behar da etxebizitza prekarioak eraikitzeke erabili ziren materialak oso kalitate txarrekoak zirela eta askotan egurrak beste leku batzuetatik lapurtu zituztela. Bigarren eskuko etxebizitzaren kasuan lanordua ere kobratzen ziren. Etxebizitzaren kalitateak gora egiten bazuen, prezioak ere bai, noski. Maila hobeagoko etxola batengatik 23.700 pezeta ordaintzen ziren, batez beste. Etxetxo batengatik, 47.700 pezeta.

Behin etxola izanda, erosita edo ez, habitatu beharra zegoen. Ondasunak kokatu eta bizitzaren hasi. Etxolak eta honen ezaugarriek guztiz baldintzatuko zuten egunerokotasuna. Etxola motak askotarikoak ziren, baina memoria kolektiboan mantendu diren etxolak Uretamendin jasotzen zirenak ziren. Zorua lokatza zen, lokatz zapaldua; beraz, hezetasuna eguneroko kontu bat zen, bizilagun bat gehiago. Honi aurre egiteko, biztanle askok egurrezko oholak jarri zituzten lurrean, hesi moduko bat sortuz, hezetasunetik eta lokatzetik babesteko. Hormak egurrezkoak ziren, batzuk, baina arrautza kutxak ere erabili ziren. Teilatu gisa, asfaltozko geruza bat jartzen zen euritik babesteko. Hala ere, ura sartzen zen eta batzuetan euritakoak ireki behar zituzten etxe barruan. Euria bai, asko, baina iturriko urik ez etxe barruan. Horretarako, hurbilen zuten iturriraino joan behar zuten. Argindarrik ere ez zegoen, kandelak eta karburoa erabiltzen zituzten etxolak argiztatzeko. Etxeko sua egurrekin pizten zuten, garai hartan ikatza urria baitzen. Eraikitzeke materialak erosi edo hondakindegietatik eskuratzen zituzten. Batzuetan kamioiek ekartzen zituzten materialak auzoraino; gehienetan, ordea, senideek ekarri behar zituzten urrundik, batzuetan auzokideen laguntzarekin.

Julia, Benjamin eta Cristina Artxanda inguruko etxola-auzo batean hazi ziren⁴⁷. Auzo hartako etxolen deskribapen zehatzak bizileku hauek irudikatzen lagunduko du: *“Etxeak, egur zein adreiluzkoak, ohe eta sukalde batentzako zuloak ziren, besterik ez. Teilatua asfaltozko geruza bat zen. Komunik ez zegoen, pixontzi bat erabiltzen genuen. Arropa garbitzera,*

Deustu eta Elorrietako garbiguneetara jaitsi beharra zegoen. Gero atzera buelta, oinez. Ez zegoen garraiobiderik, ezta ordaintzeko dirurik ere”.

Gabriel Aresti idazle bilbotarrak *Oilarganeko etxola* batean antzerki lana argitaratu zuen 1963an, zeinetan Alde Zaharreko taberna bateko jabearen eta langileen arteko klase desberdintasunak salatuko dituen⁴⁸. Ordurako hiriko etxola gehienak eraitsita zeuden arren, idazleak bere istorioa testuinguru horretan kokatzea erabaki zuen, Bilbon ematen ziren desberdintasun sozialak salatzeko, etxebizitza bereizketa-elementu kapitala baitzen. Bere obran zehar, behin baino gehiagotan aipatuko ditu hiriko etxolak, baina hau izango da esplizituena, obraren izenburuaz gain, hiru ataletatik bi etxola-auzoan gertatzen direlako. Hirugarren atalaren hasieran, eszena kokatzeko, etxolen deskribapen bikaina egin zuen Arestik:

“Basa hondatu bat ikusiko da, ferde iluna. Laharrak edonundik. Arnotegi mendiaren atzekaldea da. Aldapa gora erpina. Etxolen itxurak edonundik. Eskuman, goialdean, burdin-mehatz abandonatuak. Aurrenekaldean, Hijinio Arronaren etxola. Bi gelakoa da, egurrezkoa; eskumako gelaren teilatua teilazkoa da, eta ezkerrekoarena uralita zaharrezkoa. Teilatu flako hauk, aizeak eramaneztitzen, harri haundiak daude gainean. Leiho mehar batzuk ikusten dira, eta ate meharrago bat. Barrenean zer dagoen eta zer gertatzen den ikusteagatik, aurreko pareta kenduko dugu. Ezkerreko gelan eskaratz bat ikusiko da, sukalde oso pobrea, mahai bat, eta aulkien beharrean egurrezko kaxak. Bazter batean lasta marraga bi. Bertan etzanik daude Tereza eta Hernando. Haien ondoan sehaska bat. Eskumako gela txikiagoa da. Harmario bat eta ohe bat. Ohean, Hijinio Arrona datza”.

Etxola baten barrualdea. Bilboko Udal Artxiboa

Etxola barruan higiene baldintzak oso eskasak ziren. Komunik ez zegoen eta beharrak mendian egiten zituzten. Arratoiak aske ibiltzen ziren kale zein etxe barruetan, eta gauez nabarmena zen. Behin baino gehiagotan jasan behar izan zituzten etxolakideek karraskari hauen haginkadak. Higiene baldintza eskasen ondorioz, etxoletako ohiko elementu bihurtu ziren gaixotasunak eta sukarra. Desinfektatzeko, karea erabiltzen zen. Garbiketarako ura ekartzen zen urrun zeuden iturrietatik, eta etxola barruan terreina handietan bainatzen ziren, guztiak ur berarekin.

Ohikoena, gutxienez bi ohe izatea zen, hala izaten zen etxolen %40an⁴⁹. Kontuan izan behar da etxoletan batez beste bost pertsona bizi zirela. Gurasoentzat ohe bat eta seme-alabentzat beste bat izatea zen normalena. Aulkiak eta armairuak ere bazeuden; ohikoena, aulki pare bat eta armairu bakarra izatea zen.

Etxoletan ez zen etxetresna elektrikorik. Janaria prestatzeko, etxola barruan zeuden sukalde ekonomikoak erabiltzen zituzten, txapa eta

ikatzarekin funtzionatzen zutenak. Etxola argiztatzeko, meategietan erabiltzen ziren karburozko argiontziak aprobetxatzen zituzten. Arriskua handia zen, eta etxola batek baino gehiagok su hartu zuen lanpara hauen erruz. Argi artifizialaren gabeziak etxola barruko bizitza baldintzatzen zuen, guztiz. Neguko hilabeteetan, argi orduak eskasak zirenean, goiz bukatzen zen bizitza eta goiz joaten ziren ohera⁵⁰. Irratiak ziren elementu elektroniko bakarra, nahiz eta etxolen erdietan ere ez izan haren konpainia. Askotan, auzokideak irratia zuen etxola batean biltzen ziren albiste, futbol partidu eta nobelak entzuteko. Bestelako etxetresnak –josteko makina, presiozko eltzea eta abarrekoak– salbuespenak ziren. Soldatak txikiak ziren, beharrak handiak eta etxetresnak luxua. Zerbait beharrezkoa erosi behar zenean, epeka erosten zuten. Aurrezteak oso zaila zen, eta familia gutxi batzuek gordetzen zituzten beren aurrezkiak banketxe edo kutxetan.

Uretamendiko etxola baten barrualdea. Bilboko Udal Artxiboa

Dimentsio txikietan hainbeste jende elkartzek eta batzuetan familia bat baino gehiago etxola berean bizitzeak nahitaezko gatazkak sortu ohi zituen.

Espazioaren estutasunari barruko baldintzak gehitu behar zaizkio. Eguneroko elkarbizitza zaila zen etxola barruan, bereziki haurrak txikiegiak edo eskolatugabeak baziren. Auzoak ez zuen alternatiba handirik eskaintzen. Etxola beste familia batekin partekatu behar bazen, arazoak biderkatu egiten ziren, zenbaitetan ez zegoelako aurreko harremanik familia hauen artean. Batasuna artifiziala zen, egoerak behartutakoa. Edonola ere, egoera hau oso gutxitan ematen zen.

Hasiera batean etxolak nahiko prekarioak baziren ere, denborarekin hobekuntzak egin zituzten. Hasierako egur oholen inguruan adreiluak zimentatzen ziren. Gero teilatua hobetzen zen, hasierako geruza asfaltikoa ordezkaturik. Etxola inguratzen zuen bigarren geruza bukatuta zegoenean, egurrak kendu eta adreiluzko etxe berria prest zegoen. Horrela, pixkanaka-pixkanaka, gune batzuk, etxola prekarioak izatetik etxe txikiz osatutako auzo bilakatu ziren. Baina, hobekuntzak gorabehera, hotzak, euriak eta hezetasunak arazo izaten jarraitu zuten.

Espazio publikoa

Etxoletako estutasun eta miseriek kalera bultzatu zituzten biztanleak. Egurrezko edo adreiluzko gordelekutik atera eta etxebizitzek sortu zituzten kale eta espazio publikoetan bizitza egitera irten ziren. Ez zitzaaien hain zaila egin, ez zen traumatikoa izan, etxoletan bizi zirenak herri txikietatik baitzetozen, landa inguruetatik. Beren jaioterrietan egiten zuten bizitza eta etxola-auzoetako kaleetan egin ahal zutena ez ziren hain desberdinak. Ez ziren herritik hirira aldatu, Bilbora apenas jaisten zirelako. Etxolak landa-bizitzaren errepresentazio bat ziren. Adreiluzko etxetxoek atzean utzi zituzten herrietako etxeen antzerako tipologia zuten. Batzuetan, etxolen ondoan ortu txikiak landatu zituzten, baita animaliak hazi ere. Etxeetako atea zabalik egon ohi ziren, eta auzokideak etxez etxe ibiltzen ziren solasaldi bila, bereziki emakumeak, haiek zirelako auzoan denbora gehien ematen zutenak. Auzoko kaleek, baina, arazo asko planteatzen zizkieten auzokideei. Euria zenean sortzen zen lokatza, gune publiko irekien

beharrizana edo, gauez, argi artifizialaren gabezia oztopoak ziren bizitza duin bat izateko.

Auzo hauek modu artifizialean sortu ziren, egoerak behartuta. Ez zen biztanleek berariaz hartutako erabaki bat. Alternatibarik ez zuten familiaz eta norbanakoz osatu ziren auzo hauek. Gainera, familia guztiek estutasun ekonomikoak eta gabezia material larriak zituzten. Bizitza prekario hau amankomunean izateak elkartzeko eta loturak egiteko balio dezake, baina behar handiak daudenean tentsioak sortzea erraza da. Askotan gatazkak gertatzen ziren eta orduan baino ez zen igotzen polizia auzora, baina ez beti, soilik liskarra larria zenean.

Komunitatea sortzea ez zen beti gauza erraza izan. Batzuetan, harremanak modu espontaneoan sortu ziren, egunez egun jositako elkarbizitzari esker. Baina hori oso prozesu motela izan zitekeen. Beste batzuetan kanpoko elementuen laguntza behar izan zuten. Hor ibili ziren apaizak eta oinarritzko elizako kideak: espazio komunitarioak sortu zituzten —ez bakarrik elizak—, eta hor loratu ziren auzo-elkarteak. Elkarte bat zeukaten auzoek azkarrago lortu zuten baldintza komunitarioen hobekuntza, hala nola argindarra edo ur-hornikuntza.

Azpiegiturak

Udaletxeak ez zien kasu handirik egin, ez zirelako eskubide guztien jabe, beraien etxebizitzak eraikuntzarako debekatuta zeuden lurretan eraiki zirenez gero. Administrazioarentzat ez ziren hiritar osoak. Horregatik ez zizkieten beharrezkoak zituzten azpiegiturak eraiki. Gabezien aurrean, ahanzturaren eta bazterketaren aurrean, etxolakideek berek sortu zituzten beharrezkoak ziren azpiegiturak⁵¹.

Kaleetako argiak behar garrantzitsu bat ziren, ilunabarretik aurrera espazio publikoa erabiltzeko aukera ematen baitzuen. Auzo gehienek ez zuten argindarrik kaleetan eta, horregatik, hurbilen zeukaten kale-argiteriatik hartuta, beren kaleetan zehar jarritako bonbillekin konektatzen zuten. Kandelak eta karburo-lanparak ere erabili zituzten. Denborarekin,

baina, auzo batzuek lortu zuten udaletxeak haien kaleak argiztatzea, oso modu eskas eta prekarioan izan bazen ere.

Uretamendiko plaza auzoko lehen iturriarekin. Bilboko Udal Artxiboa

Beste gabezia garrantzitsu bat ur-hornikuntzarena zen. Etxe barruan, garbiketa pertsonalerako eta sukaldatzeko ura iturrietatik lortzen zuten. Uretamendin, adibidez, oso ezaguna zen Iturrigorri iturria. Han emandako denboraz oroitzapen ona dute auzokide guztiek, Floren Carrón-ek kontatu bezala: *“Iturrigorriko ura gogorregia zen, burdina gehiegi omen zuen eta txitxirioak ez ziren ondo egosten. Hortik datorkio izena. Hara joaten ginen haurrak gure amekin, haiei laguntzera. Giro polita sortzen zen inguru hartan”*. Arropa zikina garbitzeko, ordea, garbitegi publikoetara jo behar zuten, etxoletatik oso urrun. Zeregin honi denbora eta esfortzu handia eskaintzen zioten auzoko emakumeek: *“Arropa garbitzea tunel batean egiten zen, Arraiz bidean zegoen Krimenaren Etxea deitzen zenaren albokoan. Udan, gazteek, bainu freskagarri bat hartzeko erabiltzen genuen bidaia”*.

Bizi-baldintza gogorak erronka garrantzitsua ziren auzokideen osasunerako, are gehiago kontuan izanik soilik bost auzok zutela doako atentzioa. Medikua oso gutxitan igotzen zen auzoetara, soilik egoera muturrekoa zenean, eta bizilagunek bidaia luzeak egin behar zituzten hiriko anbulategi eta ospitaleetaraino. Infekzio larri batekin heltzen zirenean eta medikuak nondik zetozen jakitun zirenean, etxoletako bizilagunak ingresatu egiten zituzten, etxoletan oso zaila baitzen bronkitis bati aurre egitea, adibidez, bertan zegoen hezetasun eta hotzagatik. Beraz, infekzioek okerrera egin baino lehen, medikuek nahiago zuten etxolatarrak ospitalizatzea.

Komertzioari dagokionez, tabernak ziren ugariak. Kasu askotan, baina, taberna funtzioak egiten zituen etxola bat gehiago zen. Taberna topagune bat zen, baita arazo askoren sorgunea ere. Tabernetan indartzen ziren gizonen arteko harremanak, baita haien arteko gaztakak sortu ere, alkohola bitarteko. Askotan, familien eta komunitatearen suntsitzaileak ziren tabernak, gizonen aisialdi gune bakar eta alkoholismoren sortzaile aldi berean. Arazo honi aurreko egiteko, David Armentia apaizak Cruz de Oro ekimena jarri zuen abian, estatu osoan lehena, alkoholismoaren arazoarekin bukatzeko. Dualitate honekin bizi ziren, kasu askotan, auzoetako bizitza sozialaren erdigunea ziren lokal hauek. Uretamendin bazen taberna famatu bat, eta are famatuagoa zen tabernari izena ematen zion ugazaba, Julian “El Coyote”. Berari buruzko kondairak famatuak dira auzoan. Kondaira guztiak bezala, noski, bertsio kontrajarriak sortu dituzte. Batzuen esanetan falangista zen, beste batzuentzat errepublikazalea. Baina dudarik gabe falta zitzaion hanka gerran galdu zuen. Gerra Zibilean hegazkinlaria izan zen, edo hori zioen berak, horregatik esaten zioten El Aviador Loco. Mozkortzen zenean, oso ohikoa zena, hanka ortopedikoa kendu eta sorbaldan jartzen zuen. Jenio bizikoa zen eta askotan sartzen zen iskanbila eta liskarretan. Auzoko apaizen aurka ere gaizki esaka aritzen zen, denetarik esaten zien, baita meza eman bitartean ere.

Uretamendiko taberna. Floren Carrón

Bestelako komertzioak ere bazeuden auzoetan, janari-dendak gehienbat. Hauek ere etxolak ziren, egur edo adreiluzkoak, eta andrazko etxolakideek zeramaten negozioaren martxa. Denda nahikoa zegoen auzoetan, baina janariaz gain oso produktu gutzi zituzten salgai, eta emakumeek hirira jaitsi behar zuten erostera.

Lana

Lan bila etorri ziren gizonezkoak Espainiako puntu desberdinetatik Bilbora, eta lana erraz aurkitu zuten. Auzoz auzo egindako deskribapenean argi geratu da langabezia ez zela arazo bat etxola-auzoetako biztanleentzat. Lan egiteko adina zuten gizonen artean, langabezia %1,5ekoa zen, Espainiako batez bestekoa baino dezente txikiagoa. Gainera, portzentaje minimo horretan kontuan hartu behar dira beren kabuz, araututako merkatutik kanpo lan egiten zutenak.

Lanaren banaketa, sektoreka, oso argia zen: %43k eraikuntzan lan egiten zuten eta %29k siderurgian. Gainerako lanen okupazioa, hala nola meategi edo komertzioena, %5etik beherakoa zen. Kategorizazioari dagokionez ere, datuak oso argiak dira: %61 kalifikaziorik gabeko peoiak ziren. Ofizialak %19 ziren, soilik⁵². Kontratuen luzapenaren arabera, gehiengo zabal bat aldi baterakoak ziren. Datu hauekin erraz marraztu daiteke etxola-auzoetako langileen maila ekonomikoa eta egonkortasun laborala, baita imajinatu ere lan-prekaritate horrek nola baldintzatu zituen beraien bizitzak. Langileen erdiak baino gehiagok bigarren lan bat zuten, diru iturriak ugaritu eta gabezia ekonomikoak murrizteko. Gehienak pozik zeuden zuten lanarekin, eta herrian zuten egoerarekin alderatuta nahiago zuten hiriko lana, gehiengo zabal batek soldatak nahikoa ez zirela mantentzen zuen arren. Lanaldiak luzeak ziren, 8 ordutik gora egiten zituzten gehienek, 10 ordutik gora ere bai batzuek. Etxola-auzoaren eta lantokiaren arteko distantzia kontuan hartuta, denbora gutxi geratzen zitzaien libre, egunean ordu pare bat baino ez. Denbora hori hiriko edo etxola-auzoko tabernan ematea gustuko izaten zuten gizon gehienek.

Haurrak

Haurrak beste errealitate batean bizi ziren. Ez dute zerikusirik beren gurasoen munduarekin. Herriko bizitza arrotza egiten zitzaien eta hiria apenas ezagutzen zuten. Beraien unibertsoa etxola-auzoa zen, mendietako magalak. Naturan bizi eta hazi ziren etxoletako haurrak. Inguru horrek, garai hartan, milaka aukera eskaintzen zizkien. Auzoan gehiengoa ziren, sektore demografikorik ugariena. Etxola-auzoetako biztanleen %31 bederatzi urtetik beherakoa zen⁵³. Haur armada batek hartu zituen etxola-auzoak, hango kaleen jabe egin zen goizetik gauera. Zoriontsuak ziren han, ehunka hurrez inguratuta, jolasean, naturarekin harreman estuan. Soilik heldutasunean, denborak ematen duen distantziarekin ohartu dira pairatu behar izan zuten egoeraz, beraien etxe eta auzoek zituzten gabeziez. Soilik urteei esker ikusi dute lokatz artean hazi eta hezi zirela. Baina bitartean

zoriontsuak izan ziren, horrela ziurtatu didate elkarrizketatuen hitz eta begiradek, Floren Carrón-ek bezala:

“Nik ez nuke bizitza hura ezergatik aldatuko. Izugarrizko askatasuna geneukan. Haur asko ginen, lagun talde handia. Haserretu ere egiten ginen gure artean, ez pentsa. Baina oso oroitzapen onak ditut. Jolas asko genituen: ziba, indioetara, sokarekin, txorro-morro-piko-taio-ke, eta abar. Egun osoa ematen genuen jolasean. Etxolak ere egiten genituen, lagunentzat. Behin, eskuko granada bat aurkitu nuen, eta niretzat hura dibertigarria izan zen, baina nire inguruko helduak ikaratu egin ziren. Bizitza oso gogorra zen gurasoentzat, gu ez ginen kontzienteak”.

Uretamendiko haurrak. Floren Carrón

Uretamendin, auzoaren atzeko partera joaten ziren jolastera, meategia zegoen lekura. Han arroka handi bat zegoen, eta horren inguruan jolas egiten zuten auzoko haurrek. Hor asmatzen zituzten mota guztietako jolasak, hor irristatzen ziren arroka eta mendi magaletik behera. Arroka horren atzean ezkutatzen ziren neskak mutilengandik eta beren joko

propioetara jolasten ziren, antzezlanak egiten zituzten eta arropa egiten zieten panpinei.

Haurtzaroa goiz bukatzen zen, baina, laster hasi behar baitzuten lanean, etxean beharrezkoa zen eta. Hori izan zen Eugenio Sámchez Martín-en kasua:

“Ni ez nintzen eskolara joan. Zazpi anai-arreba ginen eta dirua beharrezkoa zen. Beraz, 11 urte nituela lanean hasi nintzen mandatarari. Oinarrizko ikasketak soldaduskan jaso nituen. Hori ohikoa zen garai hartan. Soldata osorik eraman behar nuen etxera, baina eskupekoak niretzat gordetzen nituen, gurasoei esan gabe. Baginen mandatarari batzuk auzoan, adin berekoak, eta Gaztelapiko mendian zulo bat egin genuen bakoitzaren eskupekoak gordetzeko. Gogoan dut behin mandatu bat egin behar nuela, etxe batera olia eraman behar nuela, baina emakume hark ez zidan inoiz eskupekorik ematen. Haserre, gurdia hartu eta maldan behera bota nuen. Eskupekoak garrantzitsuak ziren”.

Haurrak Uretamendin. Floren Carrón

Eskola

Etxola-auzoetako hurrek bizi zuten gabezia handietako bat eskolatzearena zen. Eta ez zen edonolako gabezia. Soilik 10 auzotan zeuden eskolak, baina ez zegoen guztientzako lekuri. Angelines Bas Lópezek eskolara joateko aukera izan zuen, Uretamendin bertan:

“Nik auzoan bertan ikasi nuen, apaizek jarri zuten eskolan. Igandeetan meza egiten zen, arbela zegoen tokia irekitzen zen eta han agertzen zen San Jose, aldarean. Arbel hori nire aitak egin zuen. Astegunetan aldare hori itxita egoten zen. Haur asko ginen eskolan, neska eta mutilak klase desberdinetan bananduta. Guri emakume batek ematen zigun eskola, mutilei gizon batek”.

Haur asko Bilbora joaten ziren ikastera, eta beste batzuk ez hirian ez inon. Azken horiek 1.361 ziren 1958-59 ikasturtean, haur populazioaren %24,8. Bilboko ikastetxeetan hezkuntza jasotzen zuten, baita irakasle eta ikaskide batzuen mespretxua ere, Claudia Calvori gertatu bezala:

“Nik 3 urterekin hasita 14 urte izan arte ikasi nuen, Calvo Sotelo eskolan, Casillan. Ez dut oroitzapen onik. Gu txabolerak ginen eta horrela tratatzen gintuzten. ‘Las Maites y Las Begos’ deitzen genituenek, jatorriz Bilbotarrak zirenek, oso jarrera txarra zuten gurekin, batzuek behintzat. Hala ere, dena ez zen txarra, gogoan dut irakasle oso on bat izan nuela. Baina beste batzuk oso gogorak izan ziren gurekin. Sukarrietako barnetegira bidali ninduten 3 hilabetez. Oso tristea zen leku hura. Klase normalak genituen, baina ez ginen handik irteten. Nire bilobak gerora joan dira leku berdinerara, udalekuetara. Nola aldatu den hori! Nik oso oroitzapen txarra dut. Ohean txixa egin nuela gogoan dut, hain urduri egoteagatik, etxetik urrun egoteagatik. Mojek kanpandorrera atera ninduten, kamisoia guztiz bustita, neguan. Klasekideek gure aurka egiten zuten ez ginelako haiek bezala janzen. Niri arropa amak egiten zidan, ahal zuen moduan. Ez genuen zapatarik, alpargatak janzen genituen. Uretamendin hobeto geunden, etxean geunden, gure jendearekin”.

Eskolak ematen ez zien formakuntza ezin zuten familiarengandik jaso. Gurasoetako asko analfabetoak ziren. Herritik irten izanaren helburuetako bat beraientzako eta beraien haurrentzako etorkizun bat aurkitzea zen, ikasteko aukera ematea bizi maila hobea lortzeko. Baina gurasoak ez zeuden deseskolatzeak sortzen zituen gabeziei aurre egiteko prestaturik. Ezin zuten. Egunaren zati handiena lanean ematen zuten eta beren denbora librean beste lehentasun batzuk zituzten, edo ez zuten eskola ordezkatzeko ezagutzarik ez gaitasunik. Gurasoen kultura-maila eskasa zen eta irakurtzeko ohitura oso pobrea. Auzoetan ez zegoen liburutegirik edo bestelako gune kulturalik.

Horrela, haur asko kalean eta mendi magaletan hazi eta hezi ziren, eskola eskaintza duin baten faltan.

Aisialdia

Aukera handirik ez zen auzoetan. Gune komunitarioak zituzten auzoek – Uretamendi, Oilargan eta Ibarsusi– zinemaz eta antzerkiaz gozateko aukera zuten. Uretamendiko elizak zinema bezala ere funtzionatzen zuen, eta erabateko garrantzia zuen auzokideen aisialdirako. Aisialdi eskaintzarik gabe, gehienetan aukera bakarra auzoa utzi eta hirira jaistea zen, zinema edo dantzaldietara. Baina jaiegunak ospatu egiten ziren eta auzoko kaleak jendez gainezka zeuden. Futbol partiduak antolatzen ziren, baita antzerkiak ere. Egun handietan orkestra bat igotzen zen auzora eta dantzaldia egiten zen. Auzoko egun handia zen hura.

Gabonak ere garrantzitsuak ziren. Etxez etxe ibiltzen ziren auzokideak abesten, jaten eta edaten. Oso famatua zen Uretamendiko jaiotza biziduna. Argazkia: Floren Carrón

Erlijioa

Beraien herrietan erlijioaren presentzia oso indartsua bazen, etxola-auzoetan ez zen horrela. Erlijioa gogoz bizi zutenak gutxi ziren. Populazioa ofizialki kristaua bazen ere, praktikatzaileak oso gutxi ziren. Gehienek oinarrizko erritueta mugatzen zuten beren fedea: bataio, jaunartze, ezkontza eta hiletetara. 10 auzotan zegoen eliza, inoiz ez etxolakideek eraikitakoa. Kanpotik etorritako apaizek jarri zituzten martxan. Badira bi kasu, zeinetan apaizak etxola-auzoetan bizi ziren. Haietako bat Uretamendi zen. Uretamendiko lehen eliza etxola bat izan zen, gero eraiki zuten eliza zuria, auzoarentzat hain garrantzitsua izan zena, ez ikuspuntu espiritualetik, komunitariotik baizik. Elizara joateko baino gehiago, etxola-auzoetako kideek beste jarduera batzuetarako erabiltzen baitzuten. Auzoz auzo egoera aztertuz gero, mezatako asistentzia oso apala zen, jaiegun seinalatueta soilik gora egiten zuena.

Uretamendiko eliza zuria. Floren Carrón

Elizbarrutiak ahalegin handiak egin zituen etxola-auzoetan ebanjelizazio lana egiteko. Elizak eraiki zituzten eta apaizak bidali hango biztanleen arimak salbatzera. Arduratuta zeuden, oso, auzo horietan izan zitekeen bizimodu ez kristauagatik, bekatuaren eta bekatarien presentziagatik. Ezkonduta ez zeuden bikoteak, blasfemia eta iskanbilak, alkoholismoa, abortuak, adulterioa eta ezkondu aurreko sexu harremanak ziren Elizaren goi karguak arduratzen zituzten arazoak. Moralitate gutxiko emakume eta gizonen mehatxuari aurre egiteko eraiki zituzten elizak auzo hauetan. Historia, baina, beste modu batera garatu zen, eta eliza hauetako askotan ez zen ebanjelizazioa garrantzitsuena. Eliza hauetan auzolana antolatu eta auzo-elkarteak sortu ziren, sindikatu kristauen bilerak egiteko erabili ziren, eta erregimenari aurre egiteko adierazpenetako batzuk loratu ziren.

Hiria

Hirira gutxi jaisten ziren etxolakideak. Gizonak lanera, haurretako batzuk eskolara, eta emakumeak, are gutxiago, erosketak egitera. Medikuarenera joatea zen auzotik kanpo irtetera bultzatzen zituen beste arrazoietakoa bat, beste salbuespenetakoa bat. Hirian hain gutxi ibiltzeak bere arrazoiak zituen, noski. Auzoa leku ezaguna zen, etxolen artean marraztu ziren lokatz-kaleak babes sare bat ziren. Hiria, ordea, oihana bezalakoa zen. Arrotz hutsak ziren han, zentzu guztietan. Bilbotarren partetik mespretxua eta bazterketa baino ez zuten jasotzen. Batzuetan aitakeriaz betetako laguntza jasotzen zuten. Benetako babesa, enpatia eta bizi zuten egoerari irtenbidea bilatzeko inplikazioa, oso gutxitan.

Bilbotar askorentzat mamu ikusezinak baino ez ziren. Alienatuak zeuden, guztiz. Hirira jaisten zirenean “*badatoz txabolerok!*” mezua hedatu eta legenardunak balira bezala tratatzen zituzten. Maketoak, koreanoak eta belarrimotzak, hori ziren etxoletako bizilagunak. Estigmatizatuta zeuden, etiketa itsusi eta desatseginak janztera behartuak. Zikinak, lapurrak, alkoholikoak eta liskar-sortzaileak zirela entzun behar zuten. Gizartea berekoi eta arrazista zen askotan. Loturarik ez zen etxolen eta hiriaren artean. Zubirik ez bi munduak lotzeko. Zubiek, muga arkitektoniko eta urbanoek, karga sinboliko handia zuten: “*Errekaldeko zubiari izena jarri nion, Bilboko Zubi Internazionale bakarra baitzen, Bilbo Korearekin lotzen zuena*”. Umorearekin gogoratzen du Eugenio Sánchez Martínek bilbotarrengandik jasotzen zuten mespretxua.

Lantegietan gizonak beste etorkin batzuekin biltzen ziren, etxoletan bizi zirenak edo ez, eta han babestuta zeuden, berdinen arteko anaitasun moduko batean. Hala ere, baziren beren bizilekua eskutatzen zutenak, eta Uretamendikoak ez baizik Errekaldekoak zirela esaten zuten. Haurrak ziren, baina, mespretxu hau gogorren pairatu behar zutenak, babesgabeenak izateagatik. Eskoletan, mutil eta neskek beren etxeetan entzun zutena errepikatzen zuten, botere harreman berdinak ematen ziren etorkinen eta bertan jaiotakoen artean: “*Nire aitak dio eskolan maketoen seme-alabak elkarrekin jesartzen dituztela gaixotasunak ekartzen dituztelako*”⁵⁴. Horrelakoak eta okerragoak entzun behar zituzten. Baina indarkeria ez zen

soilik ahozkoa, fisikoa ere bazen, Eugenio Sánchez Martínek kontatu bezala:

“Ni ez nintzen eskolara jaisten, baina auzoko lagunek kontatzen zizkidaten han bizitakoak. Haientzat maketoak eta koreanoak besterik ez ginen. Eskolako patioan baztertzen zituzten eta nagusiek jipoitzen zituzten. Irainak askotarikoak ziren, aurretik esandakoak: koreanoak, maketoak, txaboloak ginela, ijitoak bezala bizi ginela”.

Feli Carretero Vegazok La Casillako eskolan ikasi zuen, eta berak mespretxua pairatu behar izan zuen:

“Denetarik zegoen. Batzuk oso jatorrak ziren eta ondo tratatzen gintuzten. Baina beste batzuk ez. Txaboloak, katetoak ginela esaten ziguten. Nik ez nion garrantzirik ematen. Batzuei beren gurasoek gurekin ez elkartzeko esaten zieten, ijitoak bezalakoak ginelako. Ez zieten gurekin elkartzen uzten, ezin zuten gurekin jolastu”.

Etxolakideek bilbotar gisa zituzten eskubideak aldarrikatzen zituzten, baina instituzioen partetik isiltasuna baino ez zuten jasotzen. Udal agintarientzat existituko ez balira bezala zen. Eta benetan existituko ez balira, mendi magalak populatuko ez balituzte, hobeto. Fabriketan lan egin, dendetan erosi eta hiriaren aberastasun ekonomiko eta sozialari ekarpena egiten zioten arren, eskubide gutxiren jabe ziren. Instituzioetatik, askotan, estigmatizazio eta bazterketa soziala hauspotzen zen. Adibide bezala, Oilarganeko apaizari Arrigorriagako alkateak esandakoak ditugu, apaizaren eskakizunei inolako laguntzarik emango ez ziela esan zionean: *“Koreanoak dira, beren herrian okerrago zeuden, ez daitezela kexatu. Gaizkileak dira, errepublikazaleak, komunistak [...] Ez ditugu udaltzainak horra bidaliko. Elkar hiltzen badute, epaitegiko langileak bidaliko ditugu, besterik ez”*⁵⁵.

Beren errealitate gordin eta arazo larrien aurrean bakarrik zeuden. Hirian ez zuten babesik, eta elkar laguntzea besterik ez zuten izango. Hirian

integratuta zeuden auzoak izan beharrean, auzo autonomoak ziren, zutenarekin modu autosufizientean funtzionatu behar zutenak. Auzolanari esker eraikitako errepublika txikiak ziren. Baina, pixkanaka-pixkanaka, hiritar batzuk etxola-auzoetara igotzen hasi ziren, apaizen atzetik, miseria gorrian zeudenei laguntzeko, aitakeriarik gabe, nagusikeriazko karitate kristaurik gabe.

Integratzeko bide bat hiriaren identitatearen sinbolo garrantzitsuenetako baten bidez eman zen, Athletic Club-aren bitartez. Bilbora heltzen zirenetako asko Athleticzaleak egin ziren eta, diruak eta lanak uzten zietenean, San Mamesera hurbiltzen ziren. Beraiek ezin izango zuten inoiz taldearekin jokatu, ez baitziren Bizkaian jaio, baina etxoletan jaio ziren beren semeek bai. Kolore zuri-gorriek presentzia zuten etxola-auzoetan, auzokide batzuen txapel eta pin-etan. Hasieran apalagoa, gero sendoagoa. Hiriko istorioak etxoletan ere entzuten ziren. Bada Bilbon mito ezagun bat, auzo guztietan errepikatzen zena, alegia, bazegoela jendea koltxoia saldu zuena Madrilera joan ahal izateko Athletic ikustera Errege Kopako finala jokatzeko eta irabazten. Mito hori ere entzun dut Uretamendin, behin baino gehiagotan⁵⁶.

Betolazan auzokideek futbol talde bat sortu zuten 1976an: Racing de Betolaza. Etxolak aspaldi eraitsi ziren eta porlanezko eraikineei lekua egin. Etxoletara heltzean haurrak zirenak heldu bihurtu ziren eta auzoko gazteentzako futbol talde bat sortzea erabaki. Jokalari guztiek auzokoak izan behar zuten, Athletic-ek egiten zuen modura⁵⁷.

Euskal kultura

Bilboko etxoletan euskal herritarrak bai, baina euskaldun gutxi ikusten ziren. Euskaraz hitz egin eta euskaraz bizi zirenen kasuak salbuespena ziren. Bilbon euskara galdua zen, desagertze bidean zegoen. Honek are zailago egiten zien kanpotik etorritakoei euskal kultura propio baten existentziaz jabetzea. Prozesu hori pixkanaka-pixkanaka emango da. Uretamendin bazen familia euskaldun bat, etxola barruan euskaraz aritzen zena. Honi esker izan zuten batzuek euskal kulturaren ezagutza. Beste

batzuk, ordea, lan egiten hasi zirenean jabetu ziren honetaz, fabriken ugazabak edo neskameenak euskaldunak zirelako. Kultura honen agerpena, askotan, folklorearen bitartez ematen zen, jaiegunetan egon zitezkeen adierazpenei esker, euskal dantzak edo herri kirolak, esaterako. Baina auzokide gehienek berandu izan zuten errealitate honen ezagutza. Gaur egun, baina, etxoletako biztanle askok harro adierazten dute beraien bilobek euskaraz ikasi eta hitz egiten dutela.

-
- 47 Reviriego, J.M., “La vida en las chabolas de Bilbao”, *Arqueología y patrimonio industrial*, 2008-03-28.
<http://www.arqueologiaypatrimoniointustrial.com/2008/03/la-vida-en-laschabolas-de-bilbao.html>
- 48 Aresti, G., “Oilarganeko etxola batean”, *Gabriel Arestiren literatur lanak*, 7. bolumena, Antzerkia, Susa, Zarautz, 1986.
- 49 %30ek hiru ohe zituen, %9k lau eta %17k bakarra. Alonso Corral, T. eta Buxens Thos, J. M., *Los suburbios*, Universidad Comercial de Deusto, Bilbo, 1961.
- 50 Horregatik, %66k 10 ordu edo gehiago eskaintzen zizkion gaueko atsedinari. Ibidem.
- 51 Garai hartan ez zen hain gauza arraroa: etxolen auzoetatik kanpo eta geroago ere, bereziki Etxebizitza Ministerioak eraiki eta etorkinez bete ziren auzoetan, antzeko ekimenak izan ziren, auzokideek bultzatuta. Ondo ezagutzen dudan Basauriko San Migeleko barridean, esaterako, antzeko zerbait gertatu zen, gehienbat, nahiz eta ez bakarrik, PCEko jendeak bultzatuta.
- 52 Alonso Corral, T. eta Buxens Thos, J. M., *Los suburbios*, Universidad Comercial de Deusto, Bilbo, 1961.
- 53 Ibidem.
- 54 Benítez, J., “Las casitas de hojalata”, *El Correo*, 2019-12-08.
- 55 Alonso Corral, T. eta Buxens Thos, J. M., *Los suburbios*, Universidad Comercial de Deusto, Bilbo, 1961.
- 56 Koltxoia etxola barruko ondasun apurretakoa izanik, sakrifizio handia litzateke hura saltzea; beraz, litekeena da gehiegikeria bat izatea, egindako esfortzuaren metafora moduko bat. Hala izango zen, garaiko Bilboko bahitura-etxeetan denetarik jaso baitzuten finaletako diruaren truke, baina koltxoirik ez.
- 57 Ez ziren auzoetako futbol talde bakarrak izan. Uretamendin, etxolen garaian, Rayo eta Hispania izeneko taldeak sortu ziren, alboko auzoetako taldeen aurka aritzen zirenak. Betolazan 70eko hamarkadan Standard de Betolaza taldea sortu zen.

EZKONGABEAK, EMAZTEAK, ALARGUNAK

“HERNANDO.- Noiz ezkonduko zara?

TEREZA.- Norekin ez daukat.

HERNANDO.- Bai, badadukazu.

TEREZA.-Bai?

HERNANDO.-Nirekin ezkon zaitez. TEREZA.- Eta zer eskainiko didazu trukean? Etxola bat Oilarganen?”

Oilarganeko etxola batean

Gabriel Aresti

Etxola-auzoetako emakumeen egoera latza zen oso, gizartearean bazterrean egoteaz gain, gizarte matxista, ultrakatoliko eta patriarkalak sortzen zituen zapalkuntzei aurre egin behar baitzieten. Frankismoak argi zuen emakumeek zein rol jokatuko zuten eraiki nahi zuen gizarte ereduaren barruan: etxekoandre eta emazte leial eta esanekoak izan behar zuten. Familia barruko rolak ondo definitu ziren: gizonak ekarriko zuen dirua etxera, emakumea etxeko ekonomiaz arduratuko zen bitartean. Emakumeak familia tradizionalaren oinarria izan behar zuen. Oinarria ez ezik, hau moralki sostengatuko zuen zutabe nagusia izan beharko zuen, ekonomikoki sostengatuko zuena senarra izango baitzen. Frankismoak emakumezkoen

lana –neskameena barne– arautu gabe utzi zuen, prekaritate honek emakumeak lan mundutik aldenduko zituelakoan. Emakumea kaletik eta fabriketatik atera beharra zegoen, moralitate gabeko lekuetatik aldendu seme-alabei heziketa kristaua emateko. Frankismoak emakumea “askatu” nahi zuen etxean giltzapetuz, senarraren dependentzia ekonomikoari lotuz. Emakumeak argi izan behar zuen zein zen gizartean eta familian bete beharreko funtzioa, zein zen jaiotzeak berak markatutako patua.

Frankismoaren enpresa handian laguntzeko sortu zen Falangeren Sección Femenina. Erakunde honek emakumeak adoktrinatu eta zelatatuko zituen, beren eguneroko bizitzan katolizismoaren irakaspenak barneratu eta praktikan jar zitzaten: senarra errespetatu, etxeko lanez arduratu eta seme-alabak balio kristauetan hezi. Senarra fabrikatik noiz helduko zain egon behar zuen, afaria prest izateko, atea igaro eta berehala zapatak kendu eta oinak ur bero gazitan sartzeko. Emakumeak diktaduraren zerbitzura jartzea zen helburua.

Bigarren maila horretan egoteak, isilaraziak eta ikusezin bihurtuak, izugarri zaildu du frankismo garaiko emakumeen errealitatea estatistika eta errolden arabera aztertzea. Adibidez, lan honetarako erabili dudan 1955eko etxola-auzoen errolda, Bilboko udaltzainek egina, oso baliagarria izan da auzoen eta familiaburuen ezaugarriak ezagutzeko, baina ez emakumeena. Errolda horretan informazio guztia familiaburuaren –senarraren– arabera antolatuta dago, eta emakumeak bigarren mailan aipatzen dira, askoz informazio eskasagoarekin. Gehienetan “emazteak” baino ez dira. Kasu horietan, asko jota, “lanbidea: etxekoandrea” agertuko da adierazita. Informazio pixka bat gehiago aipatzen da etxoletan bizi diren emakumeak gazte “ezkongabeak” edo andre “alargunak” direnean. Hau errolda egin zuenaren mentalitatearen isla garbia da, baita gizartearena ere. Horrela, etxoletako errealitatearen eta eguneroko bizitzaren zati garrantzitsu bat ezkutatu zaigu.

Familia bereko hiru belaunaldi Uretamendin. Floren Carrón

Existitu izan ez balira edo garrantzirik izan ez balute bezala da. Baina errealitatea oso bestelakoa zen. Emakume haiek guztiak oso garrantzitsuak izan ziren etxola-auzoetan, ez soilik etxeko bizitza sostengatzeko, baizik eta auzoko bizitza sortu eta dinamizatzeko, auzo-kontzientzia pizteko eta babes-sareak josteko. Orduan, nola azter daiteke errealitate hori? Nola, dokumentazio ofizialean agertzen ez bada? Aukerarik onena, fidagarriena, zintzoena, emakumeen testigantzak jaso eta islatzea da. Ahozko historiak aukera paregabea baitira egunerokotasunaren eta esfera pribatuaren barruan gertatu zena ezagutzeko. Aurretik esan bezala, egunerokotasuna, publikoa zein esfera pribatukoa, iturri egokia da gizarteari buruzko erretratu zehatza egiteko, argi eta garbi ikus daitekeelako nola gizartearen eta sistemaren ezaugarriek eragina duten pertsonengan, nola beraien bizitzak baldintzatzen dituzten. Historia aztertzeko metodo honi esker, gainera, jakin dezakegu emakumeek etxetik kanpo ere lan egiten zutela, familiaren ekonomiari lagunduko zioten beste diru iturri batzuk lortuz. Adibidez, testigantza hauei

esker jakin dezakegu Uretamendi alboko meategian etxoletako emakume askok lan egin zutela.

Industrializazioak lanaren kontzeptua aldatu zuen, soilik soldata baten truke egiten zena baitzen lana. Gainera, industria-iraultzaren ondoren, lanaren dibisioa oso argia zen, gizonen eta emakumeen funtzioen arteko bereizketa argiak zen⁵⁸. Baina honek ez du esan nahi emakumeek lan egiten ez zutenik: ez bakarrik etxeko lanak bezala definitu izan direnetan, baizik eta ezkutuko ekonomiaren barruan kokatu diren jardueretan ere. Egoera honek emakumeak merkatu beltzean lan egitera behartu zituen, aseguru eta babesik gabe. Etxekoandrearen figuraz gain, beste jarduera batzuei buruz ari naiz, puntualak zein denboran jarraituak zirenak, langile klasearen egoera prekarioa arintzeko beharrezkoak zirenak. Lan mota hau, noski, ez da estatistiketan azaltzen, dokumentu ofizialetan lan mota bakarra agertzen baita, soldatapekoa. Datuen arabera, etxoletako emakumeen artean soilik %8,2k lan egiten zuen, estatu mailako batez bestekoaren azpitik, hau %11,8koa baitzen.

Emakume bat bere haurrekin Uretamendin. Atzean, meatzea. Floren Carrón

Hurrengo orrialdeetan etxoletako emakumeek bizi izan zuten errealitatea deskribatu eta aztertuko dut, bai lanari, bai eguneroko bizitzari dagokionez, beraiek izan zirelako etxoletako egoera latza gehien pairatu zutenak eta bertan denbora gehien eman zutenak, baita han loratu ziren komunitateak eta identitatea osatzerako orduan berebiziko garrantzia izan zutelako ere.

Ezkongabeak

Emakume batzuek ezkondu aurretik egiten zuten lan, gurasoekin batera etxoletan bizi ziren bitartean. Askotan, amek eskolatik ateratzen zituzten edo, zuzenean, ez zituzten eskolara bidaltzen. Askoz premiazkoagoa zen etxean laguntzea, neba eta ahizpa gazteagoak jagoten, etxeko lanetan laguntzen edo etxolatik kanpo lanean, ekonomia familiarrarentzako beste diru iturri bat izateko. Hori zen Angelines Bas Lópezen kasua:

“Ni eskolara nindoan ahal nuenean, etxeko lanik egin behar ez nuenean. Gogoan dut andereñoaren keinu itsusi bat. Kurtso bukaeran haur guztiei opari bat eman zien, niri izan ezik. Eskua luzatu nuen eta ezetz esan zidan, asko faltatu nintzelako. Zergatik ez nindoan eskolara? Neure buruari askotan galdetu diot. Nire amak sei seme-alaba zituen eta gure amama ere gurekin bizi zen. Nire amak neba-arrebetako batekin medikuarenera joan behar bazuen, neuk geratu behar nuen etxolan gainerakoak zaintzen. Edo Errekaldera arropa garbitzera jaitsi behar zenean. Gogoan dut nola igo behar nuen aulki batera harrikoa egitera. Beste batzuetan belauniko, lurrean garbitzen nituen platerak. Nik hamar urte nituen eta asko haserretzen nintzen. Nik ikasten nuen, klase barruan aurrera egiteko, baina azterketa egunetan ezin, asko faltatu nintzelako. Nik ez nuen ulertzen zergatik geratu behar nintzen hain etxe txikia garbitzeko, janaria zaintzeko. Nik, gerora, etxetik kanpo egin dut lan eta nire etxeaz arduratzeko gai izan naiz. Larraskitun hasi nintzen 14 urterekin, Pastas Lomar enpresan. Gero Artiachen

ibili nintzen. Gaur egun ere memorian iltzatuta dut nire amaren ahotsa: 'Harrikoa egin arte ez zoaz eskolara'. Zortzi urte izango nituen eta ez zidan garbitzeko denborarik eman, ezin izan nintzen eskolara joan. Orduan andereñoa nire bila etorri eta, iletik hartuta, eskolara eraman ninduen. Eta ni negarrez. Niri asko gustatzen zitzaidan eskolara joatea, baina ezin”.

Neska gazteen artean, lanik ohikoena neskamearena zen. Mantenuaren eta soldata baten truke lan egiten zuten emakumeak laguntza bikoitza ziren beren familien ekonomiarako: elikatu beharreko aho bat gutxiago eta soldata bat gehiago. Historikoki, lan honetan bizkaitar emakumeak aritzen ziren, baina 50eko hamarkadatik aurrera irauli egin zen egoera. 60-70eko hamarkadetan neskame lana egiten zuten emakumeen artean %70 baino gehiago Bizkaitik kanpo etorriak ziren⁵⁹. Beste familien etxeetan zerbitzatzen zuten nesken gehiengoa 15 eta 25 urte bitartekoa zen. Aste osoa, egun osoa ematen zuten ugazabentzat lan egiten. Soilik ostegun eta igande arratsaldeak zituzten libre. Ezkontzean, ohikoena lana utzi eta beren etxearen eta familiaren ardura hartzea zen. Baina bitartean, beren errealtatearekin zerikusirik ez zuten etxeetan lan egiten zuten, hiriko erdigunean eta maila altuko familientzat. Honek talka kultural bat suposatu zuen eta, talka guztiek bezala, gatazka bat. Lanean ohitu behar zuten, baita ugazaben eskaeretara eta arrotza egiten zitzaaien bizimodura ere. Etxoletan ez zituzten etxetresnak erabili behar, adibidez. Botere harremanak eta desberdintasun ekonomikoak gogorarazten zituzten tresna horiek ere. Leku arrotz honetan bizi behar izateak, gehienetan kontraturik gabe, indefentsio egoera batean jartzen zituen gehiegikeria eta bidegabekeria mota guztien aurrean. Teresa del Bosque Marcos-ek gogoan du mota horretako pasadizo bat:

“Senar-emazteak beren ekitaldi horietako batera joan ziren. Ohikoa zuten bazkari eta afari handietara joatea, gaueko ordu txikiak arte luzatzen ziren festetara. Horietako batean, zigarreten kutxatila ahaztu zuen andreak. Etxera itzuli ziren ohikoa zena baino goizago. Itzulera goiztiarraz galdetu, eta kutxatila lapurtu niola aurpegiratu

zidan. Nik ez nuen erretzen. Nahi zuena arakatu zezala esan nion, nik argi neukan pitillera ez niola lapurtu, nik ez neukala. Orduan esan nion: 'Zergatik ez zoaz egon zaren lekura? Zuk jakingo duzu han zertan ibili zaren'. Hori zen, han zegoen, baina lapur bat bezala tratatu ninduten. Nik ez dut inoiz ezer lapurtu, inori''.

Bilbora heldu berri ziren gizon eta familia askorentzat ostatu batean bizitzea zen lehen aukera. Ostatu horietan, partekatutako etxebizitzetan, ugazabak egon ohi ziren haiekin batera. Emakumeek, ugazaben emazteek, etxearen ardura eta familia desberdinen oreka eta ordena mantentzeaz arduratu behar zuten. Bestelako lanak ere egiten zituzten, baina oso gutxi ziren tailer edo fabriketan aritzen zirenak. Garaian oso begi txarrez ikusten zen gizonentzat ziren lanbideetan emakumeak aritzea. Hala ere, uste baino emakume gehiagok lan egin zuten toki hauetan. Claudia Calvok horrela gogoratzen du:

“Nire neba nagusiak, nik 17 urte nituela, bere lantegian lan egitea eskaini zidan. Administratiba bat behar zuten eta horrelako lanak bai ziren emakumeentzat egokiak, horrela uste zen garai hartan. Nik nire nebari ezetz esan nion, Café Fortaleza lantegian hasi behar nintzelako. Han, Fortalezan, lantegia emakumez beteta zegoen. Hilabete bakarra eman nuen han nire nebak atera ninduen arte, txarto ikusia zegoelako. Baina ondo gogoratzen dut lantegi horretan emakume pila bat zegoela lanean, baita Errekaldeko zubitik hurbil zegoen Industrias Metálicas-en ere. Nik ez nuen ulertzen zergatik ezin nuen han lanik egin, beste edozein lanbide bezalakoa baitzen. Orain, begira nolakoak diren gauzak, han lan egin zutenek pentsio duin bat izango dute, eta etxeko lanetan ibili ginenok, ordea, ez”.

Emazteak

Ezkontzen zirenean, baina, lana utzi eta gizartearentzat emazte bilakatzen ziren. Etxeko lanez –lehenagotik egiten bazuten ere– eta beste hainbat gauzaz arduratzea zegokien. Etxola-auzoetako emakumeek, ezkondata

daudenek, ez dute ordaindutako lanik egingo, bai ordea etxeko lanak. Edo hori ematen zen aditzera aztertutako dokumentuen arabera. Bizkaian guztientzako lana zegoelako leloa behin eta berriz errepikatu zuen propaganda frankistak, baina hori ez zen guztiz egia. Langabezia ezohikoa zen, baina ematen zen. Prekaritatea, ordea, langile gehienek eguneroko ogia zen. Etxoletan bizi zirenek batez besteko soldata ohikoa baino txikiagoa zutela ikusi da, gehienek kalifikaziorik eskatzen ez zuten lanetan jarduten baitzuten. Beraz, emazte asko legez kanpoko lanetan lan egitera behartuta zeuden.

Ezkontzeak etxeko lanen ardura izatea zekarren. Zereginak ugariak ziren: etxola garbitu, seme-alabez arduratu, arropa garbitu eta konpondu, ur bila joan, erosketak egin, senarrari janaria fabrikara eramane, etab. Etxoletan, familiako kide guztien artean, emakumeak ziren lan gehien egiten zutenak. Gizonek, senarrek, 2-3 ordu baino gutxiago ematen zituzten egunero etxola barruan, lotarako ez bazen. Denbora horretatik erdia baino gutxiago eskaintzen zieten etxeko lanei, haurrak jagoteari edo emakumeei laguntzeari. Jaiegunetan etxean zeuden eguraldi txarra zenean, bestela kanpoan ematen zuten denbora. Beti dedikatzen zioten tarteren bat etxola atontzeari –gizonei, ustez, dagokien zereginari–, baina oso gutxitan laguntzen zioten emazteari.

Emakume askok beste lan bat bilatu zuten etxeko ekonomiari laguntzeko. Lan horiek etxeko lanen osagarri ziren. Angelines Bas Lópezen amak, adibidez, denda bat ireki zuen Uretamendiko etxolan: *“Ez zen ohikoa denda bat izatea, baina nire amak hori egitea erabaki zuen, ipurterre bat zen. Bizileku bezala genuen etxolan handitze bat egin eta han jarri zuten denda. Han denetarik saltzen zuen, janaria gehienbat”*.

Emakume bat bazkaria prestatzen Uretamendin. Bilboko Udal Artxiboa

Alargunak

Batzuetan familiaburuak –gizonak– etxetik alde egingo du, familia abandonatuta. Halako kasuetan seme-alabak izango dira lanean hasi beharko dutenak, gutxitan emakumea. Alargunekin antzera gertatuko da, senarra hil zaien emakumeen artean oso gutxi izango dira soldatapeko lana dutenak, eta seme-alaben soldatei esker aseko dituzte oinarritzko beharrak.

Familiaburuaren heriotzak oso egoera latz eta prekarioan uzten zituen emakumeak. Batzuek pentsio bat kobratzen zuten, baina emakumeak soldatapeko lan mundutik kanpo egoteak urritasun eta behartasun larrian jarri zituen alargun asko, baita beraien ardurapean zeuden seme-alabak ere. Kasu hauetan, emakume alargunek ekonomia beltzaren barruan zeuden lanak egiten zituzten edo seme-alabak lanean jartzen zituzten, baita oso gazteak zirenak ere, adingabeak lan munduan sartzeak zekartzan gehiegikeria eta istorio latzekin.

Claudia Calvok bere gurasoen heriotza bizi behar izan zuen Uretamendiko etxoletan. Familiaren egoerak okerrera egin zuen nabarmen:

“Nire ama hil zenean nik 14 urte nituen eta nire aita hil zenean, 16. Oso gazteak ziren hil zirenean. Biak Uretamendin hil ziren, etxolan. Nire ahizpak eta biok amaren lanbidearekin jarraitu genuen, jostunak egin ginen. Ni gazteagoa nintzenez, nire ahizpak erakutsi zidan. Berari asko gustatzen zitzaion jostuna izatea, niri ez, nik nahiago nuen lagunekin kalean egon. Baina kaleak eta eskola utzi behar izan nituen. Behartuta hasi nintzen, ahizpak eta etxean genuen egoerak behartuta. Nire amaren josteko makina hartu eta lanari ekin genion. Urte luzeak eman genituen auzokideentzat josten. Dirurik ez zegoenez, askok ez zituzten arropetako konponketak ordaintzen. Arropa behar zuten, baina ez zuten ordaintzen. Beti ibili behar genuen borrokan lana kobratzeko. [...] Amak lau hilabete eman zituen gaixorik, minbizi gogor bati aurre egiten. Garai hartan gure neba gazteena soldaduska egiten ari zen. Hasieran Melillan eta gero Donostian. Aldi berean, gure ama gaixorik zegoenean, neba nagusia ezkondu eta etxolatik alde egin zuen gu bakarrik utziz. Hori oso gogorra izan zen guretzat. Diru iturri bat gutxiago zen eta jostea beste aukerarik ez genuen. Gu izan ginen familiaren sostengua nire gurasoak hil zirenean”.

Alargun batzuen egoera arintzeko, auzoan bertan lana ematen zitzaien. Uretamendin etxebizitzak eraiki zirenean, baziren haiek ordaintzeko dirurik ez zuten familiak. Honen adibide dugu Leocadia Granado Bote, hainbat seme-alabaren ama eta alarguna. Etxolak eraitsi behar zituztenean trukean etxebizitza merkeak eskaintzeko, berak ezin zion ordaindu beharreko prezioari aurre egin. Horren trukean, hainbat lan burutu zituen auzoan, hala nola, etxebizitzetan erabili behar ziren teilak garraiatzea.

Leocadia Granado Bote teilak garraiatzen.

Floren Carrón

Emakumeak eta auzoa

Emakumeen eragina ez zen hutsala izan auzoen kontzientzia pizteko. Eguneroko ekintzetan joan ziren sare hauek josten, ehuntzen. Emakumeek ematen zuten denbora gehien etxola-auzoetan, senarrak fabriketan lanean zeuden bitartean. Haiek arduratzen ziren seme-alaben hezkuntzaz, ezagutza, arau eta balioen transmizioaz. Haiek zaintzen zuten elkar, baita bata bestearen seme-alabak ere. Erosketak egiterako orduan ere ohikoa zen haien arteko laguntza. Batzuetan, baten batek dirua behar bazuen, utzi egiten zioten, hurrengo batean alderantziz gertatuko zelakoan.

Egunerokotasunaren barruan ezkutatzen ziren elkartasun keinu txiki hauek, emakumeek sortu zituztenak, gerora sortuko zen auzo-kontzientziaren oinarria izango ziren. Emakumeak izan ziren, azken finean, etxola-auzoetako egunerokotasunaren oinarriak ezarri zituztenak. Haiek ziren familiaren ordezkariak, auzoko harremanak modu positiboan

garatzearen arduradunak. Azpiegitura eta oinarrizko zerbitzuen gabezien aurrean, emakumeen jardunak ordezkatu zituen. Beraiek zaintzen zuten etxola, konponketak egiten zizkioten, beraiek ekartzen zuten ura eta janaria etxera, haiek josi zituzten, azken finean, lehen auzotar-sareak. Hainbeste emakume gazte izanda, oso ohikoa zen auzoan bertan erditzea. Medikuri ez zen igotzen etxoletara eta kasu hauetan auzoko emakumeek hartzen zuten bere gain emagin lana.

1961ean argitaratutako tesinak emakumeen ohitura eta jardueri buruzko datu interesgarriak ematen ditu. Honi esker badakigu emakume gehienak, %77, goizeko zortziak baino lehen jaikitzen zirela etxeko lanei ekiteko. Bukatu, gehienek, %67k, gaueko hamarrak pasata bukatzen zuten bere eguneko jarduera. Jornada luze honetan, hainbatetan aipatu bezala, askotariko lanak egiten zituzten. Denbora gehien exijitzen ziena ur-hornikuntza zen, iturrira egin behar zituzten joan-etorri luze eta nekezak. Laguntza jasotzekotan, seme-alaben laguntza zen. Ur-hornikuntzari lotuta, arropa garbitzea zen emakumeentzako lanik gogorrena, horrela uste zuten 1961ean argitaratutako tesinarako galdetutakoen %52k. Honen atzean dagoen arrazoia argia da: etxoletan ez zen garbigailurik, ezta auzoetan garbilekurik ere. Hori dela eta, emakumeek arropa zikina hartu, hurbilen zuten garbitegira jo, askotan ordubetera zegoena, arropa garbitu, eta auzora itzuli behar zuten. Garbiketari, batez beste, bi eta hiru ordu bitartean eskaintzen zioten.

Emakumeak eta haurrak Uretamendiko kaleetan. Bilboko Udal Artxiboa

Etxoletako emakumeen bizitza gogorra izan zen, oso. Horrela gogoratzen du Claudia Calvok bere amaren bizitza:

“Nire amak asko sufritu zuen guk bizitza hobia izan genezan. Beti eskertuko diot Bilbora ekarri izana, baina oso presente dut zenbat sufritu zuen. Nire amak etxola garbitu, sua piztu, erosketak egin, erosketak egin behar zirenean... nik egunero ikusten nuen eszena hau. Goiz esnatzen zen guztia prestatuta izateko. Nik beti esaten nion: ‘Ama, tontoa zara’. Nik garaian ez nuen ulertzen horrela ibiltzea, baina orain bai. Beti larri zegoen, beti arduratuta. Askok sufritu zuen. Azkenean etxolan hil zen, bere jaioteritik urrun”.

Bi emakume Uretamendiko etxola batean. Floren Carrón

Emakumeentzat gogorra izan zen etxola-auzoetan bizitzea, gizonentzat baino gogorragoa. Gizonek, azken finean, egunaren zatirik handiena lantokian ematen zuten. Baina emakumeek egunak ematen zituzten auzotik irten gabe, oso gutxitan jaisten baitziren hirira. Solik %15 jaisten zen egunero Bilbora erosketak egitera. Gehienak, %41, astean behin. Astean birritan %22 eta gehiagotan %6. Emakumeen %16, bestetik, ez zen inoiz jaisten Bilbora erosketak egitera.

Horrela gogoratu zuen Rufina izeneko emakumeak *Belamendi* aldizkarian Navaconcejo (Cáceres) herritik Uretamendira heldu zenekoa:

“Abenduaren 18an heldu nintzen, nire urtebetetze egunean. Auzoa ikusi nuenean, ai ama! Hona etorri naiz ni? Herrian nire aitaren etxea utzi nuen, harrizkoa eta bost solairukoa zena. Hemen etxola bat nuen. Nire senarrari galdetu nion ea zergatik ez genuen etxerik. Seme-alabak genituenez, ez zigutela etxerik alokatu nahi. Lan egiten zuen zerratokian emandako zurezko ohol batzuekin etxea eraiki

genuen, horrekin altxatu genituen hormak. Estalki bat jarri genuen geure buruak babesteko. Obran sobera zeuden paperak etxera ekartzen zituen eta horrekin apaindu nituen gure etxolako hormak. Kanpotik plastikoak jarri nituen eta, denborarekin, hormak altxatu eta hiru gela eta sukalde bat egin nituen. Askorik ez zen, baina txoko bildua eta garbia sortu nuen. Herriko lagun bat etorri zen bisitan eta nire gurasoei ijitoak bezala bizi ginela esan zien”⁶⁰.

Etxolak eta auzoak atzean utzitako herriak baino egoera okerragoan zeuden. Etxebizitzak txikiagoak ziren, barruan ez zuten inolako erosotasunik eta azpiegitura falta izugarria zen. Etxola-auzoak beren herrietako bizitza erreproduzitzen saiatu baziren ere, bestelako munduak ziren. Emakumeak gizonek baino lehenago hartu zuten auzoen gabezien kontzientzia. Haiek jabetu ziren, inor baino lehenago, hiriak nola ematen ziren bizkarra.

Zer egiten zuten emakume hauek errealitate hura ahazteko? Zer egiten zuten libre zuten denbora apurrean? Bizitzaren gogortasunaren aurrean ihes egitea beharrezkoa izan behar zen. Hori auzokideekin, beste emakumeekin denbora partekatzen lortzen zuten. Hitz egin, poztasunak eta minak partekatu, etorkizunaren gaineko zalantzak komentatu eta elkarrekin denbora pasatzea ziren etxeko lanen gogortasun eta alienazioari aurre egiteko modurik onenak. Jakina da, adibidez, arropa garbiketak exijitzen zituen ordu luze haietan zehar, joan-etorria elkarrekin egoteko, hitz egiteko eta harremanak sendotzeko erabiltzen zutela, Florencio Granado de Frutosek gogoratu bezala:

“Gizonak lantokietara joaten zirenean, emakumeek etxeko lanak egiten zituzten. Baina ez soilik etxe barruan, kalean ere bai. Hor sortu ziren emakumeen arteko harremanak. Elkarrekin jaisten ziren Errekaldeko garbitokira, baldeak buruan arropa zikinez beteta. Auzotik hirira jaisteko aldapa malkartsu bat zegoen, lokatzez beteta. Ez zegoen gaur egun dagoen igogailua. Ni ere jaisten nintzen askotan amari laguntzeko. Aldape jaitsi eta garbitoki erraldoi

hartan guztiak hasten ziren garbitzen. Nik izugarrizko hezetasuna gogoratzen dut. Garbitu eta arropa bustita igotzen zenuen etxera, aldapan gora. Gu zortzi ginen etxean. Imaginatu zenbat arropa geneukan garbitzeko. Antzeko zerbait gertatzen zen iturrira ur bila zihoazenean. Han emakumeak elkartu egiten ziren eta oso momentu onak gogoratzen ditut. Baita latzak ere, batzuetan oihuka eta kolpeka hasten ziren txanda-pasa egiteagatik. Eszena horiek oso dibertigarriak ziren guretzat, haurrentzat”.

Indarkeria

Gizarte patriarkal batean bizitzea emakume askorentzat biziraupen kontua da. Emakumeek pairatu behar dituzte matxismoak sortutako biolentzia mota desberdinak: fisikoa, psikologikoa, sinbolikoa, etab. Indarkeria hau, edozein motatakoa, langile klasearen –kasu honetan, lunpenproletargoaren– parte izateak dakarren indarkeriari gehitu behar zaio. Gizarte patriarkal batean, maila sozialetan azken edo azkenaurrekoan bizitzeak are latzagoa egiten du egoera. Hau zen etxoletako emakumeen errealitatea, gizarte matxistaren barruan, sozialki eta ekonomikoki baztertuta bizi behar izatea. Gainera, kontuan izan behar dugu oinarri katolikoa zuen diktadurapean bizi zirela. Abortatzeko edo dibortziatzeko inolako esperantza eta eskubiderik gabe.

Indarkeria fisikoa da guztien artean ikusgarriena eta deigarriena. Indarkeria mota hau klase sozial guztietan ematen zen, baita langile klasean eta etxola-auzoetan ere. Honekin ez dut esan nahi gizarte-talde honetan besteetan baino kasu gehiago zeudenik, hori garai hartan kuantifikatzea, salaketarik gabe, ezinezkoa baitzen. Baina indarkeria fisikoa egon bazegoen etxola-auzoetan, etxolaren horma estuen artean. Eta hori ezin daiteke ukatu. Elkarrizketatu ditudan emakumeen artean erdiak baino gehiagok aipatu didate errealitate hau, baita gizon batzuek ere, askok beren etxean bizi behar izan baitzuten. Asko isildu egin ziren, beste batzuk ez, ordea.

Gizonen artean ohikoa zen lanetik irten eta etxera itzuli aurretik tabernatik pasatzea. Uretamendin, adibidez, azken trago bat hartzen zuten Coyote-ren tabernan. Batzuek, alkoholak harrotuta, indarkeria erabiltzen

zuten beren emazte eta seme-alaben aurka. Baina alkohola ez zen erantzulea, beharrezko pizgarria baizik. Indarkeria, alkoholarekin edo alkoholik gabe, etxola askoren estutasunaren errealitate bat zen. Felik ere akorduan du horrelako bizipen gordin eta latz bat:

“Nik etxean indarkeria bizi izan nuen. Aita pixka bat mozkortuta heldu, ama isildu ez, eta aitak gerrikoa kendu eta harekin jipoitzen zuen. Eta protestarik egonez gero, seme-alabek ere jasotzen genuen. Nagusiak izan ginenean gure ama berriz ez zuela joko esan genion. Eta ez zuen inoiz gehiago jo. Muga argi eta garbi ezarri genion”.

Sexu-langileak

Prostituzioa ikusezina izan arren, egon bazegoen. Ez soilik Bilboko errebaletan, Bilbo Zaharrean edo San Frantziskon kasu, baita etxola-auzoetan ere. Baina, emakumeen lanari buruzko informazioa lortzea zaila bada, are zailagoa da sexu-langileen kasuan. Aipamen pare bat baino ez ditut aurkitu, eta auzokideek ez dute honi buruz ezer aipatu egin dizkiedan elkarrizketetan.

Monte Cabras-en bi sexu-langile ezarri nahi izan zirenean hautsak harrotu eta auzokideek bota egin zituzten. Bi emakumeek azkar alde egin behar izan zuten auzotik. Monte Banderas-en sexu langile bat bizi zen, baina ez da berarekin edo bere jarduerarekin ez arazorik ez bestelakorik aipatu. Azkenik, Ingelesen Zelaian kuantifikatu gabeko hainbat sexu-langile bizi ziren, eta horrek garaiko autoritate erlijioso eta moralentzat Bilboko etxola-auzorik okerrenea izatea ekarri zuen.

-
- 58 <https://www.argia.eus/argia-astekaria/2722/bilbo-eraiki-zuten-emakume-trauskil-haiek>
- 59 Pérez Pérez, J.A.: “Trabajo doméstico y economías sumergidas en el gran Bilbao a lo largo del desarrollismo. Un mundo invisible y femenino”, Babiano Mora, J. (Koord.), *Del hogar a la huelga: trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*, Catarata, Madril, 2007.
- 60 “Toda una vida en el barrio”, *Belamendi*, 10. Zb., Bilbo, 1999.

ERAIKI ETXE DUINAK JENDE HORRI, JAINKOAK NAHI BEZALA!

Frankismoaren hirigintza-politika

1957an emandako aldaketa ministerial guztien artean, Etxebizitza Ministerioaren sorrera azpimarratuko nuke, izan zituen ondorio eta oihartzunagatik. José Luis Arrese bilbotarra eta Mugimendu Nazionaleko kidea izan zen ministerio honetako burua⁶¹. Ministerio honek bere gain hartu zuen 1939an sortutako Instituto Nacional de la Vivienda (INV). Instituzio honen helburu nagusia babes ofizialeko etxebizitzaren eraikuntza izan zen. Horretarako, Etxebizitza Babestuen Erregimena onartu zen.

Nekazari-guneetatik ihes egin eta hiri industrialetan ezarri zen masa handiari erantzun bat emateko, aurreko ekimenen ideia on eta akatsetatik ikasiz, Etxebizitza Ministerioak 1957ko azaroaren 13an Plan de Urgencia Social (PUS) delakoa diseinatu zuen Madril hirirako. Plana onartu zen sesioan, José Luis Arresek proiektuaren gakoak argi utzi zituen. Eskainitako hitzaldian, ministroak Falangeren jarduna goraipatu zuen eta ekimen urbanistikoa erakunde honek justizia sozialarekin zuen konpromisoaren beste urrats bat bezala aurkeztu zuen. Ministroak etxebizitzak espainiar familien garapen egokiarentzat zuen garrantzia nabarmendu zuen, *“Jainkoak gizonari familia bat sortzeko eman dion agindua betetzeko”*

ezinbestekoa baitzen⁶². Planaren helburua, besteak beste, gizona “*promiskuitate eta alprojakeriarako baino*” ez ziren etxeetatik ateratzea zen, “*etxebizitzarik, familiarik ez dagoenean, gizona kalera doa, tentazioak dauden lekura*”. Espainiar gizartean aldaketa handiak gertatzen ari ziren, eta beste asko zeuden etortzeko. Horren aurrean “bake soziala” bermatu beharra zegoen.

Aldarrikapen ideologikoen ondoren, hirigintza-politikak egin beharreko aldaketak zehazten hasi zen, konkretuki ekimen pribatuak politika berri honetan izango zuen papera. Zentzu honetan, ministroak ekimen pribatuaren parte hartzea justifikatu zuen “*printzipioen gauzatzea lortzeko eta arrazoi ekonomikoengatik*”.

1955eko Plan Nacional de la Viviendaren porrotak argi utzi zuen Espainiar instituzioen gaitasun eza arazoari irtenbidea emateko. Hori dela eta, ekimen pribatua lehenetsi zen eta etxebizitza ekonomikoen eraikuntza esku pribatuen ardura izan zen. Hirietako zabalguneeetan etxolak eraitsi zirenean, eraikuntza enpresentzat oso desiragarriak ziren lursail asko hutsik geratu ziren. Beraiei eskaini zitzaizkien lur hauek, baita Plan de Viviendas Subvencionadas (1957) barruan zeudenak ere. Erakunde publikoen dirulaguntzei esker, ekimen pribatuak etxebizitza sozialak eraiki zituen. Enpresek hainbat laguntza jaso zituzten: onura fiskalak, materiala lortzeko erraztasunak, lurren desjabetzeak eta subentzioak eskatzeko ahalmena. Pisuen jabegoa lehentsi zen alokairuaren ginetik, enpresentzako berehalako diru-sarrera handiak baitzekartzan. Modu honetan, PUS eta gainerako ekimenek ekarri zuten aldaketarik handiena ekimen pribatuaren gailentzea izan zen, gobernuari helburu politiko eta sozialak gauzatzen lagunduko ziona, baita jabetza alokairuari gailentzea ere. Azken hau ez da edonolako helburua, etxebizitzaren arazoari irtenbidea bilatu ez ezik, familiak egonkortuko baitzituen, “*proletarioen herria izan ordez, jabeen herria izateko*”⁶³. Karga ideologikoa ez zen honetara mugatu, langile klaseak hirian izango zuen lekua zehaztu baitzuen: periferia. Langileen espazio fisikoa ez ziren izango hirietako zabalgunek burgesak, baizik eta aldiriak.

Prozesu hau ulertzeko beste figura klabe bat Vicente Mortes da, INVko Zuzendari Nagusia. Honek argi ikusi zuen gobernuak ez zela gai etxebizitza-defizitari berehala aurre egiteko. Bere esanetan, 1.200.000 etxebizitza behar ziren denbora laburrean, baina prekaritate ekonomikoak Estatuaren eraikuntza-gaitasunari eragiten zion zuzenean. Proposatutako irtenbidea hau izan zen: ekonomiaren hazkuntza-zikloak aprobetxatu, familien gaitasun ekonomikoa etxebizitzari dedikatu, eta kapital pribatua erakarri. Edonola ere, arkitektoek jaso zituzten irizpideak argiak ziren: errentabilitatea lehenetsi kalitatearen gainetik.

Madrilgo PUS martxan jarri eta berehala, gobernuak errentagarritasun politikoa bilatu zuen. Erreportaje ugari egin ziren NODO eta egunkarietan argitaratzeko. Planaren alderdi positiboak goraipatu eta erregimenak etxebizitzaren aurrean izan zuen inplikazioa azpimarratu zen. Etapa berri baten hasiera bezala aurkeztu zen: etxolen errealitate gordin eta latzaren aurrean, frankismoak etxebizitza sendoak eskaini behar zizkien langile espainiarrei. Plan honen arrakastaren ondorioz, antzeko proiektuak jarri ziren martxan Espainiar estatuko hainbat hiritan, tartean, Bilbon.

*Arrese ministroa hondeamakina bat gidatzen Jaime el Conquistador inguruko (Madril)
etxolak eraisteko ekimen propagandistiko batean. Madrilgo Lurralde Artxiboa*

Karitate kristautik ekintza sozialerako bidea

Instituzioak presio sozialak bultzatuta mugitu ziren, askotan oinarrizko kristau-elkarteek egindako salaketa-kanpainengatik. Hauek izan ziren hasiera batetik etxolen arazoari aurre egiten saiatu zirenak. Ordura arte auzoetara laguntza heldu zen, baina askotan, zoritxarrez, David Armentia apaizak esan zuen bezala, “*kristau-karitatea*” baino ez zen, adabaki bat, plater bero bat edo manta bat, hotza edo gosea apaldu baina miseria eta desberdintasun sozialekin bukatu ez zuena. Aitakeriak mugiarazitako laguntza zen, pobreekin, gizarteko behartsuenekin agertu beharreko enpatia-erakustaldia. Askotan Eliza zegoen honen atzean, bakanetan Falangeren Sección Femenina delakoa, azken honek bere ekimena etxola-auzoetatik kanpo gauzatzen baitzuen. Auzokideek auzotik irten, mendi-magaletik hiriraino jaitsi eta Caritas zein Sección Femenina-ren doako dispentsarioetara jo behar zuten. Horrela gogoratzen ditu Florencio Granado de Frutosek laguntza bila egin behar izan zituen bidaiak:

“Damas Apostólicas-era joan behar genuen, han behean, Areilza Doktorearen kalean zegoen anbulategitik hurbil. Hor txalet bat zegoen, elizarena, ekintza soziala egiteko. Txartel zuri bat eraman behar zenuen, hilabete osorako balio zuena. Egunero jaitsi behar ginen esne bila. Etxean bizi zen jendearen arabera, esne litro bat edo bi ematen zizkizuten. Hurrei Errekalden ematen ziguten jatekoa, han zeuden gizarte-laguntzaren jantokiak. Hor jaten genuen Uretamendiko etxoletako hurrek. Orain gogoan dut zenbatetan egin nuen bide hori, zapatak apurtuta, euri edo elurrarekin. Goserik ez dugu pasatu, baina beharrak izan ditugu”.

Gainera, bi erakunde hauen helburuak ez ziren soilik babesa ematea, ebanjelizazioa eta adoktrinamendua ere laguntzarekin batera zetozen. Etxola-auzoetan erlijioaren presentzia eskasa zen eta jaiegun berezietara mugatzen zen. Gainera, elizaren moralitatearen aurkako jarrera ugari

ematen ziren. Baina erregimenaren irekierak Elizaren barruan praktika berriak agertzea ekarri zuen. Orduan sortu ziren apaiz langileak, ebanjelizazioaz gain langile-klasearekin nahastu, elkarbizi eta lan egin zutenak. Horrela, ideologia berriak hedatu ziren Eliza katolikoaren oinarritzko mailan eta haren ekimenean. Ebanjelizazio eta ekimen soziala bereizi zituzten. Lehenengoa ahaztu gabe, bigarrenari eman zioten garrantzia. Auzolana eta elkarbizitza bultzatu zituzten, eta elizak mota guztietako ekimenak egiteko gune komunitarioak bilakatu ziren.

Apaiz eta fededun hauetako batzuk agertu ziren Uretamendin. Lehenengo Aita Borriren eskutik, gero David Armentiarekin. Biak jesuitak ziren. Biak heldu ziren gazte talde bolondres batez lagunduta, beharrezkoa zen edozertan laguntzeko prest. Talde honen barruan Mamen Moreno zegoen. Gazte bilbotar honen testigantzak ondo erakusten du etxola-auzoan egin zutena:

“Urrian heldu nintzen ni, 17 urte nituela, Aita Armentiak deituta. Nire lehenengo aldia zen etxola-auzo batean. Inoiz ez nintzen horrelako leku batean egon Uretamendira joan arte. Esan bezala, urria zen eta euria ari zuen. Lokatzak zapatak estali zizkidan. David dut gogoan, sotana jasota, ez beste batzuek gerora egindako itxurakerien moduan. Zera esan zidan, hara ez gindoazela kristaukaritatea egitera. Hara lana egitera gindoazela. JOCen bileren berri eman zidan, asteazkenetan egiten zirela, nik hori zer zen ez banekien ere. Usainak ditut gogoan, lokatz eta miseriaren usaina. Etxolak egoera tamalgarrian zeuden. Metro karratu gutxitan biltzen zituzten beren ondasun guztiak. Baina elkartasun-bizipen ugari zeuden, borroka eta zaintza-bizipenak. Oso oroipen onak gordetzen ditut”.

Auzoko jendearen harrera oso ona zen, laguntzera, ekarpenak egitera eta auzoko baldintzak hobetzera zihoazelako. Garrantzitsua da gogoratzea etxoletako bizilagun gehienak nekazari-mundutik zetozela; haien herrietan fedea oso garrantzitsua zen eta Elizak zein apaizek botere handia zuten.

Baina apaiz hauek beste arrazoi batengatik irabazi zuten auzotarren miresmena: erakutsi zuten inplikazioagatik.

Auzoan ez zen ez ubiderik ez inolako ekipamendurik. Kaleak lokatzez gainezka egiten zuen eta ez zegoen auzotarrak bilduko zituen leku komunitariorik, taberna izan ezik. Borri apaizak horri guztiari konponbidea eman zion. Sotana altxatu eta bizilagunekin batera lanean aritzen zen. Azpiegiturak hobetu eta eliza elkargune bihurtu zuen, batasuna eta auzolana bultzatuz. Borri ez zen auzoan bizi, baina egunero igotzen zen auzora bere motorraren gainean. Gazte bolondresekin batera zereginak antolatu eta lanean hasten zen. Betolazan, Uretamendiko goiko aldean, ikaztegi batean sortu zuen lehen eliza, eta hara igotzen zen meza ematera. Mezaz eta auzolanaz gain, auzoko aisialdia ere bere arduren artean hartu zuen. Mendirako martxek, Bilbotik kanpoko txangoek, jolasek eta bestelakoek elkar ezagutza eta komunitatea sortzen lagundu zuten. Jarduera horiek guztiak jesuitek ordaintzen zituzten. Hitz bitan, apaiz totala zen, denetarik egiten zuen, Feli Carretero Vegazok esan bezala:

“Lan bikaina egin zuten. Haientzat ebanjelizazioa bigarren mailako zerbait zen. Haien lana zen ura kanalizatzea, argindarra etxoletara eramatea, kaleen egoera hobetzea; horrelako gauzak ziren beraientzat garrantzitsuenak. Bitartekari lanak egiten zituzten. Zerbait gertatzen zenean, ‘deitu Davidi!’ eta haren bila joaten ginen. Beti jotzen genuen berarengana, edozertarako”.

Aita Borri Uretamendin. Floren Carrón

Errekalden “*el padre chabola*” deitzen zuten iraindu nahian, baina Borrik etxolatar guztien miresmena lortu zuen. Data seinalatuetan ospakizunak egiten zituzten, baita auzoko haurrak bataiatu edo jauna eman ere. Hala ere, Elizbarrutiak kritikatu egin zuen mezatara jende gutxi hurbiltzen zelako. Apaizak baino gehiago aktibista politiko bezala gogoratzen dituzte auzoan. Horrela mintzo da haietaz Claudia Calvo, Uretamendiko etxoletako biztanlea izandakoa:

“Auzoko egoera ikustean, Borrik esan zuen hori ezin zela horrela izan, auzoa hobetu beharra zegoela. Egin zuten lehenengo gauza estolderia izan zen. Gazteria batu zuten, hemen ez zen inoiz droga edo delinkuentzia-arazorik izan. Apaizekin Mamen Moreno zetorren laguntzera eta eskolak ematera. Gogoan ditut haren begiak, haren jendetasuna. Jende zintzoa zen, barrutik eta kanpotik”.

Borri oso garrantzitsua izan zen auzotar guztientzat, baita fededun ez ziren edo apaizak gogoko ez zituztenentzat ere. Eugenio Sánchez Martín horietako bat zen:

“Izugarrizko lana egin zuten, oso garrantzitsua. Borri gaur egun ONGetan lan egiten dutenen antzekoa zen. David Armentia, ordea, apaiz komunista zen. Nik tailer batean egiten nuen lan, Armentiarekin batera. Oso lan-baldintza gogorak bizi genituen han. Daviden borrokari esker hobekuntzak lortu genituen. Beste lantoki batzuetan berdina egin zuen, baita hainbat grebatan parte hartu ere”.

Borrik auzoa utzi eta bere jaioterria zen Kataluniara itzuli behar izan zuenean, Uretamendiko biztanleek segizio batekin lagundu zioten auzotik tren-geltokiraino. Egun horretan jende gutxi geratu zen etxoletan. Triste eta umezurtz geratu zen auzoa, baina 1959ko irailean David Armentia heldu zen. Borri bezain hurbila zen Armentia, ez zen sotana kendu eta lan egitearen beldur. Garaian oso arraroa zen apaizak horrelako egoeretan ikustea. David Armentiak Borrik egin ez zuena egin zuen gainera: etxola batera joan zen bizitzera, Uretamendira. Etxola-auzo batean bizi izan zen lehen apaiza izan zen. Auzoan 24 ordu emateak beste dimentsio bat eman zion apaizaren figurari, komunitatearen ardatz bilakatu zen. Meza eman eta auzolanaren ardura hartzeaz gain, eguneko edozein momentutan eskuragarri zegoen auzokideen arazoak konpontzeko eta zalantzak argitzeko. Mundu guztia berdin tratatzen zuen, baita ezkondata ez zeuden bikoteak ere. Jendeak edozertarako bilatzen zuen: etxolakideen arteko gatazketan bitartekari lana egiteko, familia barruko istiluak konpontzeko, baita indarkeria matxista izaten zenean ere. Angelines Bas Lópezek horrela gogoratzen du:

“Emakumeek aguantatu behar ez zutena aguantatzen zuten. Tratu txarrak egoten ziren; badakit, bizi izan ditudalako. Gogoan dut nire etxean aita ama jipoitu izan zuela behin baino gehiagotan. Eszena gogorak ditut gogoan. Behin, auzoan geundela, nire lagunak esan zidaten: ‘Beitu, zure gurasoak elkar joka daude!’, baina niri berdin zidan, ohituegia nengoen. Bazen beste bikote bat, nire gurasoak ez zirenak, gizonak emaztea jipoitzen zuena. Gogoan dut behin horrelako batean David agertu zela eta gizonari esan ziola:

‘Jarraituz gero, nik jipoituko zaitut!’ Gizonari aurre egin zion. Nik ez nuen inoiz apaiz bat horrela jokatzeko ikusi”.

David Armentia Uretamendin auzoko emakume batekin. Floren Carrón

Apaiz jesuitek gauza on asko utzi zituzten auzoan. Azpiegituraz eta oroimenez gain, San Jose Obrero elkarteak garrantzi handia izan zuen Uretamendiren auzo-kontzientzia piztu eta aldarrikatzeko orduan. Eugenio Sánchez Martínek horrela gogoratzen du:

“San Jose Obrero izan zen ezarri zuten lehenengo eraikuntza, lehenengo gune komunitarioa. Hor guztia antolatzen zen, auzo osoa administratzen zen hortik. Hor sortu zen auzotarren elkarteak, hor antolatzen ziren haurrentzako aisialdi ekintzak. Hor ematen zen meza jaiegunetan. Lanegunetan, ordea, bionbo batzuk jarri eta eskola ematen genuen. Hor egiten ziren antzerki eta zinema emanaldiak. Hor batu ginen auzotar guztiak eta hor sortu zen komunitatea”.

Etxolak, Bilboren lotsagarri

Arazoa lehen mailakoa bihurtu zen. *La Gaceta del Nortek*, 1960ko erreportaje batean, erakutsi zuen 4.987 etxola zeudela, zeinetan 26.314

pertsona bizi ziren. 1959 urtearen hasieratik, bai Elizak bai komunikabideek, bereziki *La Gaceta del Norte*, etxoletan pairatzen ziren bizi-baldintzen inguruko salaketa eta kontzientziazio kanpaina bati ekin zioten. Salaketa honek komunikabide zein predikulekuetan izan zuen oihartzuna, Elizaren bira sozialaren barruan, Vatikanoko II. Kontzilioak (1962-65) ekarri zuen berrikuntzak bultzatuta. Lerroburuek irakurle zein gobernariak interpelatzeko zituzten: “*Etxolak bisitatu lotsa sentitu arte*”, 1959ko otsailaren 3ko *La Gaceta del Norte* irakurri bezala. Kanpaina honek erantzun zabala jaso zuen jendearen partetik, eta egunkariaren erredakzioan etxoletako arazoarekin bat egiten zuten gutunak pilatu ziren.

Elizaren kanpainaz gain, dokumental bat grabatu zen etxolen egoera salatzeko. Policarpo Fernández Azcoagak 8 mm-ko formatuan grabatu eta ekoiztu zuen, bere esanetan, hiriko lotsarik handienaren testigantza egiteko helburuarekin. *¿Bilbao?* izeneko film laburrean, etxebizitza mota desberdinak ikus daitezke, baita auzo hauetako biztanleen eguneroko bizitza ere. Egileak auzo horietan bizi zen miseria-egoera irudikatu nahi izan zuen. Bere kamera eskuan hartu eta auzo horiek bisitatu zituen. Ingelesen Zelaia, Monte Banderas, Artxanda eta Monte Cabras-etik ibili zen. Han ikusi zuenak zur eta lur utzi zuen, ezin zuen imajinatu bere hirian, Deustuko Unibertsitatearen gerizpean, horrelako egoerarik eman zitekeenik. Material guztia bildu, editatu eta 12 minutuko film laburra izan zen emaitza. *¿Bilbao?* izenburua jarri zion bere hiria zena ezagutzen ez zuelako, arrotza sentitzen zelako etxolaz inguratuta. Bilboko Aeroclub-ak urtero antolatzen zuen zinema amateur jaialdira aurkeztu eta publikoaren partetik oso erantzun gogorra jaso zuen. Ikusleek ez zuten onartu irudi horiek publiko egin izana, Bilboren alde lotsagarria agerian utzi izana. Gran Viako dotorezia etxolen miseriarekin kontrajarrita pantaila batean proiektatzea ez zen ikusleen gustukoa izan. Guztiek ezagutzen zuten etxolen errealitatea guztien bistan zegoelako, baina ez zuten errealitate hori aurpegiratzerik nahi. Dokumental hau urteetan galduta egon zen, katalogatu gabe ahaztuta. Jordi Grau-ren *Ocharcoaga* film laburra berreskuratzeko lanak egiten ari zirenean norbaitek dokumental ez-profesional haren berri eman zuen.

Euskal Filmotekari esker, etxolen errealitatea ezagutzeko ezinbestekoa den dokumentu hau berreskuratu da.

Egindako presioek eragina izan zuten eta tokiko autoritateak mugiaraztea lortu zen. Etxola-auzoetara egindako bisita ofizial baten ondoren, erabaki zuten arazo hau bukatzeko plana abian jartzea. Erregimenak propagandarako erabili bazuen ere, Elizak eta prentsak beren garaipentzat saldu zuten. Bitartean, etxoletako bizilagunek hamar urte baino gehiago zeramaten bizi-baldintza okerrenei aurre egiten.

Operación Derriba-Chabolas

Autoritateek erabaki zuten txabolak eraitsi behar zirela eta haietan bizi zen jendea kokatzeko Otxarkoaga auzo berria eraikitzea. Frankismoak zabaldu zuen bertsioaren arabera, erabakia Francorena berarena izan zen. Diktadoreak hirira egindako bisita batean, kotxeko leihotik begira zegoela, mendi-magalean ikusten ziren etxe horiek zer ziren galdetu omen zuen. Eraikuntza prekario horiek milaka bilbotarren bizilekuak zirela jakitean, diktadoreak esan omen zuen: “*Eraiki etxe duinak jende horri, Jainkoak nahi bezala!*”⁶⁴. Baina hori propagandaren parte zen. Berez, eta aurreko lerroetan argitu den bezala, etxola-auzoetako biztanleen eta Bilboko hiritar kontzientziatuen salaketa eta aldarrikapenek bultzatu zituzten gobernu erakundeak arazoari irtenbidea bilatzera. Eta irtenbide hori izan zen Otxarkoagan auzo berri bat eraikitzea, etxola-auzoetako biztanle guztiak hartuko zituen, etxolen arazo lotsagarriari bukaera emanaz. Frankismoak, Otxarkoaga bezalako proiektuak, espainiarrei etxebizitza “*duin eta alaiak*” eskaintzeko helburua zutenak, bere izaera soziala azpimarratzeko erabili zituen. Propaganda mantendu da, frankismoaren lan sozialaren mitoa, baina errealitatea askoz gordinagoa zen, eta auzo hauen sorrerak, inolako zerbitzurik gabekoak, agerian utzi zuen propaganda honen ahultasuna.

Beste hiri industrialetan lehenago egin bezala, Bilbon PUS delakoa onartu zen. Plan honen arabera, 3.675 etxebizitza eraiki behar ziren urtebetean. Arkitektoei esan zitzaaien ahalik eta denbora laburrenean ahalik eta etxe merkeenak eraiki behar zirela. Horretarako, Begoñako sarreratik

hurbil zeuden lursailak aukeratu zituzten, hiriko erdigunetik 3 kilometrora kokatuta zeudenak.

Behin etxeak eraikita, etxoletako biztanleen kaleratzea prestatzeari ekin zioten, berehala etxolak eraisteko, berriro okupatuak izan ez zitezen. Horretarako, udal gobernuak ekintza plan bat antolatu zuen ‘Operación Derriba-Chabolas’ izenarekin. Auzoz auzo joango ziren etxolak husten eta eraisten, biztanleen ondasunak jaso eta guztia Otxarkoagara eramango zuten. Han, ordea, ez zegoen hurrengo egunerako planik, hots, pertsonak eta ondasunak lekuz aldatu bai, baina ezin zuten bermatu Otxarkoagara heldu eta behar zituzten zerbitzu guztiak eskura izango zituztenik.

Operazioa hasi baino hilabete batzuk lehenago, salaketa ugari jaso ziren legez kanpo eraikitako etxebizitzaren aurka. Gehienak Peñascal eta Monte Caramelo inguruan. Guztietan, etxolak eraikitzen ari ziren momentuan egin ziren. Familiaburuak etxebizitzaren eraikuntza-lanetan ari zirela atzeman zituzten udaltzainek. Obrak geldiarazi, etxola eraisteko agindua eman, eta salaketa Gobernadore Zibilari helarazi zitzaion kasu guztietan.

Udaletxetik plana gauzatzeko prestatzen ari ziren. Argi utzi nahi izan zuten zein zen beraien jarrera gai honen inguruan. Etxebizitza hauek legez kanpo eraiki ziren eta ez zituzten inolaz ere toleratuko. Egindako salaketekin, hiritarrei erakutsi nahi zieten arazoaren ardura hartzen ari zirela. Bestetik, polizien presentzia eta jarduera etxola-auzoetan areagotzea entrenamendu moduko bat zen, bai etxoletako biztanleak bai poliziak prestatzeko etorri behar ziren etxegabetzeen aurrean.

Hitzetatik ekintzetara pasatzeko unea heldu zenean, etxola guztiak eraisteko plana diseinatu zuten⁶⁵. Plana aztertuz gero, hainbat zalantza sortzen dira, hala nola: biztanleak kokapen berrian auzoka antolatzea, trasladoa egiteko garraiobideen aukeraketa, edo oinarritzko zerbitzuen gabezia. Udaletxeak ez zituen oinarritzkoak ziren elementuak ziurtatu, ura, argindarra edo jakiak kasu, lehentasuna etxola-auzoak eraistea eta auzokideak kokapen berri batean metatzea baitzen. Aldaketa bortitz honek, planifikazio eskasarekin egin zenak, ondorioak izan zituen auzokideengan.

Etxola-auzoetako bizilagunak beren ondasunak kamioietara igotzen etxebizitzan eraisketa baino lehen. La Gaceta del Norte

Esan bezala, baziren etxola-auzoetan urteak zeramatzaten biztanleak. Baliteke hango bizi-baldintzak gogorrak izatea, baina han zuten biziari beroa ematen ziona ere bai: beren bizitza, beren lagunak, senideak eta babes sareak, pertsonalak eta sozialak. Han zituzten beren ondasun guztiak. Ez da arraroa, beraz, kaleratzeari aurre egitea. Horrela kontatzen du Basilio Alonsok, Monte Banderas etxola-auzoko biztanle batek:

“Nik gogoan dut kaleratzea gogorra izan zela. Gu izan ginen auzotik kaleratuak izan ginen lehenbizikoak. Lehenengo saiakera batean ezin izan gintuzten kaleratu, jendea etxeen barruan itxi zelako. Baina bi-hiru egunen buruan ez zen polizia etorri, armada baizik. Etxoletatik atera, ondasunak kamioi batera igo eta Otxarkoagara eraman gintuzten. Baina argi gera dadila hori indarrez egin zutela. Indarkeria erabiliz”.

Operazioa 1961eko abuztuaren 10ean hasi zen. Desalojatu zuten lehen auzoa Ingelesen Zelaietan kokatutakoa izan zen. Ez zen hautatze hutsala, haxe baitzen hiri erdi-erdian zegoen auzo bakarrenetakoa, Deustuko Unibertsitate parean eta hiriko zabalgunetik oso hurbil. Bilboko udalak hiru kamioi, hiru autobus eta suhiltzaileen kamioi bat bidali zituen. Auzokoek jarritako erresistentzia zela-eta, Zorrotzako Komandantzia Militarra mugiarazi zen hurrengo egunetan. Etxolen eraistea eta Otxarkoagara

egindako trasladoa garaipen bat bezala aldarrikatu zuten gobernu erakundeek, baina erresistentziaren eta indarkeriaren irudiak utzi zituen ekintza bat izan zen. Operazio honetan parte hartu zuten funtzionario eta poliziaei modu ofizial eta publikoan eskaini zien udaletxeak bere esker ona⁶⁶.

*Suhiltzaileak etxolak eraisten Ingelesen Zelaian. Atzean, Deustuko Unibertsitatea.
La Gaceta del Norte*

Behin etxolak eraitsita eta Otxarkoaga eraikita, erregimenak etekin politikoak lortu nahi izan zituen. Horretarako, Etxebizitza Ministerioak eskatuta, Jordi Grauk *Ocharcoaga* film laburra zuzendu zuen. Ikus-entzunezko lan hau aztertzeak merezi du, historia ulertzeko gako garrantzitsuak baititu. Pelikularen hasieran lursail lehor eta arrakalatu bat dago. Nekazari batek lur zati bat hartu eta eskuekin desegiten du, lehortasuna azpimarratzeko. Lur hila da, bizitzarik gabea. Off-ean hitz egiten duen ahots batek espainiar nekazari-munduari egoera larriari buruz informatzen du. Espainiar iragan konkistatzailea aipatzen du, “*gizon hauek Amerika birkonkistatzeko gai*” izango baitziren, erregimenaren doktrinari

keinu eginez. Bizkaitar industriaren deiari erantzun diotenen jatorri extremeñoa azpimarratzen du horrela, Hernán Cortés eta Francisco Pizarroren berdina. Lur agortuaren planoak tren bat erakusten du atzealdean eta industria bizkaitarraren irudiekin trantsizioa egiteko erabili, garai hartan “Extremadura edo Galizian sobera” zeuden gizonak burutu zuten prozesu migratzailea deskribatzeko helburuarekin. Honen ondoren, etxolen fenomenoaren sorreraren kontakizuna egiten du, hiriko auzune desberdinen plano gordinak erakutsiz. Horietan etxe mota ugari –batzuk sendoak– eta kaleetako bizitza ikus daiteke, biztanleek pairatu behar zituzten baldintza gogorak agerian utziz. Transmittitu nahi den mezua da Otxarkoagako hirigintza-ekimenak arazo hauek denak amaiarazi dituela, horregatik igaro da etxolen plano batetik auzo berriaren eraikuntzaren planora: “*Eta miraria bete zen*”. Auzoak eskainiko dituen zerbitzuak zerrendatzen ditu ahotsak: “*Otxarkoagan zinema izango da, bi eskola, Otxarkoagan kafetegiak egongo dira, sendagilea [...] elizetan guztiontzako lekua izango da*”. Azken aipu honekin, eliza irekiarena, erregimenaren nolabaiteko irekiera eman nahi zen aditzera.

Dokumentalak etxebizitza berrien azken moldaketak nabarmentzen ditu, baita auzoa bukatuta erakutsi nahi duten planoak ere. Eraikin hauek etxoletako bizilagunak jasotzeko izango direla azpimarratzen da. Aurrerago azalduko dudan bezala, lehenengo biztanleek oso bestelako egoerarekin egin zuten topo. Lekualdatzea borondatez eta modu baketsuan egin zela adierazten da, beti horrela ez zela izan badakigun arren. Etxebizitza Ministerioaren asmoen kontra, zuzendariak lortu zuen kritika sotila ezkutuka sartzea, planoak eta zarata karrankariak tartekatuz. Hala ere, aitakeriaz gainezka egiten du dokumentalak askotan, adibidez, justizia soziala nabarmendu nahi denean eta auzoko biztanle berrien zorientasuna goraipatzen denean. Etxoletatik auzora eman zen aldaketa argi geratzea bilatu zuten. Dokumentalak Ministerioaren oniritzia jaso zuen; ez, ordea, Francorena. Diktadorea irudi ilun, zeru lainotu eta biztanleen poztasun-adierazpen gabezia kexatu omen zen. Zuzendariak plano berri batzuk grabatu behar izan zituen, baina dokumentala ikusiz gero argi geratzen da zeintzuk diren gerora grabatu eta kokatu zirenak. Dokumentala ez zen inoiz

publikoki proiektatu, eta XXI. mendera arte galduta zegoela uste izan zen. Egileak ere zalantzak zituen kopiarik geratuko zen, baina azkenean Euskal Filmotekak berreskuratu zuen. Honi esker, baita *¿Bilbao?* film laburrari esker ere, etxolen irudiak ditugu lokatzezko kale haietan nola bizi ziren ezagutzen laguntzeko.

-
- 61 Bere agindua 1957ko otsailaren 25etik 1960ko martxoaren 17ra hedatu zen, eta frankismoaren hirigintza politikaren konfigurazioan ezinbesteko elementua izan zen.
- 62 Sambricio, C., *La vivienda en Madrid en la década de los 50. El Plan de Urgencia Social*, Electa, Madril, 1999.
- 63 Ibidem.
- 64 López Echevarrieta, A., “Se busca el cortometraje ‘Ocharcoaga’”, *Bilbao*, 2005eko otsailak, 37. or., Bilbo.
- 65 Planak hurrengo puntuak bete behar zituen: 1. Ebakuazioa auzoz auzo antolatu; 2. Ebakuazioa jakinarazi, bere kabuz mugitu nahi dutenei etxebizitza aukeratzeko aukera eman; 3. Indarrez ebakatu behar izan direnei etxebizitzak zozketa bidez esleitu; 4. Pertsonak eta ondasunak mugitu; 5. Aldi berean etxolak eraitsi berriz okupatuak izan ez daitezen; 6. Etxolen alokairu edo okupazioa ekidin; 7. Otxarkoagarko sarbideak atondu; 8. Zerbitzu publikoak; ebakuazio plana; zabor-bilketa, ur, eta argindarra bermatu; 9. Merkatua jatekoekin hornitu; 10. Osasun zerbitzua eskaini; 11. Erlijio zerbitzuak eskaini. B.U.A. - C-33348/5.
- 66 B.U.A. - C-019144/013.

ETXOLA BERTIKALAK

“Lehen esaten nuena, bada. Infernuan bertan gaudela. Hemen ezta Jaunaren sobera parabola aditu. Neskatxaren ama, neskatxa bera bezala, senarrik gabe dago, ezta inoiz esposatu. Orain hamar urte edo, ijito batekin juntatu zen, eta etxola bat zedukaten Oilarganen. Etxolak suntsitu zituztenean, bizi-leku hau eman zieten, baina han baino hijiene eta osasun bide guttiagorekin bizi dira, edo hiltzen dira, hemen. Ahuntzak beti basora. Dutxan perrezila landatu dute, eta eskaratzean zerri bat gizentzen dute. Gezurra dirudi, baina hala da”.

Jainkoa jaio da Otxarkoagan
Gabriel Aresti

Otxarkoaga konponbide duin bat izan zen?

Propaganda ofizialak errealitatearekin talka egin zuen. Alde batetik, egia da etxola-auzo gehienak suntsitu zirela eta, aldi berean, etxoletako biztanleei errenta mugatuko etxebizitzak eskaini zitzaizkiela. Hala ere, etxebizitza eta auzo hauek ez ziren inolaz ere Etxebizitza Ministerioak hitz eman zizkien hiri-paradisua. Baldintzak hobetu zirela egia da, baina gabeziak ugariak eta larriak ziren, are gehiago hiriko beste auzoekin alderatuz gero. Auzo hauetan ez zen eraikin komunitariorik, espaloi edo

errepiderik, ezta argiztapen artifizial edo ikastetxerik ere. Bereziki lehenengo urteetan, auzo hauek ez ziren eraikinak baino, etxolakideei etxebizitza bat emateko guneak. Gainera, etxebizitza hauek gabezia handiak zituzten, merke eta azkar egitearen ondorioz, biztanleen bizi maila baldintzatuko dutenak. Autore askok etxola bertikalak deitu izan diete eraikuntza hauei.

Etxebizitza Ministerioak eta gainerako erakundeek irizpide argi batzuekin lan egin zuten: espazioa ahalik eta gehien aprobetxatzea kostu minimoarekin. Honek eraikinen kalitatea baldintzatuko zuten material merkeak erabiltzea suposatu zuen. Vicente Mortes, INVko zuzendariak, agindu argiak eman zituen: “*Zoruairen prezioa, dirua, materialak zaindu, ez edertasuna [...] Espainiako etxebizitzaren batez besteko neurria handiegia da [...] Etxebizitzaren prezioa jende umilaren gaitasun ekonomikora egokitu behar dugu*”⁶⁷. Irizpide hauekin, Arrese buru zela, espekulazioa espainiar eraikuntza-sektoreaz jabetu zen. Urbis eta Banús bezalako enpresek dirutza egin zuten eztanda inmobiliario honi esker.

Plan biribila ematen bazuen ere, barne funtzionamendu zaharkitua zuten tokiko botereekin talka egin zuen. Etxebizitza Ministerioaren proiektuek botere lokalen laguntza behar zuten aurrera egiteko, baina hauen ezgaitasunak agerikoak ziren. Merketze-irizpideak ez ziren izan etxebizitza berri hauen baldintza txarren erantzule bakarrak.

Auzoak, beraz, eraiki ziren. Hasieran soilik etxeak zeuden, blokeak, etxola bertikalak. Urbanizazioa, egitekotan, aurrerago egingo zen. Gune hauek ez zuten hiriarekiko konexiorik; sateliteak ziren, nukleo baten inguruan biraka.

Frankismoak bermatu nahi izan zuen bake sozialak errealitatearekin talka egin eta egoerak eztanda egin zuen. Auzo askotan auzokide elkarteak jaio ziren, egoerarengatik arduratuta, irtenbideak bilatzeko. Nazkatuta zeuden etxebizitzaren barruan zituzten gabeziez, nazkatuta kaleak lokatzez gainezka egoteaz, inolako ekipamendu kolektiborik ez izateaz, ez eskolarik, ez erietxerik. Auzo ahaztuak ziren, jaiotzatik kondenatuak. Hirigunetik urrun eraikiak langileak metatzeko, nolabait konfinatzeko.

Etxoletako biztanleak elkarriketatu ditudanean, guztiek zituzten buruan momentu latzak, gosea eta lokatza. Baina, guztiaren gainetik, elkartasuna eta sentimendu kolektiboa goraiatzeko dituzte. Guztiek nabarmendu dute nola heldu ziren ezagutzen ez zuten hiri batera, nola sentitu ziren arrotz eta bakarrik. Guztiek nabarmendu dute nola alboratu zituzten beldurrak, nola batu ziren eta batera nola borrokatu ziren bizi-baldintza hobeen alde. Hori ere eman diote etxolatarrek hiriari, ez bakarrik lan egiteko eskuak. Etxolan bizitakoei ere zor die Bilbok, neurri handi batean, lortutako aberastasuna. Auzo-elkarteak oso garrantzia handikoak izan ziren Bilboko mugimendu sozialen sorrera eta garapenean. Gaur ere badira. Otxarkoaga, Uretamendi eta Errekalden loratu eta hiri osora hedatu ziren.

Uretamendi

Auzo honi buruz luze hitz egin da liburu honetan, berau baitzen etxola-auzoen artean ezagun eta paradigmaticoa. Baina zer gertatu zen Uretamendin etxolak eraitsi zituztenean?

Borri apaizak egindako lanak bere fruituak eman zituen. Urteetan zehar jositako sareak eta auzokideek barneratutako elkarlan-dinamikek beste etorkizun bat eskaini zioten auzoari etxolak eraitsi zirenean. Beren etxebizitzak galdu eta Otxarkoagara bidali ordez, Uretamendiko etxolakideak auzoan bertan geratu ahal izan ziren, han eraiki ziren etxeei esker. 1960 urtean San Jose Obrero elkartea sortu zuten auzokideek, eta etxebizitza duinak eraikitzea erabaki zuten. Guztira 328 etxebizitza eraikitzea lortu zen, Bizkaian eraiki behar ziren 4.000 etxebizitza sozialen artean zeudenak. San Jose Obrero elkartek, kideen aportazioei esker, 34.000 metro karratu erosi zituen auzoan, eta beste horrenbeste eman zizkieten⁶⁸. 1960 urteko maiatzaren 1ean, dataren aukerategia ez da kasuala, lurraren egokitzapenari eta etxolen lekualdatzeari ekin zitzaion⁶⁹.

Urte bereko abuztuaren 14rako, lehenengo etxolak eraiki eta hamar urtera, auzoko zortzi familia beteranoenak, zortzi familia ugarienak eta zozketa baten bidez aukeratutako beste zortzi familia etxe berri hauetan sartu ziren bizitzera. Etxe hauek, auzokideek berek eraiki zituztenak, 38 eta

40 metro karratuko tamaina zuten eta bi solairukoak ziren. Ez ziren etxebizitza altuagoak egin lurazpian Altos Hornoseko hondakinak lurperatu zituztelako eta zoruak ezingo zuelako pisu handiegirik jasan. Bai etxeen eraikuntza bai familien hautaketa auzokideek berek egin zuten, tokiko autoritateak kanpo utzita. Etxebizitza horiek zutunik daude oraindik eta auzoaren erdigunean kokatuta daude, gune komunitarioa izandako eliza zuria egon zen tokian. Leku ikonikoa da, guztiz, auzokoentzat karga sinboliko handia duena.

Etxebizitzaren eraikuntza Uretamendin, etxolak zutik zirenean. Floren Carrón

Hurrengo urteetan, 1966 eta 1971 urteen artean, beste 136 etxebizitza eraiki ziren. Horretarako Gaztelapiko mendia lautu zen, auzoaren fisionomia guztiz aldatuz. Horri esker, etxoletako biztanle asko auzoan bertan geratu ahal izan ziren. Guztira, 491 etxebizitza eraiki ziren, auzotarrentzako bizileku izan zirenak.

Etxebizitzak eraiki ziren arren, auzoan azpiegitura-gabeziak nabarmena izaten jarraitu zuen. Udaletxean entzungor egiten jarraitu zuten, uste baitzuten etxebizitzaren arazoa konponduta egoera lasaituko zela. Baina

Uretamendiko biztanleak ez zeuden lehen garaipen batekin konformatzeko prest, eta beren bizi-baldintzen alde borrokan jarraitu zuten. Modu honetan lortu zuten auzorako sarbidea hobetzea, kaleetako argiztapena finkatzea eta garraio publikoa auzoraino heltzea. Azken hau lortzeko protesta ugari egin zituzten. Ikusgarrienetakoak astoekin egindako martxak izan ziren, auzotik udaletxeraino. Baina guztien artean ikusgarriena 1978an auzokide-talde batek autobus bat bahitu zuenekoak izan zen. Auzotik hurbilen zegoen autobus-geltokian, astoekin udaletxetik etorri eta gero, autobus bat bahitu eta batzuk astoekin auzoraino itzuli ziren bitartean, beste batzuk bahitutako autobusean igo ziren, astoei jarraituz. Ibilgailua Betolazaraino igo zen, autobusa auzoraino igo zitekeela erakusteko, ondo aparkatu, eta gurpilak zulatu zizkioten. Ekintza honen ondoren, autobus-konpainiarekin akordio batera heldu ziren eta autobus-zerbitzua auzoraino heldu zen. Gaur egun autobus-linea bat, 27 zenbakiduna, Uretamendi eta Betolazaraino igotzen da.

Otxarkoaga

Ondoko irudia 1966ko Bilboko mapa bat da, bertan ikus daiteke Otxarkoagaren (goian, eskumaldean) eta hiriaren arteko urruntasuna. Argi ikusten da auzoa porlanezko irla bat dela, bakartua, hirigunetik baztertuta. 3 kilometro zeuden hiri-saretik auzora. 3 kilometro lokatz, 3 kilometro huts. Errepide batek ere ez du Otxarkoaga zeharkatuko hor hiltzeko ez bada. Auzoa soilik auzora doanak zapalduko du. Otxarkoaga diseinatu zutenen ideia hori baitzen, hiri-egituratik kanpo funtzionatu behar zuen auzo autosufizientea eraikitzea. Hor, hiritik 3 kilometrora, langileak sartzea, ez ikusteko, haien presentzia Kale Nagusian edo hiriko zabalgunean ez nabaritzeko. Auzokideen %62,1ek ekoizpen sistemaren mailarik baxuenetan lan egiten zuten eta %65,6 etxoleatik zetozen⁷⁰. Bi ezaugarri hauek baldintzatu zuten auzoaren egitura soziologikoa eta maila ekonomikoa.

Goian, eskuman, Otxarkoaga. Bilboko Udal Artxiboa

Horrela sortu zen Otxarkoaga, langile-klasearentzako biltegi bat bezala. Inolako azpiegiturarik gabe eraiki zen; ez errepiderik, ez zerbitzu publikorik. Porlanezko eraikinak, porlanezko uharte bat osatuz.

Auzo hau Bilbon dagoen paradigmaticoa da, frankismo garaiko etxebizitza sozialari dagokionez. Esan bezala, etxolen arazoari irtenbidea emateko eraiki zen. Etxolak eraitsi zirenean, biztanle gehienak auzo honetara lekualdatu zituzten. Biztanleen banaketa egiteko orduan ez zen auzoetako egituraketa soziala mantendu, eta urteetan jositako sare sozialak eta harreman pertsonalak apurtu egin ziren. Hala dio Basilio Alonsok:

“Monte Banderas-en auzokideen arteko harremana oso ona zen. Guztiok laguntzen genion elkarri. Gero, Otxarkoagan, harremana ez zen berdina izan. Zu 112 blokean egokitu zintuzten eta zure auzokidea 74 blokean. Hori jada ez zen gauza bera. Monte Banderas etxolaz inguratutako bide bat zen eta han guztiok ikusten genuen elkar egunero. Gerora, blokeetako auzokideekin sortu ziren harremanak”.

Egokitze arazo ugari izan ziren, etxola-auzoetako bizimodua etorkinen jatorrizko herrietakoaren oso antzekoa baitzen. Nekazari-munduarekin zerikusi handiagoa zuten hiri handi bateko bizimodu zatatatsuarekin baino. Leku irekietan eta altuera gutxiko etxeetan bizitzera ohituta zeuden, ez

ordea porlanezko etxe orratzen artean. Horrek deserrotze sentimendu bat piztu zuen askorengan, Pablo Herránek, Altamirako etxola-auzoko biztanleak adierazi bezala:

“Nire aitak baratze bat zuen etxe alboan eta bere denbora librean landu egiten zuen. Bilbo oso urrun ikusten genuen. Gauren batean jaialdiren bat entzuten genuen, baina besterik ez. Landa artean bizitzetik laugarren solairu batera igaro ginen. Nire gurasoak guztiz beldurtuta zeuden. Balkoian sare bat jarri zuten, kalera jausi ez gintezan. Gu bizi ginen tokitik 50 metro karratuko etxebizitza batera igarotzea arraroa izan zen. Hiri-bizitza, eskailerak, kotxeak, etab. Jende asko bizi zen, jada ez zeuden bakarrik. Nire gurasoei kostatu egin zitzaion, adiskide asko galdu zituzten”.

Adiskide-sareen apurketa ez zen arazo bakarra izan. Etxeetara bizitzera sartu eta urtebetera, udaletxeko arkitektura sailetik egindako txosten batek kalteak erregistratu zituen etxebizitzaren %80an⁷¹. Larrienak hezetasuna, arrakalak eta sukalde akatsdunak ziren. Instalazio elektrikoak erdipurdikoak ziren eta eraikuntzarako erabili ziren material eskasek eta abiadura handiak etxebizitzaren baldintza txarrak izan zituzten ondorio: *“Ez zen nire gurasoek espero zutena. Eraikuntza ez zen egokiena. Sartu eta gutxira konponketak egin behar izan zituzten”*, gogoan du Pablo Herrán Ruiz de Apodacak. Biztanleak ez ziren konponketak egin behar izan zituzten bakarrik: etxebizitzetako giltzak eman eta bi urtera, 13 milioiko aurrekontua zuten lanak burutu behar izan zituen udaletxeak.

Etxebizitzek soilik ez, auzoak ere gabezia ugari eta larriak zituen. Kaleak asfaltatu gabe zeuden, inguru guztia lokatzez beteta. Ez zen eskolarik, ez komertziorik. Lorategiak zaindu gabe zeuden, urbanizazioa bukatu gabe, auzoko sarbide eta komunikazioek askotan ez zuten logikarik, gune komunitarioak, zinema eta herritarrentzako gunea bukatu gabe zeuden. Eta horrela, zerrenda luze bat. Ukaezina da hobekuntza ekarri zuela haien bizitzetan, baina beraien egoerari asko falta zitzaion duintasun gutxienekoa izateko.

Porlanezko uhartea.

Otxarkoagako ikuspegiak argi erakusten du auzoaren bazterketa espaziala

Etxola-auzoak bezala, Otxarkoaga guztiz baztertuta zegoen. Lehen urteetan garraio publikorik gabe egon ziren biztanleak, eta kaleak asfaltatu eta argiztatu gabe zeuden. Honi ez zitzaion konponbidea jarri 1966 urtera arte, auzokideek Otxarkoagan 5 urte zeramatenean. Bazterketa fisikoaren sentsazioa oso ohikoa zen. Auzoaren diseinuak kaos eta nahaspila-sentsazioan lagundu zuen. Auzoak asfaltatutako kale bakarra izango du eta horren inguruan blokeak pilatuko dira inolako logikarik gabe.

Instituzioek beste albo batera begiratu zuten, etxolekin egin bezala. 1967ra arte, adibidez, ez zuten auzoko garbiketarako lokal bat atondu. Auzoan ez zen anbulategirik eraiki, eta osasun-zerbitzua sorospen gune batekin betetzen zuten. Egoera ikusita, ez da harritzekoa, beraz, auzokideek bizitza kalean egitea, beren aurreko bizitzaren oroimenez. Horrela sortu ziren auzokideen arteko harremanak, eraikin garai eta etxe orratzetan, bestela, ezinezkoa zena. Beste behin ere, instituzioek albo batera utzi izanaren sentimentua zuten, baita Bilboko gizartearen axolagabetasunarena ere. Honela joan zen auzo-kontzientzia pizten eta auzokideen arteko lotura

sortzen. Beste behin ere, auzokideek pairatzen zuten egoerari aurre egiteko borrokatu behar izan zuten. Berriz ere sareak ehundu zituzten.

Beti Argi kultur elkarteak izan zen auzoko lehenengo ekimen kolektiboa. Auzoko apaiz eta Historia-irakaslea zenak jarri zuen martxan, auzoko haur eta gazteen aisialdiari alternatiba bat emateko. Hemen ikasi zuten komunitatean bizitzen eta ardurak hartzen. Hemendik pasatu ziren gerora auzo-elkarteko eta talde politikoetako kide izango ziren asko. 1968an auzokideen elkarteak sortu zuten, jaio berria zen auzoaren arazoei aurre egiteko. Baita lortu ere. Hurrengo hamarkadetan hamaika borroka eraman zituzten aurrera, etxebizitzak eta auzoko zerbitzuak hobetzeko asmoz, baita askatasun indibidual eta politikoen alde ere. Otxarkoaga auzorik gatazkatsuenetakoa da –Errekalderekin batera– Bilboko herri mugimenduaren memoria kolektiboan; eta jarraitzen du izaten, oraindik ere. Otxarkoagaren izaera gatazkatsua ez zuen soilik auzoaren egoerak markatu, biztanleen ezaugarri soziologikoek ere garrantzia izan zuten, Txutxi Paredes auzotarrak dioten bezala:

“Nik uste dut argi zutela hor sortzen ari zirena, jende guzti hori hor sartzeak suposatuko zuena. Bestela, zergatik izango zen komisaldegia eraiki zuten lehen azpiegitura? Lehena eta bakarra. Zergatik erabaki zuten eraiki beharreko lehenengo gauza komisaldegia bat izatea?”.

Hipotesi hau esanguratsua da auzoak izan zuen garapena aztertuz gero. Greba eta manifestazioak antolatzen zirenean, auzoaren fisionomiak erraza egiten zuen berau ixtea, poliziaren ekimena oztopatzea. Azken finean, errepide bakarra zegoen, sarrera eta irteera zena. Oso erraza zen sarbide hau kamioiekin edo obretako materialekin blokeatzea, auzoa Asterix eta Obelixen herrixkaren antzeko bihurtuz.

AFOk⁷², Otxarkoagako auzokideen elkarteak, jarduera nabarmena izan zuen frankismoaren azken urteetan, baita diktadorea hil eta gutxira ere. Askatasun kolektiboen aldeko eta auzoaren gabezien aurkako ekimenek markatu zuten haren ibilbidea garai honetan. 1977an Falangeren lokalak

okupatu zituzten eta auzokideentzako gunea bihurtu zuten. 1978an auzokide talde bat udaletxean agertu zen auzoaren erreforma bultzatzeko. Istiluak egon ziren auzokideen eta polizien artean, azken hauek ez baitzieten udaletxera igarotzen utzi nahi. Urtebete geroago, auzokideek Madrilera bidaiatu zuten. Han Etxebizitza Idazkari Orokorrekin elkarrizketatu ziren beren aldarrikapenen berri emateko. Udaletxeari zor zizkioten errenten ordainketa eten zuten arazoei irtenbidea bilatu arte. Azkenean, 1981ean, aldarrikapen, manifestazio eta ekintza desberdinei esker lortu zuten auzoak behar zuen erreforma.

Auzoko gazteek, baina, ez zuten arazo hau hain garrantzitsua ikusten eta “teilaren afera”⁷³ bukatu zenean, horrela deitzen baitzuten garaiko hainbat gaztek, heldu askok alde batera egin eta belaunaldi berri batek hartu zuen auzo-elkartearen ardura. Otxarkoagak bere izaera gatazkatsua eta langile-klasearen harrotasuna mantendu zituen. Gaur egun, 2021ean, Mendebaldeko Europako auzo bakarra izaten jarraitzen du bere plazarik garrantzitsuenean Marx eta Lenin lider komunista historikoen ohorez estatua bat mantentzen duena⁷⁴.

-
- 67 López Díaz, J., *La vivienda social en Madrid, 1939-1959*, UNED, Madril, 2002.
- 68 Finantziazio-iturri ugari bilatu ziren, hala nola, El Cordobés-en zezenketa bat, ospatu ez zena, baita hainbat kantaldi ere. Horietako bat Aimé Duval jesuitarena izan zen. Kantaldia eskaini ondoren, Uretamendirekin liluratuta, abesti bat eskaini zion, “A Bilbao”.
- 69 Eguiraun, J., “Uretamendi-Betolaza: del suburbio a la ciudad”, Alonso Olea, E.J. (Koord.), *Bilbao y sus barrios. Una mirada desde la historia*. Volumen 5, Bilboko Udala, Bilbo, 2011.
- 70 López Simón, I., *Los olvidados. Marginalidad urbana y delincuencia juvenil en los extrarradios de las ciudades industriales: Otxarkoaga y San Blas (1959-1986)*, Doktorego-tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea, Leioa, 2018.
- 71 Ibidem.
- 72 Asociación de Familias de Otxarkoaga.
- 73 Horrela esaten zioten Otxarkoagan, txantxetan, etxebizitzaren inguruko borrokari.
- 74 Horrela adierazi dute behin baino gehiagotan, harro, auzotarrek.

ETA GERO, ZER?

Txabolak eraitsita eta biztanleak Otxarkoagara lekualdatuta, etxolen arazoari amaiera ofiziala eman zitzaion. Hala ere, Caritasen txosten baten arabera, 1965ean 15.000 pertsona zeuden Bilbon etxoletan bizitzen. Hau horrela izan zen? Otxarkoaga eraikitzeak ez zuen txabolismoaren fenomeno Bilbotik desagerrarazi?

Erantzuna konplexua izan daiteke, txabolismoaren fenomenoaren barruan askotariko errealitateak zeuden eta. Alderik prekarioena, egurrezko etxola minimoena, infraetxebizitzena, hein handi batean desagertu zen, baina ez guztiz. 1965ean airetik ateratako argazkiei erreparatuz gero, 1956koekin alderatuz, argi eta garbi ikus daiteke nola etxola-auzoetako asko desagertu diren. Etxola horiek desalojatu eta eraitsi zituzten berriro inork okupa ez zitzan. Erresistentzia-kasuak izan ziren arren, gehienak desagertu egin ziren.

Batzuek zutik iraun zuten, baita berriak eraiki ere. Fenomeno hau luzatu egin zen, udal gobernu desberdinek ezkutatu eta ukatu nahi izan bazuten ere. Baina garaian jaso ziren salaketek alde batetik –azkena 1986 urtekoa da–, eta 1978ra arte etxolen aurkako zaintzaile zerbitzua urtez urte berriztatu izanak bestetik –zeinarentzat Udalak jasotzen baitzuen urtero 72.000 pezetako dirulaguntza Etxebizitza Ministerioaren aldetik–, argi erakusten dute etxolak ez zirela desagertu⁷⁵. Ordutik aurrera, alabaina, etxolen fenomeno gero eta bazterrekoago bihurtu zen. Otxarkoagan eta

beste auzoetan eraiki ziren pisuak ordaindu ezin zituztenek jarraitu zuten etxebizitza mota hauetan babesten. Gainera, etxolen eraiste-kanpaina egin zenetik aurrera, fenomenoak oso lotuta gelditu zen ijitoekin, eta horrek areagotu egin zuen txabolismoarekin lotutako estigmatizazioa. Arazoa, beraz, are ikusezinagoa bilakatu zen.

Etxoletan jendeak bizitzen jarraitu zuela dioten hainbat lekuko ditugu eskura. 1962 urtean, Derriba-Chabolas operazioa egin zenetik urtebetera, La Peñan hainbat etxola eraitsi zituzten⁷⁶. Hori egitean alboko etxebizitza bateko teilatua eta eraikinaren parte bat hondatu ziren. Han bizi zen familiaburuak, etxea konpontzeko eskatu orde, ordainetan Otxarkoagan pisu bat eskatu zuen, egin zuen salaketan agertzen zenaren arabera etxetxoaren hondarretan bizi baitziren senar-emaztea eta bost seme-alabak.

*Etxola bat Otxarkoaga inguruan 1970ean.
La Gaceta del Norte*

1970ean Monte Caramelon eraikita zeuden hainbat etxolaren aurkako salaketa bat erregistratu zen⁷⁷. Salaketari kasurik ez egitea erabaki zuen Udalak, etxola horiek ez baitzuten trabarik egiten. Urte berean, Peñascalén zeuden hainbat etxola eraitsi ziren, eta bertan bizi zirenei etxebizitzak eskaini zitzaizkien. Behin birkolokatuta, suhiltzaileek etxolak eraitsi zituzten. Hurrengo urtean hainbait etxolaren berri dugu, bai Otxarkoagan

bai Iturrigorri inguruan. Etxebizitza bezala erabiltzeko zirela argi dagoen arren, ez dago biztanleen berririk.

70eko hamarkadan zehar beste hainbat salaketa erregistratu ziren etxebizitza ilegalak eraikitzeagatik. Hamarkada-aldaketarekin, salaketak murritzitu egingo dira eta guztiak ijitoen etxolen aurkakoak izango dira.

Fenomeno honek, etxolen bigarren olatu honek, ez zuen lehenengoaren tamaina hartu, baina argi utzi zuen etxebizitzaren arazoak konpondu gabe jarraitzen zuela. Alde batetik, migrazio-mugimenduak apaldu baziren ere, hiriko biztanleriak hazten jarraitu zuen, migrazioari baby boom-aren fenomenoak jarraitu baitzion 60ko hamarkadaren erdialdean. Etxebizitza gehiago eraiki beharra zegoen; horregatik, aurretik etxola-auzoak egon ziren lekuetan eraikuntza-promozio berriak eraiki edo baimendu behar izan zituzten, Uribarri, Txurdinaga edo La Peña, kasu. Horrela, udaletxeak aurretik etxola-auzoak izan ziren gunek eraikuntzarako erabili ahal izan zituen, baita langile-klasea erdigunetik kanpo zegoen periferian kokatzeko ere. Hala ere, infraetxebizitzaren fenomenoak urte luzetan jarraitu zuen.

Bestetik, kontuan izan behar da etxe haietako asko, etxolen fenomenoaren barruan sartu zirenak, adreiluzko etxe txikiak zirela, argindar eta ur-hornikuntzarekin, baita saneamendu-sare batekin ere. Mota honetako auzoetan, biztanleek etxeak mantetzearen alde egin zuten. Etxe haietan urteak zeramatzaten, kale horietan mila istorio eta harreman sortu zituzten. Auzo horietan komunitate sendoak zeuden eta ez zuten hain erraz amore emango. Adibiderik garbiena Masustegi dugu. Gaur egun auzo horretan dauden etxeek 50eko hamarkadan eraiki ziren etxeetan dituzte oinarriak.

Azkenik, Uretamendin egin bezala, etxolak etxebizitza duinengatik aldatzea eskatu zutenak ditugu, La Peña edo Oilarganeko biztanleak kasu. Azken auzo honetako baldintza latzak aurretik aipatu ditut, baita kale horietan sortu zen kontzientzia kolektiboa, elkarlana eta borroka-grina ere. Horrela, aldarrikapen kolektiboekin lortu zuten 1976an etxolak etxebizitzengatik aldatzea. Urte luzez beraien etxea izandako lekuan mantentzea lortu zuten, komunitatea apurtu gabe. Auzune batzuek, beraz, lortu dute gaur arte irautea.

Zalantzarik gabe, bigarren fase honetan, bizi-baldintza duinez gozatu zuten auzo hauetako biztanleek. Masustegi bezalako auzoek nekazarimunduko herrien itxura hartu zuten. Uretamendi eta Oilargan, non, hasieran altxatu zituzten eraikinak kenduta, 5-6 solairuko etxeak eraiki baitziren, hiriko beste edozein langile-auzoren antzeko bihurtu ziren.

Gaur egun, 2021. urtean, etxolak ikus daitezke Bilbon, oraindik ere. Gutxi dira baina badaude. Nekazaritzarako etxolak dira gehienak, 80ko hamarkadan, desindustrializazio garaian, jubilatutako, aurrejubilatutako eta langabeentzat udalak baimena eman zuen ortu txikien alboan eraikin mota hauek izateko. Hiriko puntu desberdinetan begiztatu daitezke: Caños pasealekuan, Arnotegi eta Arraiz mendien magaletan, Betolazan, Artxandan eta beste hainbat puntutan. Eraikuntza txikiak dira, egurrezkoak, trenak ekarri zituen etorkin horiek etxebizitza gisa erabili zituztenen antzekoak. Baina hauek, beste haiek ez bezala, ez dira bizitzeko erabiltzen, nekazaritzarako lanabesak gordetzeko baizik.

75 B.U.A. - C-019481/017; C-019507/017; C-019542/009; C-003737/005; C-004129/007.

76 B.U.A. - C-001656/010.

77 B.U.A. - C-002599/024.

BAZTERREAN BAZTERTUAK

*“Hau da Bilbo, esan zuen gizonak.
Kapela zuria zeraman gizonak, eta Hau da Bilbo, esan zuen.
Hau da
Pinturaren Museoa, esan zenuten. [...] Zer da hori? Seinalatu
zenuten leihotik. Deustuko Eskola. Jesuitena.
Ez, hangoa. Egurrezko etxe haek. Ijitoak, esan nuen lotsaturik.
Urrutian entzuten zen trumoia. Grekoa. Goia.”*

Souvenir d’Espagne pour mesdemoiselles
Solanje et Helena Gereziaga
Gabriel Aresti

Ijitoek eta ijito ez direnek (*gadjo* edo *payo*, haien hizkeran) partekatu dituzten espazioetan botere desorekak sortu izan dira, gehienetan ijitoen kalterako. Legeak eta estigmak ijitoen aurkakoak izan dira historikoki, gizartearen maila guztietan, klase altu zein apaletan sustraitu den arrazakeriaren ondorio. Begi bistakoa da Bilboko botere lokalek, instituzional zein sozialek ijitoen aurkako jarrera zutela, gizatalde honek pairatu behar izan duen jazarpena konstantea izan baita. Adibidez, hau irakur zitekeen garaiko prentsan:

“Ijito-talde batek ikuskizun tamalgarria eskaini zuen [...] oihuak eta irainak, emakume ijitoen ahots bereziarekin [...] Publikoa adi zuten, ondo pasatzen, entzuten zituzten irainak errepikatzen, baina behintzat ondo jantzita zeuden, ez ijitoak bezala, erdi biluzik eta zikin [...] ijitoak katuen moduan borrokatzen dira, elkarrekin akanpatzeaz nazkatu direnean”⁷⁸.

Eta beste hau:

“Eguerdi aldera, Bilboko erdigunean eskupekoa eskatzen zuten ijito txikien presentzia nabaritu zen. Zikin eta zarpatsu, hirunaka mugitzen ziren Kale Nagusiko leku estrategikoetan [...] Astun aritu ziren meza irteeran dirua eskatuz [...] San Mames eta Areatza inguruan ere ibili ziren, folklorkoa baino gehiago negargarria zen espektakulua eskainiz [...] Ez ditugu ijitoen presentzia honen arrazoiak ezagutzen [...] baina eskaini zuten espektakulua ez zen Bilbo bezalako hiri batentzako egokia [...] Ez dugu ijitoen arazo eternala konpontzea bilatzen, baina haur hauek beren gurasoekin egotea nahi dugu, edo beren karabanari jarraitzea, hiriko erdigunean inkursio hauek egin gabe”⁷⁹.

Bilboko gizarteak, behintzat hiriko erdigunean bizi zenak edo hiriko egunkarietan idazten zuenak, ijitoak arazo-iturri gisa ikusten zituen. Gizartearen bazterrean baino gehiago gizartetik at kokatzen zituzten. Gizartearen sektore honentzat, ijito guztiak transhumantzia, pobrezia eta delinkuentziari lotuta zeuden. Bilbotar zintzoentzat, ijitoak beti izango ziren karikaturizatu eta estigmatizatuak.

Bilboko etxola-auzoetan bazeuden ijitoak, bizitza ibiltaria izan zuten asko etxoletan ezarri baitziren. Gune horietan botere desorekak ematen ziren. Liburuaren atal honetan, ijito eta *gadjoen* arteko elkarbizitza deskribatzea, botere dinamikak aztertzea eta estigmaren ondorioz sortu ziren gatazken berri ematea izango da helburua. Aurretik ikusi bezala, ijitoen presentzia fenomenoaren hastapenetan dago, baina *Operación Derriba-Chabolas* haren ondoren iraungo zuten etxola gehienetan ijitoak

bizi izango dira. Etxola-fenomenoaren bigarren fase hau maila ekonomiko oso baxuko biztanleek protagonizatuko dute. Lunpenaren barruan ijitoen presentzia handia zen, askok zituzten arautu gabeko lanengatik eta historikoki pairatu duten arrazakeriagatik. 60ko hamarkadatik aurrerako etxoletan ijitoek zuten presentzia handiak areagotu egin zuen etxolen eta ijitoen estigma, bai hirian, bai etxoletan bizi izan zirenen artean ere.

Etxolak eta ijitoak: lehenengo fasea

Lehen fase honetan, gerra zibilaren bukaeratik Otxarkoaga eraiki arte doana, ijitoen presentzia etxola-auzo askotan gertatzen zen. Batzuetan modu testimonialean, besteetan modu masiboan. 1955eko etxola-auzoen erroldaren arabera, ijito-familiak hurrengo auzoetan aurkitzen ditugu, gehienbat: Los Caños, Campo del Taco, Uretamendi eta Jose Antonio zubipean. Azken honetan presentzia oso handia zen, eta 1961erako 150 ijito zeuden, 30 familia eta etxolatan antolatuta.

1955eko erroldaren arabera, 139 ijito bizi ziren Bilboko etxoletan, helduak eta adingabeak. Etxolen populazioaren %3,9 da; ez da zenbaki txikia. Gainera, kontuan izan behar da posible dela ijitoak ziren batzuk erroldan ijito gisa ez agertzea, funtzionarioei aipatu ez zitelako edo funtzionarioek horrela jaso ez zutelako. Adibidez, Uretamendiko auzokideek kontatuta, auzoan ijito-familia bat baino gehiago zen, baina erroldan bakarra agertzen da zerrendatuta: familiaburuak Valentzian zuen jatorria, 33 urte zeuzkan eta bi ilobarekin batera bizi zen etxolan. 7 urte zeramatzan Bilbon eta 2 etxolan.

Nabarmendu beharreko datua pilaketarena da, ijito-familietan handiagoa besteen artean baino. 1955 urterako, ijitoek habitatatuko etxola bakoitzean 7 pertsona bizi ziren, batez beste. Etxola-auzoetako batez bestekoa 4-5 biztanlekoa zen.

Ijitoek egiten zuten lana ez dago erregistratuta. Emakumeekin gertatzen zenaren antzera, kontratu ofizialik gabe, aseguratik gabe eta soldata finkorik gabe bizi ziren pertsona hauetako gehienak, prekaritate hutsean. Erroldan funtzionarioek *“Ez dute lanik egiten. Ijitoak”* idazten zuten familia

hauen datuen alboan, estigma areagotuz. Lana egiten zuten, baina ez *gadjoek* lan egiten zuten lekuetan. Beste modu batera bizi eta lan egiten zuten. Hori dela eta, erroldak ez du inolako daturik ematen; asko jota, “autonomo” lan egiten zutela agertuko da.

Errolda aztertuz, ikus daiteke jatorriaren arabera ijito familiaburu gehienak bilbotarrak zirela (12), baina beste leku batzuetatik etorritakoak ere bazeuden: Asturias (3), Valentzia (2), Kordoba (1), Avila (1) eta Zaragoza (1). Guztiek, dena den, denbora luzea zeramaten hirian bizitzen. 1961eko Deustuko ikasleen tesina gogoangarrian ez da ijitoen inguruko aipamen askorik egiten. Los Caños auzoko deskribapenean, adibidez, hau esaten da auzoari buruz: “*lapurketa oso ohikoa da ijitoen artean*”. Besterik ez. Elkarbizitzari buruz ez dago daturik, etxola-auzoetako biztanleek kontatu didatena salbu; Eugenio Sánchez Martínek, adibidez:

“Ijitoak egon bazeuden auzoan, eta gainerako etxolakideekin nahasten ziren, elkarbizitza ona zen. Ez zen inoiz ijito eta ez ijitoen arteko liskarrik izan. Gu guztiok bezalakoak ziren, bereizketarik gabeko auzokideak. Etxola bat eraiki behar zenean, auzolanean parte hartzen zuten. Gaztelapiko mendiaren inguruan bazen ijito-familia ugari bat, oso gizartekoiak ziren. Hemen guztiak nahastuta bizi ginen”.

Etxolakideek kontatutakoaren arabera, Uretamendin bazen ijito emakume famatu bat, La Estrella: “*Begiak itxi eta haien etxola non zegoen ikus dezaket, gaur egun eliza dagoen tokitik hurbil. Hor bizi zen Estrella famatua, ijitoa. Auzoan zegoen ijitorik famatuena. Oso emakume atsegina zen. Bere senarra ere bai*”, gogoan du Eugeniok. Betolazan, Uretamendiren gaineko etxola-auzoan, bazen beste ijito andre famatu bat, Ramona. Horrela gogoratzen du Feli Carretero Vegazok:

“Famatua zen paperezko loreak egin eta saltzen zituelako. Guztiz integratuta zegoen auzoan, oso harreman ona geneukan guztiok berarekin. Ijitoa ez zen gizon batekin ezkondu eta 6 edo 8 seme-alaba izan zituzten. Berak beti kontatzen zuen, pena handiz, ‘arrosa

bat bezain ederra' zen alaba jaioberrietako bat Basurtuko ospitalean lapurtu ziotela. Askotan kontatzen zuen istorio hori”.

Etxolak eta ijitoak: bigarren fasea

Otxarkoagan ere, ijitoek etxebizitza bezala erabili zituzten 4 etxola eraitsi ziren 1971n⁸⁰. Salaketan José Ángel Truñón Motaren testigantza agertzen da. Gizon honek 20 urte daramatza ijitoei laguntzen, bizitza nomada dutenei etxebizitza lortzen, etxolak gehienak, eta hauen seme-alabak eskolatzen. Txurdinagan eraiki behar dituzten etxebizitzetarako buruz itaundu ditu udal langileak, jakiteko etxegabetuak izan diren ijitoei etxebizitza horietako batera sartzea erraztu ahal zitzaien, baina ez du erantzunik jaso. Ijitoak ziren urte berean Los Caños eta Sagarminaga artean zeuden etxolako biztanleak ere. 27 urteko senarra, 22 urteko emaztea eta bost seme-alaba bizi ziren etxolan. Salaketa Gobernadore Zibilarari helduko zaio eta etxolak eraitsiko dituzte⁸¹.

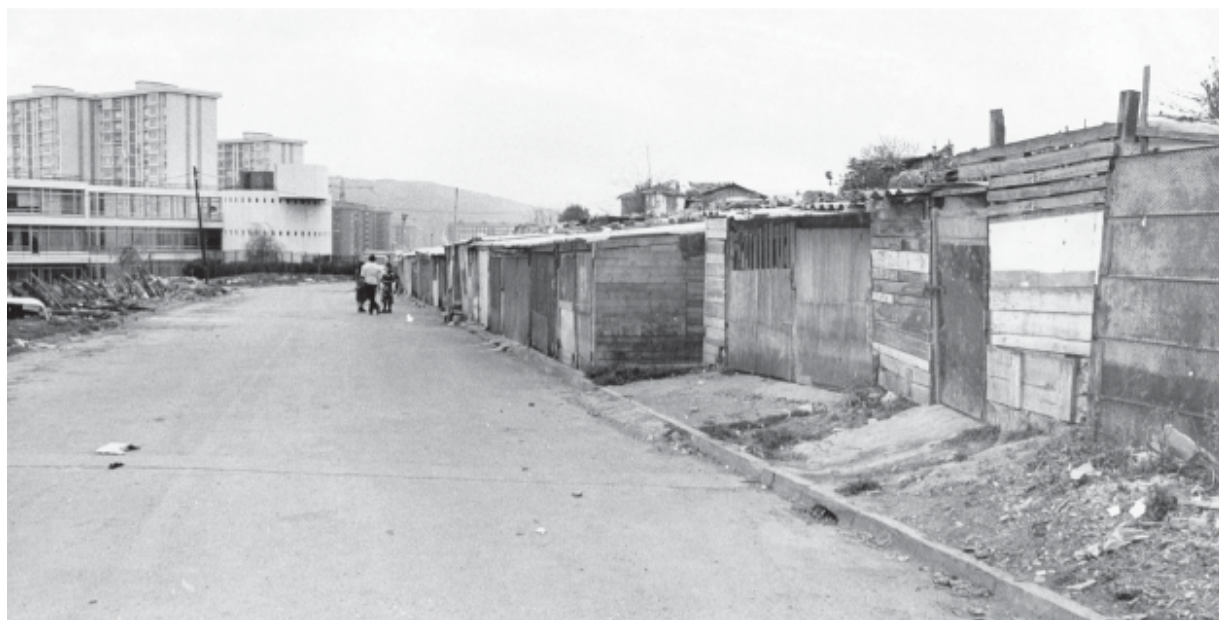
1982an José Luis Meler Simón etorbideko (Txurdinaga) 21, 23 eta 25 zenbakidun etxebizitzetako jabeek salatu zuten beren etxe aurrean, 20 metrora, etxolak eraikitzen ari zirela⁸². Eraikuntza hauek ilegalak ziren eta ez zituzten betetzen higie-ne-baldintza minimoak; usain txarra eta infekzioak nabarmenak omen ziren. Ez zuten saneamendu-sarerik ez eta zabor-bilketarik ere. Auzokideek salatu zuten baita ere etxolak altxatu zirenetik lapurretak ugaritu zirela, bereziki gauez. Egunez, auzoko haurrei jostailuak lapurtzen omen zizkieten. Auzokideek etxola hauek bukatzea exijitu zuten, presentzia poliziala areagotzea eta higie-ne-baldintzak hobetzea. Udaletxetik etxolak eraistea erabaki zen.

1985ean ijitoek habitatutako etxolen aurkako salaketak jaso ziren Mina del Morro, Paseo de los Caños, Zorrotza eta Ingelesen Zelaian⁸³. Udaletxeari eskatu zitzaion etxola-auzoak bukatzea eta gero desinfektatzea, arratoi eta intsektuak akabatzea, baita udaltzainek inguruak zelatatzea ere etxola berririk ez eraikitzeko. Etxolak eraitsi ziren, baina leku batzuk berriz okupatu ziren (Zorrotza), beste batzuk hondakindegia bihurtu ziren, eta meategia eta Los Caños etxolen aurreko egoerara itzuli ziren.

1986an, Arane kalearen inguruan, Irala eta Errekalde auzoen artean, bost etxola eraiki ziren⁸⁴. Auzokide batek etxolatar batek jipoitu izana salatu zuen. Salaketa horri esker, badakigu han etxola asko zeudela, gehienak nekazaritzarako lanabesak gordetzeko eraikiak. Baina bost etxola zeuden ijito-familien etxebizitzak zirenak. Guztira 33 biztanle ziren. 4 bikote, 10, 5, 2 eta 6 seme-alabarekin, eta alargun bat bere alabarekin. Salaketaren ondorioz espedientea ireki zitzaien, etxolak eraitsi ziren eta isuna ordaindu behar izan zuten han bizi zirenek.

Gatazka

Udaletxeak ez zion irtenbide definitiborik eman etxolen bigarren fase honi. Bere utzikeriak eta axolagabetasunak arazoa errotu eta zuzenean ijitoekin lotzea ekarri zuen. Konponbiderik aurkitu ez zenez, arazoa areagotu zen eta gatazka larriak sortu ziren ijito eta ez ijitoen artean, kutsu arrazista batekin.

Ijitoen etxolak Txurdinagan 70eko hamarkadan. Atzean Gabriel Aresti ikastetxea. La Gaceta del Norte

Ijitoen kontzentrazio handia zegoen Santutxu, Otxarkoaga eta Txurdinaga inguruan. Etxola-auzo handi bat sortu zen gune honetan, eta ijitoen eta payoen arteko liskarrak izan ziren. Udalaren ardugabekeriaren

ondorioz, arazoa enkistatu eta bi bando sortu ziren: ijitoak eta ez ijitoak. Gatazka arrazial honek jazoera latzak izan zituen. Arazoa tratatzeko, Txurdinagako auzokideek asanblada berezi bat burutu zuten Otxarkoagako elizan 1977ko abuztuaren 12an⁸⁵. Asanbladan ijitoekin izandako liskar eta arazoen berri eman zen: higiene-gabezia larria, borrokak, jipoiak eta lapurretak. Auzokideak ados agertu ziren ijitoen integrazioarekin, baina guztiak auzo berdinean sartzearen aurka agertu ziren: “*Zergatik ez hiriko auzo guztien artean sakabanatu?*”. Ijitoentzako auzo propioa eraikitzea proposatu zen, han “*beren ohiturak*” mantentzeko. Ijitoen ordezkari batek hartu zuen hitza: higiene-gabezia eta haurrak eskolara ez joatea gertatzen zen zerbitzu publikoek beren lana betetzen ez zutelako. Auzokide ez ijito batek “*Horrela bizi zarete nahi duzuelako!*” bota zion. Emakume ijito batek bere burua defendatu zuen, hutsik zeuden etxeetan sartzen zirela besterik ez zutelako, beraiek ere etxebizitza duinak behar zituztelako. Asanbladaren tentsioak gora egin zuen eta inolako irtenbiderik aurkitu gabe amaitu zen.

Kezkagarria, hitz horrekin deskribatzen zen prentsan Bilboko etxola-fenomenoaren egoera 1979ko apirilaren 4an. Ijitoekin zuzenean lotzen zituen garai honetan hirian zeuden etxolak, egunetik egunera gehiago zirenak, prentsaren arabera betiere. Arazoa, gehienbat, Txurdinaga auzoan kontzentratzen zen, eraiki berria zen Gabriel Aresti ikastetxetik hurbil. Han eraiki ziren etxolek 30 urte lehenago eraikitakoen antz osoa zuten: egurrezko lau horma eta teilatu prekario bat. Han bertan barrakoi batzuk zeuden, hauek ere ijitoek habitatuak.

Egoera honen aurrean auzokideen kezkak areagotu ziren. Ingurunearen baldintza higienikoak, ijitoen arteko gaztakak, lapurretak eta abarrekoak ugaritu baitziren. Udal zerbitzuek ez zuten auzune honetan pilatzen zen zaborra batzen eta etxolek ez zuten saneamendu-sarerik. Imajina daiteke, beraz, egoera zein zen. Argi dago, baita ere, bazirela hirian bertan bazterrean bizitzera kondenatuak zirenak etxebizitza duin bat eskuratzeko aukerarik ez zutelako. Auzokideak kexu ziren, baita inguruetako eraikuntzetako langileak ere, gertatzen ziren lapurretengatik. Ijitoek eraikuntzako materialak hartzen zituzten, 30 urte lehenago etxoletako biztanleek bezala, beren etxolak eraiki eta hobetzeko. Auzotarren salaketen aurrean udalak, beste behin ere, ez entzunarena eta ez ikusiarena egin zuen, arazoa bere kabuz konponduko zelakoan, agian, edo arazoa hain larria ez zen ustetan. Jarrera honen aurrean, Txurdinagako auzokideak behin baino gehiagotan bildu ziren ijito-elkarteekin, guztien artean konponbide bat aurkitzeko.

Ijitoen aurkako jarrerak ugariak izan ziren eta bi komunitateen arteko talkak gertatu ziren. 1979ko abenduaren 31n, gaueko 11etan, Txurdinaga auzoan, Circo Amateur del Club Deportivo zubipean zeuden egurrezko etxoletan sute bat piztu zen⁸⁶. Abisua jaso eta suhiltzaileak ordubete geroago agertu ziren. Etxoletan 10 pertsona bizi ziren, guztiak ijitoak. Etxebizitzak guztiz suntsituta geratu ziren, baina ez zen kalte pertsonalik gertatu. Suhiltzaileak, Polizia Nazionalea, Guardia Zibila eta Udaltzainak heldu zirenerako han gizon bakarra zegoen, gainerako biztanle guztiek ospa

egin zuten sutea hasi zenean. Sutea, betiere gizon honen esanetan, Santutxuko auzokide batzuek piztu zuten, apur bat lehenago norbaitek 19 urteko gazte bat zauritu zuelako suzko arma batekin. Tiroa, antza, ijitoen etxola-auzotik etorri zen. Sutearekin batera, ijitoenak ziren lau auto alboko amildegi batetik behera bota zituzten. Udaltzainen ikerketek azaleratu zuten gau bereko 9:30etan, 60 gazte, eskuetan makilak zituztela, etxoletako ijitoak botatzen saiatu zirela. Ijitoetako batek tiroak egin zituen bere burua babesteko. Handik gutxira sortu zen sutea. Egun batzuk lehenago, abenduaren 29an, Santutxuko auzokide-talde batek asanblada bat burutua zuen ijitoekin zituzten arazoei konponbidea bilatzeko.

Beren egoerari irtenbidea eskatzeko, Txurdinagako ijito-taldeak hutsik zeuden bi eraikin okupatu zituen Mazarredo eta Ledesma kaleetan 1981eko martxoak 27an, Bilboko erdigunean⁸⁷. Ekintza ikusgarria izan zen, Txurdinagako auzokide-elkartearekin batera planifikatutakoa. Ikusi den bezala, bi komunitateen arteko elkarbizitza kritikoa, tentsoa eta, batzuetan, biolentoa zen. Udaletxearen inmobilismoaren aurrean, baina, bi parteek batera jardutea erabaki zuten. Arazo honek 4 urte baino gehiago zeramatzan auzoko giroa petraltzen, salaketa eta istiluak sortzen. Txurdinagako auzokide batek horrela deskribatu zion prentsari auzoko egoera: “*Egoera jasanezina da. Orain dela astebete zelatari ibili behar izan genuen auzokide batzuek goizeko ordu txikiak arte, besteak beste, atrakoei, labankadei, bortxaketei eta drogari aurre egiteko. Oso tristea da hau guztia egin behar izatea jendea Txurdinagan dagoen egoeraren jakitun izan dadin*”. Ijitoek ere, pairatu behar zituzten bizi-baldintzak salatu zituzten: urteak zeramatzaten barrakoietan bizitzen, higienerik eta baldintza duinik gabeko etxoletan. Egoera jasangaitza zen beraientzat ere, gizartetik eta hiritik guztiz baztertuta.

Ledesma kaleko bi eraikinen okupazioa. La Gaceta del Norte

Etxoletako biztanleak, adin guztietakoak, beren ondasun guztiak kamioietara igo eta Txurdinagatik Bilboko zabalgunera jaitsi ziren. Arratsaldeko zazpi eta erdietan heldu, ondasunak kamioietatik jaitsi, eta bi eraikinak okupatu zituzten hiritarren harridura sortuz. Banco de Bilbaorenak ziren eraikin hauek urteak zeramatzen hutsik. Ijitoek Txurdinagako auzokide batzuekin batera okupatu zituzten.

Bitartean, auzoan, etxolei su eman zieten ezezagun batzuek. Eraso hau adostuta zegoen ijitoen eta Txurdinagako auzokideen artean. Egunak zeramatzen elkarrekin hitz egiten eta planak adosten. Udalari presioa egiteko beste bide bat zen, ordura arte baztertutako beste aukera bat. Sutan zeuden etxoletara suhiltzaileak gerturatu ziren; poliziaren furgonetak, ordea, Ledesma eta Mazarredoko eraikinetara. Tentsioak gora egin zuen Bilboko

beste auzoetatik etorritako ijitoak batu zirenean. Ekimenari esker, auzokideen elkarreak alkatearekin bilera bat lortu zuen arazoari behin betiko irtenbidea emateko.

Egun gutxi geroago, martxoaren 31n, udal teknikariak eta auzokideen elkarteko kideak bildu ziren arazoari buruz hitz egiteko eta etxebizitzak lortzeko, bai beren bizileku ziren barrakoiek su hartu zutenentzat, bai etxoletan bizi ziren gainerako bizilagunentzat. Udaletxetik etxolakideen zerrenda bat egin eta etxebizitza sozialak bilatuko zizkietela agindu zen. Bi eraikinak okupatu zituzten 25 familietako ia 100 kideak Elexaldeko pabiloietan egokitu zituzten, Errekalden, behin betiko irtenbide bat aurkitu bitartean.

Pixkanaka-pixkanaka, administrazio desberdinen dirulaguntzarekin, Eusko Jaurlaritzak 18 milioi pezetako aurrekontua onartu zuen etxebizitza sozialak eraikitzeko. Hala ere, arazoa bideratzeko ezinbestekoa izan zen auzokideen lana. Zerbait egingo zen haien presiorik gabe?

-
- 78 *La Gaceta del Norte*, 1954ko abuztuak 4.
- 79 *La Gaceta del Norte*, 1958ko urtarrilak 28.
- 80 B.U.A. - C-002826/009.
- 81 B.U.A. - C-002754/012.
- 82 B.U.A. - C-004788/008.
- 83 B.U.A. - C-016059/005.
- 84 B.U.A. - C-005591/019.
- 85 “Con gran tensión se celebró ayer la asamblea en Churdinaga sin llegar a ningún acuerdo para tratar el tema de los gitanos”, *La Gaceta del Norte*, 1977-08-13.
- 86 “Denuncia a 300 vecinos de Santuchu”, *La Gaceta del Norte*, 1980-01-02.
- 87 “Gitanos de Churdinaga ocupan dos edificios vacíos del centro de Bilbao”, *La Gaceta del Norte*, 1981-03-28.

EPILOGOA

Zeruak euria dakar. Euria eta ekaitza. Uretamenditik, Bilboko muino honetatik, hiria mehatxatzen duten hodei ilunak hurbilago ikus daitezke, gertuago sentitu. Nire kontaktuaren zain nago. Euria hasi baino lehen agertzea espero dut, babeslekua garaiz aurkitzeko aukera izan dezagun. Nire kontaktua Eugenio Sánchez Martín da, azken hilabeteetan Uretamendin *cicerone* izan dudana, Uretamendik osatu duen munduaren barruan gidari eta bidaide izan dudana. Eugenio haur bat zela heldu zen Uretamendira, etxoletara. Bizi-bizia du oroitzapena, begiak itxi eta “*etxola bakoitza non zegoen*” gogoratzeko gai da. Hau eta hura ezagutzen ditu, baita haien ondorengoak ere. Mila istorio eta pasadizo ditu kontatzeko auzoari buruz, liburu oso bat beteko luketenak. Soilik gutxi batzuk ekarri ahal izan ditut orriotara.

Uretamendiko plazan nago, haren zain. Auzoko lehenengo etxebizitzaren aurrean, etxolak eraitsi eta gero eraiki zituzten horien aurrean. Hainbatetan azaldu dit eraikinak soilik bi solairutakoak direla azpiko lurak Altos Hornos-eko hondakinekin bete zituztelako, etxe altuagoei eusteko sendotasun nahikorik ez dutelako. Lur azpitik ere ibaiak eta errekek daude, auzoari izena ematen diotenak. Gaur egun galduak direla ematen du, baina hor daude, auzoko sekretuekin batera lurperatuta. Eugenioren zain nago, idazten bukatu dudala esan diodan arren, elkarrizketa gehiagorik egingo ez dudana arren, niretzako “sorpresa bat” duela esan baitit.

Uretamendira etorri baino lehen Bilbon zehar ibilaldi bat egin dut. Ibilaldia baino gehiago deriba psikogeografiko bat izan da, De la Sotak eta hainbatek lehenago egin bezala. Deriba norabiderik gabe ibiltzea da, noraezean, hiriko sinbolo, mamu eta oroitzapenek utzitako karga barneratzeko. Baina nik tranpa txiki bat egin diot neure buruari, etxola-auzo ezagunenak egon ziren lekuetatik ibili bainaiz: Caños pasealekua, Basurtu, Ingelesen Zelaia, Masustegi, Kobeta, etab. Pertzepzioa eta inguruarekiko interakzioan izan dudana esperientzia aurrez dakidanak baldintzatuta daude. Badakit zer egon zen hemen, leku hauetan zer gertatu zen. Hona hemen nire deribaren bigarren tranpa txikia: etxolen arrastoen bila ibili naiz. Bidean aurkitu dudana ortu txikien alboan eraikitako etxolak izan dira, Los Cañosen eta Betolazan; baita etxolak zeuden tokian altxatu ziren auzoak ere, La Peña eta Masustegin bezala. Horiek dira iraganari dei egiten dioten sinboloak. Hori da begi bistan aurkitu dudana bakarra.

Bestelako arrastoak ere aurkitu ditut. Alde zaharrean, Unamuno enparantzan, pankarta bat eskegita zegoen, Metroaren geltokitik irteten zirenei harrera eginez bezala. AZET⁸⁸ kolektiboak etxegabetzeen aurkako mezuekin egin duen kanpainaren parte da pankarta. Euskaraz idatzita dago. Handik metro gutxira beste bat dago, gaztelaniaz. Iturribide kalearen hasieran hirugarren bat aurkitu dut, arabieraz. Hori ere etxegabetzeen aurkako mezuekin. Etxolen fenomeno iraganeko kontua dela ematen duen garaiotan etxebizitzak arazoa izaten jarrai-tzen du hiri honetan. Etxebizitzen etengabeko garestitzeari gehitu zaizkio alokairuen igoera, langabezia eta Covid-19aren pandemiak sortutako egoera. Egoera hau pairatu behar dutenak hemen jaiotakoak zein kanpotik etorritako bilbotar berriak dira⁸⁹.

Etxolarik ez dut aurkitu, baina etxolak egon badaude. Urte hasieran, 2021eko urtarrilaren 7an, Mallonako bidean, Etxebarria parkean, 50eko hamarkadan etxola-auzo bat zegoen toki berean, udaltzainek gazte magrebtarren etxolak eraitsi zituzten. Ez zen etxolen lehen eraisketa izango, hirian zehar gehiago altxatu eta eraitsi baitira azken hilabeteetan. Ez eta azkena ere, urtarrilaren 29an Euskalduna zubipean zeuden etxolak eraitsi

baitzitzuzten⁹⁰. Han bizi ziren hainbat gazte magrebtar aterperik gabe geratu ziren, inolako babeslekurik gabe.

Uretamendin Eugenioren zain jarraitzen dut. Mugikorrak dardara egin du; bera da. Tabernan zain dagoela, ea non nabilen. Tabernara hurbildu eta han dago nire zain. “*Tori, hemen sopresa*”. Argazki zahar bat da, lau pertsona agertzen dira kamerari begira. “*Eskuinekoa Eloy da, El Santanderino, Uretamendiko lehen biztanlea. Zure liburuan sartu behar duzu*”. Hilabeteak daramatza Eugeniok argazki honen atzetik. Lortuko duela agindu dit hainbatetan. Eloyren bilobak Gran Viako El Corte Inglesen lan egiten duela eta berari eskatu behar diola esan dit askotan eta, azken momentuan, liburua editoreari bidali behar diodanean, lortu du. Eskerrak eman dizkiot, argazkiagatik eta beste guztiagatik. Hizketan egon gara Silvia Aparicio bildu zaigunean. Bera ez zen Uretamendiko etxola batean jaio, baina bere gurasoak bai. Berak ere auzotar askorekin jarri nau kontaktuan eta laguntza handikoa izan da. Hor egon gara hirurak, ekaitzak eztanda egin zain, azken hilabeteetako oroitzapenak mahai gainean jartzen: nor elkarrizketatu dudan, nork kontatu didan zer, zenbat gauza geratuko diren liburutik kanpo, etab. Azkenean, joateko ordua heldu denean, Silvia eta Eugenio agurtu ditudanean, azken honek zera esan dit: “*Ez zaitez gutaz ahaztu!*”. Hitz horiek ditut burrunbaka buru barruan, Arestiren olerkien trumoiak bezala. Gaztelapiko mendia egon zen lekutik, gaur egun ere Uretamendi eta Bilbo banatzen dituen muga honetatik behera doan bidea jarraitu dut Errekalderaino, hirian galtzeraino.

Eskuinean, Eloy, Uretamendiko lehen biztanlea

88 Alde Zaharreko Etxebizitza Taldea.

89 Lekunberri Ansola, A., “Arazo zaharrari, antolakuntza molde berriak”, *Argia*, 2021-07-17. <https://www.argia.eus/argia-astekaria/2716/etxebizitzaren-aldeko-borroka>

90 Hermosilla, G., “Kaletik ere kanporatuak”, *Berria*, 2021-02-04, 2-3. orr.

ELKARRIZKETAK

Mari Carmen “Mamen” Moreno (2013-05-22)

Mari Carmen “Mamen” Moreno, Bilbon jaio zen 1942ko maiatzean. Etorkinen biloba da. Bere aitak garraio enpresa bat zuen eta, lortutako diruarekin, seme-alaba guztiak ikastetxe pribatuetan matrikulatu zituen. Mamenek El Pilar ikastetxean ikasi zuen, baina hamazazpi urte zituela ikasketak utzi eta lanean hasi zen aitaren enpresan. Jesuita batek, baina, Uretamendiko etxola-auzora joateko konbentzitu zuen, gizarte-lana egitera. Han David Armentia apaiza ezagutu zuen eta haren eskutik buru-belarri sartu zen mugimendu sozial eta sindikalean. Basauriko Firestone lantegian lan egiten zuela, 1975eko greban lehen lerroko protagonista izan zen. Greba horren inguruan eragin eta oihartzun handia izan zuen epaiketa gertatu zen.

Basilio Alonso (2013-06-23)

Basilio Alonso 1953 urtean jaio zen, Burgosen. Monte Banderas eta Ciudad Jardineko etxola-auzoetan bizi izan zen. Bere etxea, baina, ez zen egurrezko etxola bat, harriz egindako lau solairuko etxea baizik. Etxolak eraitsi zituztenean haien etxea ere eraitsi zuten eta Otxarkoagara eraman zituzten. Han auzo-elkartean aritu zen urte luzeetan eta hainbat borrokatan inplikaturik egon zen.

Floren Carrón (2020-09-10)

1948an jaio zen, Extremaduran. Bere aitag urtebete geroago migratu zuen Bilbora. Etxebizitza lortzen saiatu zen baina soilik partekatutako pisuetan bizitzea lortu zuen. Hori dela eta, Uretamendira igo eta etxola bat eraiki zuen. Familia 1950ean ekarri zuen hirira. Florenek haurtzaroa auzoan eman zuen. Hamahiru urterekin inprenta batean lanean hasi zen. Jubilatu zenean argazkilaritzarekin hasi zen. Bere helburuetako bat auzoaren testigantza grafikoa jaso eta zabaltzea izan da. Horretan dihardu oraindik. Lan honetan argitaratu diren argazkietako asko bere artxibokoak dira.

Silvia Aparicio (2020-11-29)

Uretamendin jaio zen, pisu batean. Hala ere, bere familia txabolista izan zen. Auzoan zein auzotik kanpo bizi izan da. Orain dela 10 bat urte itzuli zen Uretamendira, eta jai batzordean sartu zen buru-belarri. Bere helburuetako bat auzoaren memoria berreskuratzea da eta horregatik hasi zen orain dela urte batzuk *Orgullo Txaboleru* festa antolatzen, urtean behin egiten dena. Auzoko etxoletan bizi izan zirenak bildu eta belaunaldi berriei Uretamendiren historia jakinaraztea du helburu. Jende asko biltzen da urtero festa honetara, auzoan bizi direnak zein hura aspaldi utzi zutenak. Argazki zaharrak ikusi eta etxoletan ohikoa zen menua jaten dute.

Claudia Calvo (2020-12-02)

Cáceresen jaio zen 1943an, Sierra de Gata inguruan. Zazpi urte zituela heldu zen Uretamendira. Oso oroitzapen onak ditu haurtzaroaz zein etxola-auzoaz. Gurasoei eskertzen die Bilbora ekarri izana, hemen jaso zuena ezin izango baitzuen herrian lortu. Gaur egun Cáceresen bizi da, baina garai bateko lagunak mantentzen ditu, distantzia gorabehera. Uretamendin urtero ospatzen den *Orgullo Txabolero* festara etortzen saiatzen da haiekin egotera.

Angelines Bas López (2020-12-06)

Madriilen jaio zen 1952an. Urtebete eskasarekin ekarri zuten Bilbora. Hasieran kalean bizi behar izan zuten, Uretamendiko etxola batera mugitu ziren arte. Bere amak elikagaiak saltzen zituen denda bat ireki zuen auzoan, etxolan bertan. Etxebizitzak eraiki zirenean, haiei bat egokitu zitzaien, auzotar zaharrenetakoak izateagatik.

Eugenio Sánchez Martín (2020-12-13)

Salamancako herri txiki batean jaio zen 1944an. Txikitan lanean ibili zen ardiak zaintzen. 11 urte zituenean etorri zen Bilbora bere senideekin. Auzoan ere gazte hasi zen lanean, 13 urterekin. Desindustrializazioarekin herrira itzuli zen eta han enpresa bat sortu zuen. Jubilatzean Uretamendira itzuli zen. Ipurterre nekaezina da eta auzoko hainbat borrokatan ibili da.

Feli Carretero Vegazo (2020-12-13)

Cáceresen jaio zen 1948an. Bere familia jornalaria zen. Uretamendira 8 urterekin ekarri zuten, amak neba bat zuelako auzoan bizitzen. Heldu zirenean etxola zuten zain. Oso gazte hasi zen lanean, harategi batean. Jabeak Doctor Areilza eta Egia kaleen artean bizi ziren. Euskaldunak ziren eta beren artean euskaraz egiten zuten. Lan egiteko ikasketa titulua eskatu zioten. Bi urte eskolarizatu gabe egon ondoren, azterketara aurkeztu eta gainditu zuen. Bere senarra auzoan bertan ezagutu zuen. Ezkondu eta Betolazan eraiki zituzten etxebizitzetako bat erosi zuten. 70eko hamarkadan mertzeria bat ireki zuen, auzoan bertan. Bere senarra futbolzale amorratua zen eta bi futbol talde sortu zituen auzoko gazteentzat: Standard de Betolaza eta Racing de Betolaza. Azken hau oraindik existitzen da. Senar-emazteak gaur egun Betolazan bizi dira.

Teresa del Bosque Marcos (2020-12-19)

Salamancako Cantalapiedra herrian jaio zen 1934 urtean. Neskame lanak egin zituen gaztetatik, 12 urte zituela hango lurjabeentzat lanean hasi zenetik. Salamanca hiriburuko familia batentzat lan egiten zuela, familiaburua, Iberdueroko langilea, Bilbora destinatu zuten eta familia osoa ekarri zuen berarekin. Teresak 18 urte zituen. La Casillako dantzaldi batean ezagutu zuen bere senarra, libre zuen igande horietako batean. Berarekin Uretamendiko etxoletara bizitzera joan eta alaba bat izan zuten. Gaur egun Betolazan bizi da. Alaba egunero joaten da bera jagotera.

Florencio Granado de Frutos (2020-12-19)

Cáceresen jaio zen 1950 urtean. Bere aita Gerra Zibilean borrokatu zen, baina ez zuen inoiz horri buruz hitz egin, gai debekatua zen etxean. Jornalaria zen aita eta, bizitza hartaz nekatuta, Bilbora etorri zen. Handik gutxira, familia osoa etorri zen berarengana. Udako egun bero batean heldu ziren Bilbora, hiriko jaiak ospatzen ari zirela. Plaza Biribileko barrakak atzean utzi eta jarraian joan ziren Uretamendira. Etxolarik ez eta gaua heldu arte itxaron behar izan zuten bat eraikitzeko. Auzokideen laguntza izan zuten.

José Santos Sánchez (2020-12-20)

Salamancan jaio zen 1925ean. Oso bizitza gogorra izan zuen eta 1959an Uretamendira joan zen bizitzera. Bere anaia lehenago etorria zen. Etxola erosi zuen 6.000 pezetaren truke. Handik urtebetera emaztea eta alaba etorri ziren. Etxebizitzak eraiki zituztenean bat egokitu zitzaion etxolako auzokideen artean egin zen zozketan. Gaur egun Uretamendin bizi da.

ESKERRAK

Nire Salamancako familiari, bereziki amama, aitite, ama eta osabari.

Bilboko Udal Artxiboko langileei, bereziki Itziar eta Iratxeri.

Deustuko Unibertsitateko María Silvestre Cabrera eta Soledad Galarraga Lasari.

Elkarrizketatuak izan diren pertsona guztiei.

Lehenengo zirriborroak irakurri eta beren iruzkinekin lagundu didatenei.

BIBLIOGRAFIA

Alonso Corral, T. eta Buxens Thos, J. M., *Los suburbios*, Universidad Comercial de Deusto, Bilbo, 1961.

Amezaga Etxebarria, A., *Inor ez delako profeta bere mendean. Gabriel Aresti egunean*, Erein, Donostia, 2018.

Aresti, G., “Oilarganeko etxola batean”, *Gabriel Arestiren literatur lanak*, 7. Bolumena, Antzerkia, Susa, Zarautz, 1986.

Asociación de Familias de Recaldeberri, *El libro negro de Rekaldeberri*, Diros, Bartzelona, 1975.

Askoren artean, “Recuperando nuestra historia 1950-1960 Gure kondaira gureganatzen”, *Belamendi*, Bilbo, 1998.

Askoren artean, “Bilbao o la peste”, *Fuera de la ley. Vol. 4. Gamberros, ultras, quinquis y clandestinos. Los bajos fondos en España (1960-1981)*, La Felguera, Madril, 2020.

Benítez, J., “Las casitas de hojalata”, *El Correo*, 2019-12-08.

Bilbao Larrondo, L., *El Poblado Dirigido de Otxarkoaga: Del Plan de Urgencia Social de Bizkaia al Primer Plan de Desarrollo Económico La vivienda en Bilbao (1959 - 1964)*, Bilboko Udala, Bilbo, 2008.

Buhigas Jiménez, R., “La cuestión gitana española en el siglo XX: Entre la legislación y el despertar de la conciencia política”, Nuñez de Prado, S. (Zuz.), *I Congreso de jóvenes historiadores: actas*, Universidad Rey Juan Carlos, Madril, 2016.

Bustillo, V. E., *Vivir de habitación en Bilbao (Un estudio de la disponibilidad de la vivienda durante los años del desarrollo)*, Bidebarrieta, Bilbo, 2004.

Camino Vallhonrat, X. (et al.), *Barraquisme. La ciutat (im)possible*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2011.

Castrillo Casado, J., “Bilboko txabolismoa. XX. mendearen erdialdeko auzo autogestionatuak”, *Uztaro*, 60. zb., 37-64. orr., 2007.

Dios Fernández, E., *Sirvienta, empleada, trabajadora de hogar. Género, clase e identidad en el franquismo y la Transición a través del servicio doméstico (1939-1995)*, Universidad de Málaga, Málaga, 2018.

Eguiraun, J., “Uretamendi-Betolaza: del suburbio a la ciudad”, Alonso Olea, E.J. (Koord.), *Bilbao y sus barrios. Una mirada desde la historia*. Volumen 5, Bilboko Udala, Bilbo, 2011.

Gallego-Villa, L., “El barraquismo en la ciudad de Barcelona durante el Franquismo. Primeras aproximaciones a una domesticidad desde los márgenes”, *Revista ArkeoGazte Aldizkaria*, 8. zb., 239-258. orr., 2018.

Gallo, M., *Historia de la España franquista*, Ruedo Ibérico, Paris, 1969.

Guiard Larrauri, T., *Compendio de la historia de Bilbao*, Caja de Ahorros Municipal de Bilbao, Bilbo, 1978.

Herrán, F. eta Labayru, E.J. De, *Compendio de la historia de Bizcaya*, Caja de Ahorros Municipal de Bilbao, Bilbo, 1978.

Larrea, C. eta Tatjer, M. (ed.), *Barracas. La Barcelona informal del siglo XX*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010.

Leonardo Aurengetxe, J.J., *Estructura urbana y diferenciación residencial: El caso de Bilbao*, CIS, Madrid, 1989.

Llona González, M., “Sobrevivir a la mina: mujeres, pobreza y cambio social”, *Historia, antropología y fuentes orales*, 34. zb., 2005, 97-112. orr.

———, “La memoria de las otras: feminismo y recuerdo”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 50-1, 2020, 291-294. orr.

López Díaz, J., *La vivienda social en Madrid, 1939-1959*, UNED, Madril, 2002.

López Echevarrieta, A., “Se busca el cortometraje ‘Ocharcoaga’”, *Bilbao*, 2005eko otsaila, 37. or., Bilbo

———, “Chabolismo en Abandoibarra”, *Bilbao*, 2007ko azaroa, 46. or., Bilbo.

López Simón, I., *Los olvidados. Marginalidad urbana y delincuencia juvenil en los extrarradios de las ciudades industriales: Otxarkoaga y San Blas (1959-1986)*, Doktoregotza tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea, Leioa, 2018.

———, “El problema escolar en Otxarkoaga: marginalidad y educación durante el desarrollismo”, *Pensar con la historia desde el siglo XXI: actas del XII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, Madril, 2015.

———, “Otxarkoaga, un caso de Poblado Dirigido en Bilbao. De la chabola a la marginación urbana en el desarrollismo franquista”, *Historia Contemporánea*, 52. zb., Leioa, 309-345. orr., 2016.

———, “El chabolismo vertical: los movimientos migratorios y la política de vivienda franquista [1955-1975]”, *Huarte de San Juan. Geografía e historia*, 25. zb., 173-192. orr., 2018.

Martín Vigil, J.L., *Una chabola en Bilbao*, Editorial Juventud, Bartzelona, 1960.

Martínez Rueda, F., “Zuazagoitia Azcorra, Joaquín”, Agirreazkuenaga, J. eta Urquijo, M. (Zuz.), *Bilbao desde sus alcaldes*, 3. bol., Bilboko Udala, Bilbo, 2008.

Pérez Pérez, J.A., *Los años del acero. La transformación del mundo laboral en el área industrial del gran Bilbao [1958-1977]. Trabajadores, convenios y conflictos*, Biblioteca Nueva, Madril, 2001.

———, “Trabajo doméstico y economías sumergidas en el gran Bilbao a lo largo del desarrollismo. Un mundo invisible y femenino”, Babiano Mora, J. (Koord.), *Del hogar a la huelga: trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*, Catarata, Madril, 2007.

Reviriego, J.M., “La vida en las chabolas de Bilbao”, *Arqueología y patrimonio industrial*, 2008-03-28. <http://www.arqueologiaypatrimonioindustrial.com/2008/03/la-vida-en-laschabolas-de-bilbao.html>

Ruiz de Olabuénaga, J.I., *Bilbao, la ciudad soñada*, 2. bol., BBK, Bilbao, 2000.

Sambricio, C., *La vivienda en Madrid en la década de los 50. El Plan de Urgencia Social*, Electa, Madril, 1999.

Santas Torres, A., *Urbanismo y vivienda en Bilbao. Veinte años de posguerra*, Colegio oficial de arquitectos vasco-navarro, Iruña, 2007.

Sota, A. de la, *Divagaciones de un bilbaíno*, El cofre del bilbaíno, Bilbo, 1967.

Hemeroteka

Belamendi

Deia

El Correo Español - El Pueblo Vasco

La Gaceta del Norte

Artxiboak

Bilboko Udal Artxiboa

Archivo Regional de Madrid

Bideoak

Asociación de Familias de Otxarkoaga, *Otxarkoaga. El nacimiento de un nuevo Bilbao*, 2011.

Fernández Azcoaga, P., *¿Bilbao?*, 1960.

Grau, J., *Ocharcoaga*, Ministerio de la Vivienda, 1961.

AURKIBIDEA

1 BILBO AZALBERRITZEN

Artxandatik munduari begira
Merkuriori kontsokratutako hiria
Gizarte industrial eta bere ondorioak
XX. mendeko hazkunde grisa

2 ORTUKO DESERTOREAK

3 TRENAK EKARRITAKOAK

4 ETXOLAZKO GERRIKOAREN SORRERA

Bilboko lehen etxolak
Etxolak agerian
Etxolak eraitsi daitezke, auzoak ez
Arazo publikoa

5 ETXOLEN UDAL ERROLDA

Etxola-auzoen zerrenda (1955)
Bilboko etxola-auzoak 1955ean

6 ETXOLETATIK AUZO EGONKORRETARA

Etenik ez duen fenomeno
Etxola-auzoak 1959an

7 BILBOKO ETXOLA BATEAN

Etxola
Espazio publikoa
Azpiegiturak
Lana
Haurrak
Eskola

Aisialdia
Erljioa
Hiria
Euskal kultura

8 EZKONGABEAK, EMAZTEAK, ALARGUNAK

Ezkongabeak
Emazteak
Alargunak
Emakumeak eta auzoa
Indarkeria
Sexu-langileak

9 ERAIKI ETXE DUINAK JENDE HORRI, JAINKOAK NAHI BEZALA!

Frankismoaren hirigintza-politika
Karitate kristautik ekintza sozialerako bidea
Etxolak, Bilboren lotsagarri
Operación Derriba-Chabolas

10 ETXOLA BERTIKALAK

Uretamendi
Otxarkoaga

11 ETA GERO, ZER?

12 BAZTERREAN BAZTERTUAK

Etxolak eta ijitoak: lehenengo fasea
Etxolak eta ijitoak: bigarren fasea
Gatazka

13 EPILOGOA

14 ELKARRIZKETAK

Mari Carmen “Mamen” Moreno (2013-05-22)
Basilio Alonso (2013-06-23)
Floren Carrón (2020-09-10)
Silvia Aparicio (2020-11-29)

Claudia Calvo (2020-12-02)

Angelines Bas López (2020-12-06)200

Eugenio Sánchez Martín (2020-12-13)

Feli Carretero Vegazo (2020-12-13)200

Teresa del Bosque Marcos (2020-12-19)

Florencio Granado de Frutos (2020-12-19)

José Santos Sánchez (2020-12-20)

15 ESKERRAK

16 BIBLIOGRAFIA

Hemeroteka

Artxiboak

Bideoak

TENE MUJIKAK SARIAREN aurreko irabazleak:

Mendiminez

Ramon Olasagasti

Postkronikak

Alberto Barandiaran

Loiolako hegiak

Imanol Murua

Zeluloidezko begiradak

Mikel Garcia Idiakez

Plazer bat izan duk, Benito!

Pako Aristi / Mikel Markez

Aldamenekoa

Ainara Gorostitzu Mujika

Tunelak, izarak, mozorroak eta bafleak

Josu Martinez

*EZ, EZ, EZ. Debako Zentral Nuklearraren
kontrako mugimendu herritarraren historia*

Jose Mari Izaga Reiner

Pako Salegi Aizpurua

Carmelo Urdangarin Altuna

Ekaitzaren zipriztinak

Miren Garate

Zuloa

Xabier Gantzarain

Moio, gordetzea ezinezkoa zen

Kattalin Miner

Bidasoan gora

Eneko Aizpurua

Naparra, kasu irekia

Jon Alonso